

Branko Šömen

MOLITEV ZA JASENOVAC

Branko Šömen je scenarist, pisatelj, pesnik, novinar in univerzitetni profesor.

Po gimanziji v Murski Soboti je na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani študiral primerjalno književnost, po končanem študiju pa delal kot novinar in urednik. Med drugim tudi kot soustanovnovitelj revije Ekran. Slednje je posledica njegovega interesa za film in to tako v vlogi filmskega kritika, kakor tudi v vlogi pisca scenarijev. V vlogi slednjega se je proslavil že konec sedemdestih let, zunaj Slovenije pa je postal znan in cenjen po selitvi v Zagreb, kjer živi od 1983 in kjer je deset let predaval na tamkajšnji Akademiji dramskih umetnosti.

V Sloveniji ga pozanamo v vseh vlogah; kot filmskega kritika, pesnika, pisatelja, pisca scenarijev in avtorja del za mladino, zgovinarji pa ga cenijo predvsem kot vodilnega poznavalca zgodovine prostožidarstva v slovenskem in širšem jugoslovanskem prostoru.

Branko Šömen
MOLITEV ZA JASENOVAC

Založba ZRC

BRANKO ŠÖMEN

**MOLITEV ZA
JASENOVAC**

Ljubljana 2024

Branko Šömen

MOLITEV ZA JASENOVAC

Urednik **Oto Luthar**

Oblikovanje in prelom **Brane Vidmar**

Založnik **Založba ZRC**, ZRC SAZU

Za založbo **Oto Luthar**

Glavni urednik **Aleš Pogačnik**

Tisk **Cicero, Begunje, d. o. o.**

Naklada **300**

Prva izdaja, drugi natis

Ljubljana 2024

© 2023 avtor in ZRC SAZU

Delo je izšlo v seriji umetniških tematizacij preganjanja, antisemitizma, rasizma in nasilja v času druge svetovne vojne.

Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna: <https://doi.org/10.3986/9789610508151>.

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

ISBN 978-961-05-0684-3

COBISS.SI-ID 180262147

ISBN 978-961-05-0815-1 (PDF)

COBISS.SI-ID 180675075

VSEBINA

Tretji hram	9
Homilija	32
Kletka	52
Rezanje kamenja	87
Ciganski krematorij	109
Romeo in Julija iz Jasenovca	134

SPOMINSKA PLOŠČA

Nikoli ne bomo izvedeli, koliko ljudi je izginilo v drugi svetovni vojni in po njej. Vsak dan je manj možnosti, da bi ljudje pričali, kako je bilo na številnih bojiščih in v različnih taboriščih, kjer se je med ubijanjem celo »smrt utrudila do smrti«: vsak dan nastajajo nove zgodbe, odlomki spominov, kako je bilo in kako ni bilo in kako bi bilo lahko, če ... Življenje ponuja zgodbe, potem ko je smrt odvezla ljudem njihove obraze, usode in sanje. Jasenovac ni izjema, celo potrdilo je, kako je bilo, in to so tragedije, ki so nastale kot žlahtni alkimijski zvarek, iz solza spletenega trpljenja, iz ščepca naivnosti po vonju meščanskih skrinj, obledelih družinskih fotografij, skritih gramov zlata, spraznenih spominčic iz zaklenjenega dijaškega herbarija, iz vsega, kar je ostalo na dnu kartonskih kovčkov brez naslovov, med najdenimi muzejskimi predmeti, med mrtvimi spomini živih taboriščnikov, ki so preživeli z grozo neopisane grozote. Tu so kolone

žrtev, ki so prišle, pa jih je odnesla reka, to so zapisi usod, ki neme potujejo po zamegljeni pokrajini naše začasne navzočnosti. O njih je beseda, zanje so napisani simbolični prizori, beg iz anonimnosti v muzej spoštovanja, v hram ponižnosti, v vesolje razuma. Od večine posameznikov se nismo poslovili, zato pričakujemo njihova ponovna srečanja, mrtev stisk roke, nem klic po radosti, željo po objemu, razumevanje za neprostovoljno likvidacijo, nasilno žrtvovanje. A s prerezanim grlom ne moreš spregovoriti, z zavezanimi rokami na hrbtu nikogar objeti, slep ne moreš prepoznati krivca in rablja, lahko pa s svojo smrtjo preneseš sporočilo, spomin na neumrljivost, slabo vest neopredeljenim, ki še vedno ne znajo ali nočejo ali ne morejo ločiti dobrega od zla, lepote od vsakdanjosti, vsakdanjosti od boleče resnice.

TRETJI HRAM

Sonce se je tihotapilo med platanami, senčilo lica sprehajalcev, prišlo na vrt pred kavarno, kjer so sedeli gostje, pomešani z damami v belih klobukih, in vojaki, pokriti s črnimi čepicami z vidno oznako, črko U. Črke so se srebrile v sončnih žarkih, bile podobne popoldanskemu herbariju z metulji, z iglami pričvrščenimi na vojaške kape. Bilo je popoldansko zadovoljstvo, navidezni mir, neslutena prihodnost. Hrvaška je končno dobila državo, manjšo, kot so sicer pričakovali največji nacionalisti, pa vseeno dovolj veliko, da so se lahko v njej namestili ustaši, ki so se pripeljali s tovornjaki iz Italije, nemška oficirska posadka iz Berlina, diplomacija in gestapo iz Gradca, vatikanski prelat iz Rima in italijanski fičfiriči, oblečeni v uniforme, primerne za pustno zabavo. Zagreb ni bil več svetovljansko, srednjeevropsko mesto, izginili so judovski napisi trgovin in srbska imena, napise na ulicah so zamenjali domači trgovci, podeželski kramarji, prefrigani Zagorci, dalmatinski pribežniki, muslimanski prišleki. Zavrteli so zgodovinsko kolo v drugo smer, odtujili zaloge iz judovskih trgovin in skladišč, postajali podrepaniki, poudarjali in prodajali so svoje domoljubno hrvaštvo, površno, krivo, narobe zasajeno v nekdanje jugoslovansko, kraljevsko njivo. Zdaj so imeli priložnost prekopati vsak svoj zasebni vrtiček, saditi, kar se je prodajalo na Dolcu,

osiromašeni tržnici, kar je raslo v predmestjih med pritlehnimi hišicami in še bolj vase upognjenimi ljudmi. Za številne politike in predvojne stranke ni bilo tako, kot so si mislili: pričakovanja se jim niso uresničila. NDH je bila država, vendar satelitska, umetno skrojena, lažno neodvisna, ideološko črna, politično maščevalna. Že v samem naslovu je pokazala svojo slovnično, vsebinsko napako: namesto da bi se imenovala Neodvisna država Hrvatska, se je predstavila kot Nezavisna država Hrvatska! V njej je sicer marsikaj vsakdanje delovalo, a ni bilo optimistično, radost se je umaknila zaskrbljenosti. Življenje je bilo izgubljena frnikola, ki se je odkotalila v negotovo sedanost, umetno zgodovino, v kateri se nisem znašel. Sedel sem v oblazinjenem naslonjaču, gledal mimo prijatelja Mladena, na teraso, na pločnik, opazoval natararja, kako sta se prebijala med gosti, sprejemala naročila, prinašala pijačo. Imela sta beli srajci, črna metuljčka in velika, črna predpasnika, ki sta jima segala skoraj do tal. Bila sta repenči dresirani vrani med prav tako dresiranimi gosti, ki si še niso nadeli pravih, prepoznavnih barv, obrazov in izkušenj. Mladen me je prekinil: »Kaj je tako nujno!? Delovno mizo imam obloženo z akti, ti pa vabiš v kavarno!?!« Pogledal sem ga. »To je bil gospodski lokal, zdaj se sem zavleče vsak neolikan pritepenec.« Ne vem, zakaj sem to rekel, bil sem razdražljiv, motili so me ljudje, uniformiranci, moj beli Zagreb je dobil sence, ki so jih vsenaokrog metali najrazličnejši prišleki. Čez noč ni bil več moj, podnevi ni bil več bel,

marveč siv, ni bil več Zagreb, marveč Zagabria, razseljeno mesto, kjer so ljudje stanovali kot plemena in ne kot meščani, pa tudi mesto ni bilo več moje: spremenilo se je, zakrknilo, prestrašilo, zaprlo svoja okna, trgovine, hišna vrata. Nekaj ustaških črnosrajčnikov se je dvignilo, drugi so zasedli njihova mesta. »Je pač tako. Uniforma izenačuje različne značaje, doktrine, duhovne kretene. Nepismene spreminja v vojsko, novo ideologijo, našo.« Mladen si je popravil očala. Bilo mu je nerodno, besede so bile plehke, neslužbene, odneslo jih je. »Odlično! In vsi, ki niso na vaši strani, so vaši sovražniki.« Prijatelj si je znova popravil očala, ki so mu lezla z nosu, kot da se sramujejo njegovega obraza in bi najraje šla kam drugam. »Si me poklical, da bi mi solil pamet, delil lekcije!? Povej, na kateri strani si ti? Si naš ali njihov!?« Znašel sem se: »Vprašaj Pavelića. Bila sva sošolca.« Sogovornik se je nasmehnil: »Zdaj se s tem vsi hvalijo. Do včeraj so vsi hodili s *poglavnikom* v isti razred ... pasli krave ...« Razburil se je. Upravičeno. »Skupaj sva brala iz iste čitanke ...« Mladen me je prekinil: »Si mislim, ti od začetka, on od konca!« Molčal sem: bil je blizu resnici. Mogoče je bilo narobe, a kaj mi mar, nisem se hotel prepirati. Zadržal sem jezik za zobmi. Nadaljeval je: »Vendar nisi bil z nami v emigraciji! V Italiji! Nisi spal v tujih posteljah, nisi jedel v vojaški menzi! Nisi požiral tujih psov!« Očitek je bil v prsa zapičen glogov kol, preveč neposreden: »Nekdo je moral biti tudi doma, čuvati Hrvaško!« Poudaril sem zadnjo besedo, prijatelj je prepoznal cinizem, zasmejal

se je: »Vedno si se izvlekel. Ne takoj, marveč počasi, kot polž iz svoje hišice. Kaj bi rad?« Prišel sem izza vogala, iz sence naravnost pred njegov obraz: »Je res, da ste razpisali natečaj za zdravnika, ki bi vodil obnovljeno psihiatrično bolnišnico v Božjakovini?« Mladen me je sumljivo pogledal, si znova popravil prekleta, z nosu polzeča očala: »Maloprej sem v uradu ugotovil: nihče se ni prijavil. Niti Judje.« Oddahnil sem si, listje platan se je razgrnilo, sončni pramen je stopil proti nama, ne da bi vedel, po katerem licu bi najprej zatrepetal, osončil, poplesal: »Imam kandidata. Dobrega prijatelja. Tudi ti ga poznaš.« Naglo je vprašal: »Koga? Kdo bi bil tako blesav, da bi šel delat na zapuščeno farmo konj!?« Vprašanje je zahtevalo precizen odgovor. »Doktor Rudi Rosner.« Mladen se je začudil: »Tisti, ki ima zasebno ordinacijo v Bogovičevi? Pa on je ortodoksni Jud. Slišal sem celo, da je prostozidar.« Dopolnil sem ga: »Pa tudi pravi gospod, časten človek ...« Prekinil me je: »Rad bi ga rešil? Spravil v tujino? Na kaj si vrgel oko? Na njegovo bogastvo, na vilo na Gvozdu ali na ženo!?« Bila so to nič kaj prijazna kavarniška vprašanja, aludiranje v prazno, obiranje kosti nedolžnega človeka: »Ne žali. Tudi Judje so lahko patrioti. Pismen je, izobražen, koristen. Napisal je knjigo o revmatizmu.« Mislil sem, da bo komentiral moj zagovor, bil je za lase privlečen, naiven, celo smešen, revmatizem ni aktualna vojaška bolezen. Mladen pa je samo pomignil natarkarju. »O Judih imam svojo filozofijo. Ne maram jih. Ustaško vodstvo je že izdalo dekret o

njihovi odstranitvi iz javnih služb, mislijo jih spraviti v taborišča od Čakovca do Jazovke ... « Nisem ga mogel več poslušati. Bil je na drugi strani utripajočega mestnega popoldneva: »Hočeš ali nočeš pomagati!?» Mladen je naročil pijačo. »Jutri se oglasi, da napišem prošnjo, sprejet bo na podlagi 'nujne potrebe'. A, prosim te, o tem se nisva pogovarjala.« Pokimal sem: »Hvala ti. Kdo bi si bil mislil!? Nova vlada vseeno premore enega poštenega ministra!« Dvignila sva kozarca. »Ponujali smo tudi tebi, pa si zavrnil.« Trčila sva. »Ne zmorem tega. Ne morem lagati. Sicer pa najbrž prav tako dobro veš kot jaz, da se vsak na hitro skrojen politični sistem prej ali slej sesuje kot napačno razdeljene karte.« Izpila sva. »Ne pozabi, da smo šele na začetku poti, sprejeli smo prve zakone, nismo se še navadili, da imamo svojo državo. Od sedmega stoletja naprej sanjamo samostojnost, svojo Hrvaško. Da nismo bili 'za dom spremni', kdo ve, kje bi končali.« Poplesavanje svetlobe na najinih obrazih se je utrgalo, z vrta je planil mladenič na odprto kavarniško verando, odrinil natarja, da se je oprijemal stolov in miz, segel v prazno, se zasukal, padel na hrbet, tujec ga je preskočil, stekel mimo naju proti drugemu izhodu, za njim pa trije ustaši. Eden od njih se je glasno drl: »Zaustavite ga! Jud je. Nima znaka!« Jud se je pognal v kuhinjo, zaslišal se je vrisk kuharic, natar se je nespretno dvignil, si popravil metuljček, se prestrašeno oziral, začel opravičevati gostom. »Bolje, da odideva,« je rekel Mladen. Dvignila sva se, Mladen je spotoma rekel. »Vidiš, čim prej potrebujemo

disciplino, stroge kazni, red.« Ustaški oficir se je vrnil v kavarno. Ustavil se je pred Mladenom. »Zakaj ga niste zaustavili? Legitimacije, prosim!« Mladen je izvlekel legitimacijo. Ustaš se je zazrl vanjo: »Vi ste minister!« Mladen mu je potegnil izkaznico iz rok: »In kdo si ti?« Ustaš se je zmedel. Iztegnil je roko v pozdrav: »Za dom spremni!« Moj prijatelj je živčno zavpil: »Kakšen dom!? Ti še za štalo nisi sposoben. Marš, da te ne vidim!« Ustaš je zabolščal v ministrov obraz, stal tam kot neznani nedokončani Meštrovičev torzo. Ko sva prišla ven in so naju sence platane posipale s senčnim prahom kot nalezljive pegaste krpe, je Mladen razložil: »Pravi ustaši smo samo mi, šolani v emigraciji!« Prekipelo mi je. Odgovoril sem. »Nisem ustaš. Jaz sem Hrvat!« Natarakar, ki si je končno popravil metuljček pod brado in uredil predpasnik, stal na pragu lokala in slišal moje besede, se je vljudno nasmehnil, priklonil. Minister je opazil natarakarjevo gesto, razjezilo ga je, obrnil se je k meni: »Ne boš dolgo ponosen, da si to, kar misliš, da si!« Obraz v senci platane mi je potemnel, odidi, čimprej se vrni v svojo sobo za pisalno mizo, nisi za ta svet, sem pomislil, dvignil klobuk, pozdravil prijatelja, stopil po Praški ulici proti Ilici.

Kakšen zanosen, fotogeničen, celo poetičen pogled, sem pomislil, ko sem se vzpenjal po Mesnički ulici na Markov trg. Proti meni se je spuščala lepo oblečena malomeščanka, za roko je držala hčerko, okusno oblečeno v moder mornarski kostimček, nosila je belo ptičjo kletko z rumenim kanarčkom. Če bi bil slikar,

sem pomislil, bi jo narisal, povabil v atelje, ki ga nisem imel, ji slekel bluzo, da bi mi pokazala zaobljena rame-
na, pila bi sekt, pogovarjala bi se o njenih ljubimcih in
mojih knjigah, a sem misel, ko se mi je približala, v hipu
prečrtal. Žensko, ki se mi je bližala, sem prepoznal: bila
je gospa Nina, odvetnikova edinka, poročena prav tako
z odvetnikom, tovarnarjem alkoholnih pijač, njen mož
je bil ljubosumen kot sto hudičev, skritih med stekle-
nicami v kleti, ona pa lepa kot sto angelov na nedose-
gljivem oblaku in nevarna za vsakega moškega kot sto
poročenih peklenščkov. »Oprosti, nisem te prepoznal.
Sonce te je spremenilo v pobeljeno slikarsko platno,«
sem rekel in se še vedno nisem mogel znebiti umišljene-
ga prizora, v katerem sem igral slikarja, ona pa model.
Obstala je, spustila hčerkino roko, da sem lahko segel v
njeno orokavičeno dlan. To je bila posebna čast, Nina je
bila dobro vzgojena meščanka, pravo zagrebško dekle,
za mnoge koketna, zame normalna, vsakdanja. Nasmeh
je bil iskren: »Zamišljen kot vedno. Hodiš in v mislih
pišeš novo knjigo!?!« Zdrznil sem se. Naivno vpraša-
nje je imelo aktualno želo. »Ne, nikakor. Zdaj življenje
piše knjige. Drame.« Odmahnila je z roko. »Ne vsem.
Mi smo končno dobili, kar smo želeli. Vselili smo se v
popolnoma opremljeno vilo.« Hčerka je odložila klet-
ko na rob pločnika. »Kupili ste?« Nina me je pogledala:
»Kje pa!?! Tomislavu so jo dodelili. Za bodoče zasluge.«
Pomežiknil sem, sonce me je oplazilo po obrazu, pa naj-
brž ne samo sonce. »Za preprodajo vina in žganih pijač?
So vam podaljšali licenco?« Nekaj se tukaj ni ujemalo,

podatki so bili iztrgani iz celotne gospodarske podobe sposobnega pravnika in znanega tovarnarja. »Zdaj, ko imamo svojo državo, bomo veliko slavili, pili in zapravljali.« Pokimal sem. Hrvatom so vremena se zjasnila. Bila sva kot dva vlaka, ki sta se srečala na strmimi, jaz sem sopihal navzgor, s skrbmi in prošnjami, ona se je spuščala v objem brezskrbnega razkošja. Da ne bi tresčila, se v razmišljanjih zaletela, si zaupala, kaj resnično misliva, sem menjal vsebino pogovora: »Kako tvoja kolena? Si bila v toplicah?« Nasmehnila se je. »Bila. Dvakrat. Po nasvetu tvojega prijatelja dr. Rosnerja.« Pokimal sem. »Spominjam se. Ordinacija se je bleščala od tvojih lepih kolen, dišala po konjaku, ki si mu ga prinesla.« Nina se je koketno nasmehnila. »Jaz sem svojo pokoro odklečala. Kako tvoje noge? Vidim, da drviš kot motociklist!« Hotel sem ji reči, pa sem zamolčal. Vsako vest je raznesla v svoje jezikavo združenje zagrebških dam, čenče so dobila krila, se spremenile v obrekovanje, nekatere v obtožbe, pogosto je kak poštenjak končal na policiji, osumljen za besede, ki jih ni rekel, za dejanja, ki jih ni storil. Pogledal sem deklico, ki je segala z drobnimi prsti v kletko, hotela pobožati kanarčka, ki se ji je izogibal, skakal iz ene prečke na drugo, neulovljiv. »Si pozabil? Viktorija. Dala sem ji ime po tvoji junakinji iz novele *Lepa Zagrebčanka*.« Spomnil sem se, čeprav je bila deklica še premajhna, da bi imela kakšen opazen prostor v mojem zrelem spominu. »Podobna ti je. Lepa po tebi.« Nina ni odgovorila, posvetila se je hčerki: »Viktorija, kaj počneš?« Viktorija je bila sklonjena

nad kletko. »Ona želi odleteti ...« Viktorija je skušala zapreti kletko. Kletka je podrgnila Ninino nogo, naglo se je odzvala, prevrnila kletko, da se je odkotalila po ulici, vrata so se odprla, prestrašeni kanarček je prhnil, zafrfotal proti bližnjemu vrtu, zagrajenemu z visokim zidom. Viktorija je začela jokati. »Mama, odletel je!« Nina je bila besna: »Vidim.« Gledal sem za kanarčkom, kako se je s hitrimi zamahi dvignil nad ulico, izginil med listje dreves, kdo ve, kje se bo ustavil, kam se bo skrila, kje prenočil. Bil je nedosegljiv, svoboden. »Mama, kriva si! Brnila si kletko!« Hčerka je bila neusmiljeno objektivna, mati zmedena, pedagoško nedozorela. Stekla je nekaj korakov po ulici, pobrala prazno kletko, prijela Viktorijo za roko, se obrnila k meni. »Moram iti.« Viktorija se ji je iztrgala iz rok: »Mama, moramo ga najti!« Nina je postajala živčna: »Kdo ga bo tukaj našel?! Naj preplezam zid?« Viktorija je zacepetala v lakiranih čevljičkih. »Kriva si!« Viktorija se je obrnila, naglo, užaljeno odšla po ulici proti Ilici. Nina je mahala s prazno kletko: »Oprosti! Vidiš, kako je ...« Rekel sem: »Vse dobro. Mogoče se bo ptica vrnila.« Oba sva vedela, da se ne bo. Ptica, ki enkrat odleti iz kletke, na svobodo, se vanjo več ne vrača. Vsaj ne prostovoljno.

Počasi sem stopal skozi majhen park, v stransko ulico, kjer so bile na levi strani bogate vile, na desni pa previs. Iz secesijske zgradbe, skozi odprto okno je prihajala glasba, povezana v neurejene tone, začetniško igranje na kdove kako dragem, uvoženem klavirju. Malo naprej je bila prijateljeva hiša, po stopnicah med dvema

stebroma sem prišel do vrat, pozvonil. Odprla je služkinja, v nasprotju z natararji iz kavarne je imela črno obleko, bel predpasnik z velikimi žepi, belo kapo v obliki polovične krone, obrobljene s čipko. »Gospod Slavko, dober večer. Vstopite. Gospod doktor vas pričakuje.« Vstopil sem, snel klobuk, služkinja ga je vzela, obesila na obešalnik, me povabila v dnevno sobo. Proti meni je stopil Rudi, prisrčno sva se rokovala, v našem prostozidarskem znaku, nato sva se usedla, on v svoj malo izlizan naslonjač, jaz na kavč. »Kaj bova spila? Imam dobro domače vino, kot ti, najbrž, dobre novice.« Nameščal sem se v kavču, potreboval sem več zraka, pot navkreber me je zasopla. »V času, v katerega so nas porinili, je vsaka novica, da smo še živi, več kot dobra. Bil sem z ministrom.« Vedel sem, da je to novica, ki jo pričakuje. »Kaj pravi? Si ga nagovoril?!« Na kvadratasti mizi ni stala sveta knjiga talmud, marveč lepo izdelana, vitka steklenica, dva kozarca. Rudi je natočil. »Uspel sem. Jutri ob desetih morava biti pri njem. Na ministrstvu. Čakal bo s papirji. Šel boš na Božjakovino.« Dvignila sva čaši, si pogledala v oči. »Si prepričan? Danes sva Dora in jaz prevzela znak.« Ostal sem brez besed, vino je postalo grenko. »Davidovo zvezdo!? Pa ... to pomeni, da vaju bodo pustili pri miru!« Rudi je pil, kot da novica, ki mi jo je povedal, ni nič posebnega. »Krausovi so dobili znak, pa so jih kljub temu vrgli iz stanovanja, odpeljali. Pravijo, da v Jasenovac.« Nemirno sem vrtel kozarec v roki. »Marsikaj se sliši. Nova oblast je živčna. Ne gre ji tako, kot si je to Pavelić v emigraciji zamislil.«

Rudi me je dopolnil: »Tu je Pavelić vrtni palček. To sta si izmislila Mussolini in Hitler. Fašizem, nacizem in boljševizem proti Judom.« Dodal sem: »In komunizmu.« Rudi si je šel z roko skozi redke lase. »Slavko, pa tako dobro smo živeli ...« Pokimal sem. »Upam, da si izstopil iz bratstva.« Rudi je pokimal. »B'nai B'rith smo že lani uspravili. Kot veš, so prostožidarji v Nemčiji prepovedani. A tako sem se veselil. Pomisli: poleg prvega hrama, javnega, na široko odprtega za vse Jude, smo ustvarili še drugi hram, svoje majhno delovno svetišče ...« Prostožidarstvo je bilo njegova obsesija. Kadar koli sva se srečala, je govoril o bratstvu, napisal je več zelo dobrih člankov v *Šestar*, glasilo hrvaških prostožidarjev. »Zagreb je imel dva hrama: velikega, ki je varoval staro preteklost, in majhno masonsko ložo, v kateri se je gradila prihodnost.« V sobo je vstopila Dora, Rudijeva soproga. Vstal sem, hotel sem se rokovati, a je držala v rokah balonar in moški plašč. Nanju sta bili nespretno prišiti rumeni zvezdi. Dvignila ju je v zrak. »Misliš, da je v redu?« Rudi je skomignil: »Ne vem. Nikoli jih nismo nosili.« Dora je pokimala: »In najbrž jih nikoli ne bomo sneli.« Bila je črnogleda, a praktična Judinja. Nadzorovala je njuno življenje, skrbela za dom, za ambulanto, do ljudi je bila radodarna. Zato je Rudi rekel: »Dorice, srce moje. Dobil sem posel. Greva iz Zagreba.« Dora je vprašala: »In kaj bo z ordinacijo v Bogovićevi?« Na ulici se je zaslišal rafal. In potem še eden. Spogledali smo se. Rudi je potegnil ženo k sebi. »Ne boj se, ljudje so pijani.« Dodal sem:

»Ljudje streljajo, kadar slavijo ali se bojijo.« Rudi je mislil drugače: »Oni se ne bojijo. Oni so oblast. Vse je njihovo ... če še ni, pa bo.« Dora je še vedno držala plašča v rokah. »Boš pomeril?« Rudi se je nasmehnil. »Jutri, ko bom šel k ministru.« Dora ga je pogledala, vendar ni ničesar vprašala. »Slavko, vi ste dober človek. Upam, da zaradi naju ne boste imeli težav.« Odgovoril sem: »Težave pridejo in odidejo, tako kot zdaj jaz.« Dora je nasprotovala: »Vi niste težava, vi ste naš prijatelj. Boste ostali na večerji. Imam ...« Prekinil sem jo, pogledal Rudija: »Dogovorjeno. Jutri ob desetih. Pri Mladenu v pisarni.« Tudi Rudi je vstal, pokimal, objela sva se, bratsko. Ko sem stopil na hodnik, me je tam čakala služkinja, držala v rokah moj klobuk. »Pojdite domov po drugi poti.« Dvignil sem čelo. »Sosedovim se je rodil sin, bodoči ustaš, pa praznujejo.« Ko sem odhajal po stopnicah, se je zaslišal nov rafal. Ustaši, ki so se vselili v bližnji judovski dom, so streljali skozi okno, slavili in obenem zastraševali okolico, kjer so še vedno živeli z rumeno zvezdo označeni bogati Judje.

Nonšalantno sem vrgel klobuk proti rogatemu obešalniku, da je drzno obvisel, se malo zanihal, umiril. Nato sem potrkal, vstopil, se usedel. Mladen je bil siv kot nebo nad Kaptolom. »Ni dobro,« je rekel namesto pozdrava. Še vedno sem bil dobrovoljni zanesejak. »Oprosti. Najbrž mu ni vžgal avtomobil. Veš, kako je: zdravniki in tehnika. Malo bo zamudil.« Ministrov obraz se je spremenil iz sivega v oblačno nebo nad katedralo. »Zamudil bo precej. Danes zjutraj so ga odpeljali

od doma.« Vstal sem. »Kako? Pa včeraj je dobil znak! Oba. On in žena! Zaščiteni so!« Minister me je pogledal: »Kakšna zaščita: registrirani so! *Poglavnik* je privolil, da Rosner prevzame bolnišnico, naredi iz nje otroški sanatorij. Toda sin Slavka Kvaternika mu je prekrizal načrte.« Začudil sem se: »Kdo? Dido? Nemogoče. Paveliću nihče ne upa nasprotovati.« Minister je dopolnil: »Razen Dide! Njegov oče je poštenjak, sin je baraba.« Bilo je znano, da je Dido Kvaternik skupaj s Pavelićem načrtoval atentat na kralja Aleksandra, da so ju Italijani internirali na otok Lipari, da se je Dido po vrnitvi v Zagreb maščeval meščanom, ker so uživali, medtem ko je on živel nad vročim sredozemskim morjem brez žensk, avtomobila, luksuza. »Kaj bova zdaj? Kaj to pomeni?« Mladen je odgovoril: »Ne vem.« Pogledal sem po sobi: »Imaš kako pijačo?« Ko je Mladen stopil do zastekljene omare, sem rekel: »Protestiral bom!« Mladen je izvlekel marasko, dva kozarca, natočil: »To je vse, kar imam. Se hočeš zameriti Didi? Ne bodi neumen. Sinoči je ustaška mladež praznovala na Gvozdu, streljala objestno, neodgovorno skozi okna, ranila ustaškega stražarja pred hišo. Okrivili so Jude, ki so stanovali v ulici. Med njimi tudi dr. Rudija Rosnerja in njegovo ženo Doro.« Minister je govoril, kot da bere natančno policijsko poročilo. Zaklel sem: »Morava ukrepati. Človeku sem obljubil. Poklical bom Pavelića.« Mladen se je spremenil v mrčen dan, čutil sem deževne, preplašene kaplje na strehi. »Tu imaš telefon! Da ga pokličem?« Pokimal sem. »Ti

zavrti številčnico, jaz bom govoril z njim.« Minister je odvrtnel številke, mi dal slušalko. »Tukaj književnik Slavko. Rad bi se pogovoril s prijateljem, gospodom *poglavnikom* Ante Pavelićem.« V slušalki je šklocnilo. Glas je rekel »samo trenutek«, *poglavnik* se je oglasil: »Kdo je?« Besede so letele iz mene kot rafal. »Jaz sem, Slavko. Moral bi nujno govoriti s tabo. Važno je. Da. V interesu države. Lahko. Hvala ti. Prihajam. Takoj.« Mladen je poslušal, zmajeval z glavo: »Vidva sta na ti?« Nisem odgovoril, slišal je. Malo so se mi tresle roke, segel sem po pijači, izpil: »Dobra je. Boljša kot tista na Zrinjercu.« Tudi Mladen je izpraznil kozarec. »Upam, da boš uspel.« Pogledal sem ga: »Kaj pomeni uspeti, dragi Mladene, rešiti človeško življenje!?« Mladen me je prehitel: »Vem, kaj boš rekel, izlizano humanistično frazo: kdor reši eno življenje, je rešil ves svet ... Ne zanosi se. To je stara fraza iz časov, ko se ljudje še niso delili na ustaše in četnike ...« Nisem ga poslušal, imel sem sestanek s Pavelićem, z njim bom vse uredil. V predverju sem segel po klobuku, naglo odšel, zunaj je deževalo. Oblak nad Kaptolom se je nazadnje utrgal s povodca težkega, soparnega dneva.

Stražar v črni obleki s polirano črko U na kapi me je zaustavil. Nespretno me je pretipal, uslužbenec, ki je vse to gledal, je pomignil, stopil sem za njim po stopnicah v prvo nadstropje. Pred vrati sta stala oborožena vojaka. Uslužbenec je vstopil prvi, jaz za njim. Snel sem klobuk, obesil na eleganten obešalnik. Pomislil sem, kako bi bilo zanimivo opisati obešalnike po javnih lokalih in

zasebnih domovih. Imeli so svojo zgodovino, predstavljali so znamenja bogastva, v malomeščanskih stanovanjih in vilah so bili razkošni, z več rogovi, celo železni, umetniško obdelani, s keramičnimi kljukami, v preprostih stanovanjih jih nisem videl. *Poglavnik* se je dvignil od široko razpotegnjene mize z akti, stopil sem do njega, čez mizo sva se vljudno rokovala. »Kaj je tako nujnega, dragi moj sošolec, da te je zaneslo k meni!?« To je bil pozdrav, sledilo je povabilo »Usedi se!«, da bi se vse skupaj končalo z ukazom: »Govori!« Zajel sem zrak: »Zapleteno je. Bil je objavljen razpis za psihiatrično bolnišnico v Božjakovini. Nihče se ni javil. Našel sem kandidata, dr. Rudija Rosnerja. Bil je pripravljen opustiti uspešno ordinacijo v Bogovićevoj, oditi na podeželje. Da bi pomagal. Da bi delal. Za nas.« *Poglavnik* me je prekinil: »In si premislil. Pobegnil v gozd!« Naglo sem zanikal: »Ne. Priprli so ga.« Nekdanji sošolec me je ostro pogledal: »Kdo?« Zagrizel je, zanimalo ga je. »Kolikor sem slišal, najbrž Dido Kvaternik.« Pavelić je ob njegovem imenu vstal. »Nemogoče. On nima teh pooblastil.« Vedel sem, da moram govoriti, *poglavnik* je osupnil, njegova nečimrnost je bila prizadeta. »Včeraj sem se srečal z njim. Sprejel je judovski znak.« Pavelić se je usedel. »Ali zasluži našo naklonjenost?!« Občutek, da sem ga pritegnil, je bil več kot dober. »Dober človek. Strokovnjak. Napisal je knjigo o revmatizmu.« Pavelić se je prvič nasmehnil: »Imel bo malo posla. Hrvati nimajo revme, samo platfus. Ker so predolgo stali v jugoslovanskem blatu.« Čez noč je postal oče naroda,

vsak podatek je zasukal sebi v prid, oblatil preteklost. Pred njim ni bilo ničesar. Oba skupaj nisva slutila, da tudi po njem ne bo tako, kot si je zamislil, da mogoče prav tako ne bo ničesar. »Prosim te, reši ga! Verjemi, koristen bo!« *Poglavnik* ni bil mojega mišljenja. »Judje niso koristni. Ne morejo živeti na Hrvaškem in služiti judovskemu komunizmu ... Da ni morda mason?« Zanikal sem, v dialogu s *poglavnikom* je bila to moja prva laž. Sam pred seboj sem se opravičeval: pisatelji morajo lagati, pretiravati, da bi jih ljudje slišali, razumeli. »Bolje prostožidar kot komunist. Masoni imajo denar, komunisti so siromašni, a hočejo biti prav tako bogati.« Popravlil me je: »Pri nas ni denarja, dinarjev, mi imamo kune!« Bil je očitek, ki sem ga brez besed požrl. Purgerji smo še naprej govorili o dinarjih, računali v dinarjih. Na vratih je potrkalo, vstopil je ustaški oficir. Prinesel je depešo, jo dal *poglavniku* v roke. Pavelić jo je odprl, preletel. »Same neumnosti! Moji ljudje v vsakem grmu vidijo partizane!« Zmedeno se je obrnil k meni. Videl sem v njegovem izgubljenem pogledu, da je pozabil, o čem sva se pogovarjala. Novica ga je ohromila, razočarala, skalila pogovor z mano. Ni imel prijateljev, samo sodelavce. Ni imel ugleda, samo strahospoštovanje. Ni se mogel zbrati, na tisoč stvari je mislil, na vsako odločitev je dal svoj žig in podpis, kako bi se prepričal, da ima oblast, da bi dokazal, da ima svojo državo. »Kaj bi rad?« Spet sem bil na začetku svoje zasebne prošnje. »Da rešim zdravniku življenje.« Pritisnil je na zvonec na delovni mizi. Odprla so se stranska vrata, ki jih prej

zaradi tapete nisem opazil. Nastal je prepih, okno za Paveličevem hrbtom se je glasno zaloputnilo. Pavelić se je zdrznil. Nastal je neprijeten molk, uslužbenec je skočil do okna, ga zaprl. *Poglavnik* ga je spremljal s pogledom, si živčno ožel ustnice in rekel: »Poveži me z Dido!« Vodja Nezavisne države Hrvatske je odložil telefon, mimogrede vprašal: »Imaš otroke?« Nisem jih imel, moji otroci so bile moje knjige, niso me mogle razočarati, samo razveseliti, posebno kadar so jih bralci hvalili. »Blagor tebi: veš, kako pravijo: majhni otroci, mali problemi; čim večji otroci, tem večji problemi. Imam težave z očetom in sinom, s starim in mladim Kvaternikom.« Nisem razumel, zakaj takšna kritičnost. »Pa Slavko Kvaternik je razglasil NDH!« Pavelić se je razburil: »Ne da bi me pred tem obvestil. To sem moral storiti jaz!« Realnost nove države je bila odvisna od kilometrov. »Tisti dan si ti prišel šele do Karlovca.« Pavelić se je opravičeval: »Zaustavili so me, Nemci in Italijani se niso pravočasno dogovorili. Zdaj smo tu, svoji na svojem. Država je stara šele nekaj tednov, naučili se bomo vladati, v Evropi imamo dobre učitelje.« Presenetila me je njegova lažna samozavest, ali je imel zgrešen politični koncept, skovan v tujini, ali je imel napačne podatke, ali je bil tako domišljjav. Odločil sem se, da mu bom povedal, kaj mislim. »V marsičem pretiravate. Marsikaj se govori. Ljudje niso tako navdušeni, kot pišejo vaši časopisi. Niste prinesli niti demokracije niti miru niti zaupanja.« Odmahnil je z roko: »Za dobrim konjem se dviga prah.« Stara slovanska fraza

me je zapekla, mislil sem, da bo odgovoril bolj izvirno, rekel kakšno pametno misel, vladno stališče. »Za ustaškimi pohodi ostajajo samo zaklane žrtve. Mrtvi nikomur ne koristijo.« Pavelić se je začel braniti: »Dobili smo državo, z njo pa notranje sovražnike. Kaj nam bodo Srbi, Judje, Cigani? Prvi so nas vedno podcenjevali, drugi izkoriščali, tretji sramotili! Danes smo neodvisni od njih! Mi smo Nezavisna država Hrvaška!« Dialog je bil na konici noža, ustaške kame: »Na papirju. Po etničnem čiščenju. Preveč sovražite, premalo ste strpni. Ne morete pobiti vseh pametnih, delavnih, dobrih ljudi.« Branil se je, vendar nekam plitko, do gležnjev globoko je bredel čez krvavi potok. »Hrvaški umetniki stopicate za našo politiko kot žrebeta. Spotikate se ob krtine, brcate v prazno ... Ko vas zdresiramo, osedlamo, boste jahali z nami kot Zrinjski in Frankopani ...« Na mizi je zazvonilo. Pavelić me je pogledal, dvignil slušalko: »Ti si, Dido? Kako posel? Razumem. Včeraj ste zaprli človeka, ki ga potrebujemo. Izpusti ga na podlagi uredbe, na temelju potrebe. Ime mu je ...« Nekdanji sošolec me je pogledal. Odgovoril sem: »Dr. Rudolf Rosner.« *Poglavnik* je ponovil v slušalko ime mojega prijatelja. Pavelić je držal v rokah slušalko, poslušal: »Kako ne moreš? Ti mene ne poslušáš!? Ali je to grožnja? Pa kaj potem, če je Jud! Da. Ja, sem podpisal zakon o etničnem čiščenju. In stojim za tem, kajti jaz odločam. Zapomni si, vedno so izjeme, kadar gre za interes države!« Dvignil sem se, postalo mi je vroče, sam sem naletel na kamen razumevanja, *poglavnik* na

kamen neposlušnosti. Pavelić se je začel dreti: »Tako sprejmi mojega odposlanca pisatelja Slavka. Stori vse, da bo imenovani Rosner osvobojen!« In je odvrnil slušalko na vilice. »Ne poslušaj me. Fakin. Misli, da je Bog! Da je usoda Hrvaške v njegovih rokah!« Zazrl se je vame, dodal: »Vidiš, s kakšnimi sodelavci sem obkrožen!« Obšel je mizo, stopil k meni. »Dal ti bom svojega šoferja, da te odpelje v Jasenovac. Spodaj, v pisarni boš dobil potrebne dokumente.« Otrpnil sem: »Kaj? On je že v taborišču!« Sošolec me je pomilovalno pogledal. »Kje bi bil, če so ga vrgli iz stanovanja?« Pokimal sem. »Razumem.« Zdaj je tudi Pavelić pokimal. »Tako se govori! Ni je čez poslušnost! Za dom spremni!« Obrnil sem se, vzel klobuk, odšel iz pisarne.

Pokrajina se je zožila v ozko cesto, slabo vidljivost, v deževno razpoloženje. Ne vem, kaj sem pričakoval, ali sem šel po prijatelja, da ga izvlečem iz taborišča, mu omogočim normalno življenje, ali sem se vozil razočaranju naproti, na novo nastale ovire mlade države, ki se ni zavedala svoje odgovornosti, zgodovinske vloge. Šofer je presekal moje misli, z nevidnim toporiščem udaril po glavi, vrnil v realnost: »Pred dnevi smo šli po vplivnega, bogatega srbskega bankirja. Ustaši so ga tako premlatili, da sta ga njegova prijatelja komaj prepoznala. Kdor se enkrat znajde v taborišču, težko pride ven.« Njegova črnogledost me ni vznemirila. »Imam pismo. Prijatelj je šele en dan v Jasenovcu.« V daljavi, po nasiptu, skozi koprenast dež se je vlekel tovorni vlak, neslišen privid. »Dovolj, da ga izmaličijo, strejo, ubijejo.«

Njegova črnogledost je bila bolj zgovorna od vlaka, vendar neotipljivo daleč. »Upam, da niso uspeli.« Šofer je s prsti pobobnal po oluščnem krmilu, me pogledal, kot da ima ob sebi človeka, sestavljenega iz optimističnih, prožnih kosti. »Bomo videli.« Zaslišala sva motorno kolo, prihajalo je za nama, naju prehitelo, pljusnilo blato po steklu, ustaš v prikolicu se je ozrl v naju, pomahal in pokvaril pogled na namočeno pokrajino. Prizor je bil zlovešč, skušal sem si razložiti, kaj počenja motorno kolo s prikolicu na cesti, prav zdaj, ko sva tudi midva na poti v taborišče. Ali sva sumljiva? Ali naju spremljata? Avtomobil je vendar službeni, državni, od *poglavnika*. »Nadzorujeta, če ni kdo skočil z vlaka.« Pogledal sem ga. Imel je brčice, ki jih prej nisem opazil. »Kdo?« Spet je živčno pobobnal po volanu. »Ste res tako naivni, ali se samo pretvarjate?« Njegov glas je postal nezaupljiv, vendar je rekel, kar sem vedel. »Judje. Vozijo jih v tovarnih vagonih. Kot živino.« To bi bila lahko dobra črtica, zgodba iz judovskega življenja, vojna podoba. »Je kdaj že kdo pobegnil?« Šofer je ugotovil, da ima opravka z nenadarjenim opazovalcem, človekom iz književnega salona, pisuna. »Ljudje marsikaj poskušajo, posebno tisti, ki vedo, kam jih peljejo.« Sklenil sem, da bom tiho, da ne bom več spraševal. Šofer je razumel moj tihi protest, odgovoril je na vprašanje. »Tudi če kdo pobegne, ga ta dva prestrežeta, ustrelita.« Literarna zgodba v moji glavi je hitro dobila svoj epilog.

Najprej sva zagledala lesen stolp, prebarvan s katra-
nom, črn kot moški plesni salonarji, nato so se pojavila

obokana vrata, nad njimi napis »Radna služba ustaške obrane, Sabirni logor«. Nad njim je bil pripet grb, ki ga prej nisem videl, razločljiv je bil samo napis »VSE ZA POGLAVNIKA«. Vrata so bila železna s smešno kovinsko svetilko, kakršna so na pokopališču Mirogoj, dosledno kičasta, izdelana v taborišču. Pet, šest ustašev je stalo pred vrati. Šofer z avtomobilom ni mogel v taborišče, rekli so mu, naj počaka pred vrati, jaz sem pokazal pismo, eden od nižjih oficirjev je stopil z mano. Šla sva mimo sivih barak, dva ustaša sta odprla vrata in sunila čez prag krvavega, premlatenega človeka. Prestregel sem človekov pogled, v njem opazil grozo, ki se je izlila vame kot voda iz škafa. Streslo me je, bojazen za Rudija je prvič dobila obrise sluteče resnice. Povzpel sem se po stopnicah do pisarne. Oficir za mizo je malomarno dvignil roko, rekel, ne da bi me pogledal: »Za dom spremni«. Nisem vedel, kaj naj mu odgovorim. Malomarno sem mu vrnil odgovor, ponudil pismo. Odprl ga je, raztrgal po robu, bila je ponižujoča kretnja pa tudi odgovor. »Ne morem pomagati. Prišli ste prepozno.« Kri mi je udarila v obraz: »Kako? *Poglavnik* je govoril s Kvaternikom.« Mislil sem, da imam v rokah tehten argument. »Kvaternik pa z mano.« Nisem natančno razumel hierarhije, vedel sem, da je Pavelič prvi, glavni, avtoriteta. »Bi lahko govoril z dr. Rudijem Rosnerjem?« Oficir je rekel: »Ne morete.« Dialog je postal kratek, oster. »Zakaj ne?« Zasmeljal se je. »Ker ni živ.« Prostor je postal pretesen za moj užaljeni bes. »Kako to mislite, da ni živ!?« Poveljnik se ni zmedel. »Danes zjutraj

je umrl.« Noge so se mi odrezale, to se mi je zgodilo nekajkrat v življenju. Ko sem v šoli padel in sem moral ponavljati razred. Ko me je prva ljubezen, bogata veleposestnikova hči, odpilila. Ko so mi zavrnilo roman, češ da je preveč nacionalen, hrvaški. In zdaj. »Lahko vidim truplo?« Razdraženo je odgovoril: »Ne. To ni mrtvašnica. Mi ne shranjujemo mrtvih.« Ni mi preostalo drugega, kot da sem zagrozil. »Pritožil se bom.« Zdaj je bilo oficirju dovolj, dvignil se je: »Komu?« Ustaški oficir je stopil tesno k meni. »Imam dobre zveze.« Siknil mi je v obraz: »Potrebovali jih boste, če se boste znašli tukaj. Za dom spremni!« Obrnil se je, razgovor je bil končan, vrnil mi je raztrgano ovojnico. »S tem si lahko obrišete rit!« Osupnil sem, ostal brez besed. Ne vem, kako sem prišel po stopnicah med barake, kako sem stopil mimo stražnega stolpa, skozi vrata, do avtomobila. Šofer je sedel v vozilu, zdolgočaseno gledal dež, kako se je nabiral na steklu, tako kot moj bes.

Nekaj kilometrov sva molčala. Na nasipu je stal vlak, prazen, zlovešč, opravil je prevoz, čakal je, da se bo vrnil v glavno mesto po nove potnike, judovsko živino. »Jih res pobijajo?« Še vedno nisem verjel, kako je končal moj prijatelj. »S kijem.« Potem je mehkeje, bolj ljubeznivo dodal: »Kaj ste pričakovali? Dido je hotel dokazati, da je tukaj v Jasenovcu on gospodar, ne Pavelić.« Ves čas sem mislil, da je tako, kot so ljudje mislili. Žal sem igral na napačno karto. Skrivaj, da šofer ni videl, sem si utrl solzo, kot da brišem deževno kapljo. Nebo je jokalo namesto mene. »Prijatelj mi je o

prvem hramu, o sinagogi pa o drugem hramu oziroma loži pojasnil smisel molilnice, a je pozabil, da je vstopil v tretji hram, hram smrti. Taborišče, iz katerega ni vrnitve.« Ne vem, če me je šofer razumel, če je zaslutil, koga sem izgubil, rekel je samo: »Žal mi je.« Pogledal sem njegove naježene brčice, videl grimaso, ki je z mano delila sočutje. »Nisem izgubil samo prijatelja. Izgubil sem vero v človeka.« Dež se je zgostil, kot da bi hotel izprati besede, čustva, bratsko izgubo.

HOMILIJA

*V spomin na slovenske duhovnike,
zaklane v Jasenovcu leta 1942.*

Stiskali smo se, kot da smo v nagnitih jaslicah; lesene deske so bile preperete, podnice izlizane, streha je prepuščala jesenski dež, smrtniku je šlo na jok. Kolikokrat sem s prižnice vprašal in obenem iskal odgovor na vprašanja, od kod prihajamo, kdo smo, kam gremo. Odgovor je bil tukaj, kratek, jasen, užaloščen: duhovniki v koncentracijskem taborišču. Pa ne samo jaz, tudi moji bratje, razširjevalci božje milosti, ponižnosti, ljubezni. In vere v ljudi. Razen nas, sedmih duhovnikov in od vseh strani prignanih nesrečnežev, ki so nosili zasolzeno grozo v očeh, skupaj z nami niso verjeli, da je to mogoče: nočno streljanje, tekanje okrog barak, žensko kričanje na pomoč, psovanje moških, vmes pa tanko, predivasto cviljenje otrok, vse skupaj namočeno v grozo, zavito v temne meglene plahte: onstran življenja so bili ljudje brez obrazov, svetopisemski pasjeglavci, ustaši. Anton iz Sv. Tomaža se je dvignil, izvlekel, odmotal, vzela izpod kute majhen lesen križ in ga obesil na naključen zarjavel žebelj nad našimi glavami. Na drugi strani barake se je oglasil hripav moški glas: »Ne bo vam pomagal. Tukaj so molitve brez haska! Tukaj ni

Boga, samo smrt.« Anton, ki je držal roke pod glavo in je videl, od kod prihaja glas, je branil Boga, prepričeval samega sebe: »Bog je povsod. Gleda nas, spremlja naše početje, vodi k resnici.« Moški glas je zakašljajal: »Iz katerega dela sveta ste vi prišli? Tu ni Boga. Tisto, kar boste potrebovali, je skorjica kruha, a ne Bog.« Franc iz Sv. Nedelje je vprašal: »Kje smo?« Odgovor je bil za konjski noht ciničen: »Slovenci, a ne? Če je Hrvaška postala vice, je to tukaj pekel!« Pomolčali smo. Po hrbtu me je začelo srbeti; živci, uši, bolhe, sem pomislil. Ko so se zunaj utišali kriki, ko je zgodnje jutro poiskalo pot med razami starih desk in so prameni začeli tipati po naših telesih, smo vstali, pokleknili, se zazrli v Kristusa. Tiho, da ne bi motili spečih ljudi, smo molili. Nisem se hotel sprijazniti z okoljem. Pogled mi je zdrsnil po prostoru. Zazrl sem se v deske, kdo jih je posekal, kdo pripeljal, kdo postavil in naprej: kdo je nagnel v barake toliko ljudi, od kod so prišli, kaj so storili, kaj delajo tukaj!? Pozabil sem, da sem se tudi sam skupaj z brati znašel v popolnoma izmišljenem okolju, ki ni bilo zapisano v svetih knjigah. »Jebeš državo, ki zapira duhovnike!« In potem: »Molči! Skrbi zase!« Sam sem vedel, zakaj sem tukaj. Na obletnico ustanovitve Neodvisne države Hrvatske je ustaški narednik v moji fari zahteval, da posvetim zahvalno mašo *Te deum!*, odmolim zahvalo *poglavniku* Paveliću za samostojno državo, sen vseh Hrvatov. Odklonil sem. Najprej sem se znašel v hišnem priporu, nato so me prepeljali v Zagreb, od tam v Jasenovac. Vse je šlo kot po maslu. Tu

sem srečal še druge slovenske duhovnike: slovenska škofija je nas, ki smo službovali na obrobju hrvaško-slovenske meje, kot pomoč poslala v hrvaške fare v Zagorje, kjer so nas ljudje lepo sprejeli. Dva vojaka sta glasno odprla vrata, v velikem loncu sta prinesla juho s presnim zeljem. Zaslišal se je glas: »Kaj pa kruh?« Ustaš se je obrnil proti koncu barake: »Danes je post.« Pa znova: »Duhovniki nimajo krožnikov.« Pa odsekan odgovor: »Krožnike izdelujemo za fronto.« Ko sta vojaka odšla, so taboriščniki stopili do lonca. Imeli so žlice, kositrne krožnike. Nekateri so potegnili iz žepov skorjice kruha. Star Jud je napolnil krožnik z juho, jo dal Rudiju z Broda na Muri. Duhovnik se je zahvalil, zajel dve žlici in dal bližnjemu duhovniku, ta tretjemu, sam sem dobil prazen krožnik, na njem je bila samo skorjica kruha. Jud je komentiral: »Jej. Prišli ste od daleč. Dolga pot je pred vami.« Moški, ki je oblizal krožnik: »Kratka. Od tu do reke Save.« Jud: »Ne plaši jih.« Glas: »Vi Judje ne vidite dlje od nosu. Ko vam odvzamejo denar, prenehate misliti!« Vstopil je zdravnik Nikola. Skrbel je za zdravje ustaške posadke, včasih tudi za taboriščnike. Stopil je do duhovnikov. »Moral vas bom pregledati. Pojavil se je tifus.« Jud je razložil: »To je božji prst. Umrli bomo od bolezni, ne od kame.« Vprašal sem: »Kaj je to kama?« Več glasov je odgovorilo: »Ustaški nož za rezanje grla.« Nisem razumel, je res šlo za mesarski nož, je taboriščni glas hotel podatek spremeniti v vic!? Nikola se je zagledal vame: »Kakšen si po obrazu? Imaš srbečico?« Zdrznil sem se, zakaj se

je obrnil prav name, saj so bili vsi bratje starejši od mene, potrebovali so večjo skrb, nego, pozornost. On pa je samo rekel: »Pojdi z mano!«, se obrnil, stopil sem za njim. Njegova ambulanta je bila v bližini, napol z belim apnom prepleskana baraka, drugod so se kazale gole deske, hrastova rebra. Bolniške postelje, napol prazna steklena omara z zdravili, delovna miza in dekle, ki je stalo tam kot del inventarja. »Sleci se!« Pogledal sem žensko, si začel počasi odpenjati gumbe na srajci. »Nič mi ni. Na poti sem dobil ušjo nadlogo.« Doktor me je podučil: »Imamo različne uši, tako kot ljudi. Na nekatere se navadimo, druge se zagrizajo v telo, ne moreš jih izvleči. Krvosesi. Katastrofa.« Mučil sem se z gumbi, prsti so se mi zapletali. »Po naglasu si Slovenec. Od kod?« Oddahnil sem si, odpel sem srajco. »Iz Košakov, pri Mariboru.« Doktor je pokimal. »Lepo mesto. Ob Dravi, kot Osijek.« Zadnje dneve sem kar precej molil, zdaj sem se lahko pogovarjal, normalno. »Hitler je prišel v mesto, uničil most čez reko, Štajersko pripojil Nemčiji.« Doktor se mi je nasmehnil. Opazil je, da imam pod srajco dve majici, dvoje hlač. »Eno majico, ene hlače sleci.« Videl sem medicinsko sestro, kako se je v kotu, ob omari, hahljala, kot da je v cirkusu. In se klovn pred njo nespretno slači. »Zaradi zime. Nisem vedel, kam me peljejo.« Nikola me je prijel za glavo, se zazrl vame. »Odpri usta. Tako. Še malo.« Izvlekel je leseno paličico, s katero je šaril po moji ustni votlini. »Mislim, da je dobro. Prvi znaki so sicer komaj opazni, a jih bomo odstranili.« Osupnil sem. »Kakšni znaki?«

Tiho je rekel: »Začetek tifusa. Ulezi se na posteljo.« Sestra se mi je približala, pomagala, da sem se sezul, oblečen ulegel na posteljo. Bila je tiha kot voda v umivalniku, v katerem si je doktor umil roke in odšel. Sestra mi je porinila v roke izlizano revijo. Listal sem jo, naletel na fotografijo kiparja Ivana Meštrovića, pod njo je bila pesem, začel sem brati. Naglo so se odprla vrata, vstopila sta ustaša. Prvi je bil častnik in osoren, zazrl se je vame: »Kaj delaš tukaj?« Sestra se je zdrznila: »Bolan je.« Drugi, mlajši, Črni Peter je stopil k stekleni omari, jo odprl, pobral iz nje nekaj škatlic z zdravili, dve obvezi. Starejši ustaš je klepetal dalje: »Misliš, da ne vem, da te je doktor skrtil v ambulanti? Prej ali slej se bova nežno pogovorila.« Dekle je mislilo, da govori njej, jaz sem bil prepričan, da je veljalo meni. Poudaril je besedo nežno, da so dekletu zadrhtele ustnice. Ko je odšel, je sestra rekla: »Ubil me bo, ker sem Judinja.« Pobrala je revijo, ki mi je medtem zdrsnila na tla. Dotaknila sva se s prsti, jih naglo umaknila. Obrnil sem list v reviji, verzi so mi od razburjenja poplesavali pred očmi, poskusil sem si jih zapomniti, pozabiti na nežni dotik, človeško toplino, na negotovost, ki so jo v sebi skrivali dotiki, ljudje v barakah, črni uniformaši. Doktor je pripeljal v sobo duhovnike kot na povodcu. Vse jih je hotel pregledati. Sestra se je zastrmela v pridigarje svete besede. Zdravnik je pogledal sestro: »Vse v redu?« Sestra je zardela: »Bil je Črni Peter, vendar ni bil sam.« Duhovniki so stali na sredini ambulante kot iz rajskega vrta izdrt grm. Nemirno so si izmenjavali

poglede, zrli vame in spet v zdravnika. »Slecite se, da vas pregledam!« Duhovniki so se začeli obračati okrog svojih osi, se zakrivati eden pred drugim, vsi pa pred sestro, brezvoljno slačiti, sestri so kazali hrbte, postajali smešni v svojem dvojnem spodnjem perilu. Karel iz Ivanjcev je govoril v imenu vseh: »Nič nam ni, hvala Bogu.« Doktor jih je pomirjal: »Tukaj so nehigienski pogoji. Marsikaj lahko staknete.« Anton: »Vidimo, ni hotel.« Rudi: »Ni niti zakristija.« Bernard iz Vučje gomile je dodal. »Morali bi obvestiti škofa.« Medicinska sestra je dala vsakemu po dve tableti. »Pogoltniti jih boste morali brez vode.« Zdravnik se je zazrl v stekleno omaro. »Kje so zdravila?« Sestra je pričakovala vprašanje: »Črni Peter ...« Doktor se je razburil: »Spet on! Vsakič, ko ga vidim, se stresem.« Sestra je ponovila: »Tudi jaz, čeprav slutim, da ni tak, kot se dela.« Zdravnik jo je sumljivo pogledal: »Boj se ljudi, ki se pretvarjajo, spletkarijo, imajo eno dušo, dva značaja.« Kolman iz Sv. Helene je vprašal: »Ali tukaj ljudi ubijajo? Kristjani kristjane?!« Zdravnik ga je pogledal: »Niso vsi kristjani. So tudi Judje, Muslimani, Srbi, Cigani.« Bernard iz Vučje gomile je pripomnil: »Mali Babilon.« Anton iz Sv. Tomaža nas je gledal: »Spomnite se Ezekijela, duhovnika iz kaldejske dežele. Bog ga je poslal k ljudem, ki so imeli drzne obraze, zakrknjena srca. Znašel se je v osatu in trnju, bival je med škorpionji. Za popotnico je dobil košček papirja, na katerem je pisalo: Žalovanje, vzdihovanje in gorje.« Hotel sem mu odgovoriti, a vrata so se na stežaj odprla,

dva ustaša sta se drla: »Doktor! Imamo ranjence. Gremo! Brž!« Nikola ju je gledal čez slovenske duhovnike kot preko ograje. »Vrnil vas bom v barako. Da se ne izgubite.« Eden od nas je rekel: »Nismo v Rimu.« Zganili smo se, stopili iz ambulante. »Bilo bi bolje, da ste tam.« Žal smo bili tukaj. Baraka je bila v živčnem pričakovanju. To, kar se je dogajalo zunaj, je imelo posledice tudi za nas. Ustaši so imeli v spopadu z ljudmi v gozdu, s partizani, izgube. Maščevali so se nad nami. Ni šlo glavo za glavo, zob za zob ali oko za oko, šlo je za deset, dvajset zapornikov za smrt enega ustaša. Ko smo hodili iz ambulante v barako, smo videli razsrjene ustaše, kako so vdirali v barake, vlekli ljudi iz njih, jim z žico vezali roke na hrbtu, suvali s puškinimi kopiti, brcali v rit, mlatili, udarjali s pestmi v obraz. Zažmeril sem. Bila je slovesna nedelja, modro nebo nad domačijami, kritimi s počrnelo, čarno slamo, bral sem novo mašo, ženske v belih rutah in bluzah, v črnih krilih do tal so prihajale do mene kot beli golobi, razcveteli češnjevi cvetovi, gosje perje s pasike. Bilo je slovesno. Ljudje so verjeli v božjo besedo, v mojo odločitev, da bom postal njihov dušni pastir, se z njimi veselil življenja, delil z njimi dobro in slabo, jih tolažil, če bo treba, dal zanje svojo kri kot Kristus. In zdaj sem bil tukaj: med žalovanjem, vzdihovanjem, zločinom. In ničesar nisem mogel storiti. Stisnil sem na prsi revijo, ki sem jo pobral, čeprav me je medicinska sestra gledala, se nasmehnila, odobrila tatvino papirja, ki ga je uporabljala za krvave tampone ustaških ranjencev in taboriščnih

nesrečnežev. V baraki je nekaj znanih obrazov manjkalo, novi so strmeli v nas, kot da smo vstopili, naprošeni ali prisiljeni, da bi jih pred usmrtitvijo izpovedali, ustaši poslali v smrt, mi v nebesa. Brez besed smo posedli na gnilo slamo. Izpod srajce sem potegnil revijo, poiskal pesem z naslovom *Nova Evropa*. Neznanec je napisal razmišljanje o Meštrovičevem križu. Začel sem brati. *Kako je majhna, siromašna in uboga ta soba človečnosti, nizka, mračna kot ječa, v njej je okovan največji človek, Jezus, in z njim vred največja ljubezen in največja bolečina.* Bernard se je zazrl v križ nad nami: »Govoriš o nas?« Franc je zamomljal: »Ali je bil Jezus zato tako nesrečen, ker mu ni nihče dobrega z dobrim vrnil?« Spogledali smo se. Bral sem dalje: *V majhni, siromašni, ubogi sobi človečnosti je Meštrovičev duh okoval in znova razpel na križ Jezusa, velikega, čudovitega, nesrečnega, nepojasnjenega, ali ljubeznivega in dragega v molku, zapuščenosti in trpljenju.* Kalman je vzdihnil: »Čista poezija. Kdaj je to napisal?« Pogledal sem na dno poezije. »Med prvo svetovno vojno.« Anton je spraval iz sebe s strahom obrobjeno misel: »Kot da jo je napisal danes.« Pokimal sem: »Točno. Poslušajte dalje.« *Izpod njegovih prebodenih, iznakaženih nog je hrup, gomazenje sveta, oddaljeno in tuje kot takrat, ko je obupan in žalosten zavpil svoje poslednje besede: Jaz več nočem biti Bog!* Bratje so se zgrozili. Besede so bile hujše od klofute, ustaški glas na vratih je bil odmev te zaušnice: »Popje, gremo na sprehod!« Anton je nejeverno vprašal: »Zdaj? V dežju?« Drugi ustaš mu je cinično razložil:

»Tam, kamor greste, ne dežuje.« Prekrižal sem se, drugi za mano: »Nisem prebral do konca.« Tvegala sem, pesem sem hotel končati, kot molitve ne moreš prekiniti, življenja ukiniti ... *In ko mu je glava padla na prsi, je ponovno videl pred seboj pijane vojake, kvartopirce, ki so igrali za izdrte človeške zenice, bogokletneže, moralne iztirjence, krvoločne klavce, deželo v krvi, otroke brez očeta in matere, prekleto ime ...* Ustaš se je zadržal: »Dovolj litanij!« Potegnili so nas iz barake, taboriščniki so gledali v tla, Jezus nas je spremljal z mrtvim pogledom. Zunaj je na drobno deževalo. Prostor za barako, stara, strohnela uta in pred njo kačasta vrsta nesrečnežev je bila videti kot neožeta slika pejzaža, v katerega je iz vseh kotov curljalo, glasovi so se mešali v brozgo nerazumljivih besed in psovk, krikov in prošenj, mrmranje pod moškimi klobuki, molitev pod ženskimi rutami, dobil sem brco v rit, padel v blato, preko mene, čez mene, po meni so stopili umazani škornji, porinili Antona iz Sv. Tomaža v barako. »Usedi se!« Sredi sobe je bil stol, trije ustaši so stali ob steni kot črni, zadimljeni stebri, roke so držali za širokimi usnjenimi pasovi, za katere so imeli zataknjene pištole, nože. Četrty ustaš je pripeljal v barako kmeta. Premočen klobuk mu je zdrsel s čela do obrvi, žilasti, delovni roki sta mu drhteli, pogled mu je begal po baraki kot v past ujetemu domačemu zajcu. »Pop te bo prekrstil v našo vero!« Anton se je zdrznil. Tega ni pričakoval. To ni bilo mogoče brez blagoslovljene vode, cerkvene odobritve, kmetove privolitve. Naglo je potegnil iz žepa črn molitvenik, ga

živčno odprl. Kmet si je z dvema prstoma popravil moker klobuk. »Lahko živim s svojo vero.« Najvišji črni stolp ob zidu mu je ponudil milost: »Če boš prestopil med katoličane, si boš rešil življenje.« Kmet si je snel klobuk, ga počasi obračal v rokah. »Na stara leta ne bom menjal ne vere, ne države ...« Anton je vrgel nanj blagoslov, se prekrižal, začel moliti *V imenu očeta in sina in svetega duha ...* Kmet se je branil. »Kaj mi bo to ...« Ustaški častnik se mu je prikradel za hrbet, naglo potegnil nož izza pasu, prijel kmeta za čelo, prerezal vrat, da je kri brizgnila po prostoru, Anton je bil v hipu krvav, z roko si je naglo obrisal kri, se zagledal v roko. Ustaš, ki je stal v njegovi bližini, se je smejal: »Videti si kot krvnik! Tak ne moreš med svoje.« Naglo je stopil do njega, prav tako naredil morilski rez, da je Antonu glava omahnila na prsi, molitvenik padel iz rok, z nogo je podrsal po krvavih deskah, se s stolom vred zvalil na pod. Skozi vrata na drugi strani barake sta vstopila taboriščnika, vsak je odvedel svojega mrtveca iz barake. Za zaklanima je ostala na podnicah vijugasta krvava sled. Kot pri svinjskem zakolu. Ustaški poveljnik si je prižgal cigareto, pogledal mladega, komaj polnoletnega ustaša: »Zdaj si ti na vrsti!« Eden od ustašev je odprl vrata, pomignil v deževen dan. Vstopil je Franc iz Sv. Nedelje. Ustaš mu je pokazal z roko, naj se usede. Franc je zagledal na tleh krvavi Antonov molitvenik. Kričnil je: »Moj Bog! Ubili ste ga!« Duhovniki pred barako so se spogledali, začeli glasno moliti. Dvignil sem se na kolena. Nespretni ustaš, zeleni začetnik je z

drhtečo roko klal Franca. Duhovnik se je branil, dvignil se je, morilcu izbil nož iz rok, a sta priskočila izurjena morilca, zarinila sta posebno izdelane kame v duhovnikovo telo, enkrat, dvakrat, trikrat, da je Franc trznil, hotel nekaj reči, a kri mu je zalila usta, roki otrpnili, telo sesulo. Ustaša sta ga pustila, da je kot vreča padel na tla. Rudi in Bernard sta stopila skupaj, sprejelo ju je zlobno zafrkavanje: »Bosta drug drugega izpovedala!? Ker sta brez grehov, bo trajalo kratko!« Vrgli so se nanju, komajda sta se začudeno spogledala, že so jima oči zakrvavele, padla sta eden čez drugega. Kalman iz Sv. Trojice se ni hotel usesti na stol. »Opravimo stoje.« Ustaški poveljnik je rekel: »Žal mi je, ne bo pridige.« Kalman je ključeval: »Za pridigo je potrebno znanje, ljubezen do ljudi ...« Misli ni končal. Ustaš mu je besno presekal vrat, odskočil, da ne bi zakrvavel, si obrisal nož: »To je bilo kratko!« Karel iz Ivanjec je vstopil plaho, se oziral za prijatelji, brati: »Kje so? Kaj se jim je zgodilo?« Ustaši so sprejeli igro: »Nič. Pogovorili smo se, izpustili. Odšli so skozi tista vrata.« In so mu jih pokazali. Karel je stopil poti vratom, vendar ni prišel do njih. Ustaš ga je zgrabil od zadaj, mu z enim mesarskim zamahom prerezal vrat. »Dobro nam gre,« je rekel poveljnik, si prižgal cigareto, dodal: »Kakšen požirek bi pasal.« Eden od ustašev je zletel skozi zadnja vrata. Zunaj se je spustila megla, nemir je zganil čakajočo vrsto. Živčno sem si slekel plašč, ga dal bližnjemu kmetu, ki je stal na dežju v sami srajci. »Ne potrebujem. Raje nas blagoslovite. Nič dobrega nas ne

čaka.« Govoril je prisebno, vedel je, kaj jih čaka. Ni bilo prvič, da so ustaši klali. »V Savo so mi zmetali žive otroke, nosečo ženo zaklali.« Ženska ob njem je dodala: »Nihče mi več ne more pomagati, ne vi na zemlji ne Bog na nebu.« Vstal sem. Odločil sem se, stal bom v vrsti, čakal na smrt, na sodni dan. Usoda me je kot svetopisemskega Danijela vrgla v zverinjak. »Ne govorite tako,« sem jo tolažil. »Vse bo dobro. Molimo: Devica Marija, prosi za nas.« Molitveni odmev v moji bližini je bil mlačen, vlažen kot megla. *Devica Marija, usmili se nas ...* Ljudje pred barako niso verjeli ne Devici Mariji ne usmiljenju ne meni. V megli sem videl odprto krsto stare matere. Postavili so jo pod jablano, okitili s poljskim cvetjem, plavico, rdečim makom, zatisnili oči, z naglavno ruto zavezali podbradek, da ne bi zevala, sklenili roki v molitev, med prste zrinili rožni venec z modrimi, steklenimi kroglicami ter molitvenik z oguljenimi platnicami, samo dedek je sedel ob njej, na stolu, star kot zemlja, s solznimi očmi, polnimi trahoma zrl v sosede, ki so hlipale ob njej kot ženske pred barako. Kolikokrat sem slišal, da smrt ne čaka, da se pojavi tam, kjer je nihče ne pričakuje, v bolnišnici preži po hodnikih, nadzoruje umirajoče, ko so vojne, leti z enega konca vasi v drugo faro, iz enega kraja v drugo mesto, besno maha s koso, gluha je za prošnje, kot da bi bila v službi razsrjene vojske, ustašev. Mamka so odprli oči, zaslišal sem, kako so z moškim glasom rekli: »Pridi!« Otroci smo jo onikali, rodila je kup otrok, naše matere in strice in oni nas, njene vnuke in vnukinje. Klecnila

so mi kolena, mamka me kličejo k sebi, tuzemska pot je končana, začne se nirvana, večni mir. »Kaj čakaš!?!« Hodil sem mimo vrste, zdelo se mi je, da me ljudje porivajo, da bi prišel čim prej na cilj, do vrat, skozi v barako, kjer me je čakal okrvavljeni stol. Mrmrал sem: »Bože, v tvojih sem rokah.« Ustaš je odgovoril: »Narobe. V naših si rokah.« Dialog je bil izgubljen, zaman, nesporazum dokončen. Ustaš, sklonjen nad mano, je imel okrog vratu verižico, na njej križ. »Usmilite se vsaj tistih zunaj. Z mano storite, kar mislite, tiste zunaj pustite živeti.« Smeh se je dvignil od tal, obvisel v zraku, se razpočil kot balon. »Ti nam boš pridigal, kaj naj delamo!?!« Popraskal sem se po vratu, uši so oživele, hotele so me zapustiti, še preden se bom ohladil, spremenil v truplo. »Ne škrabaj se tam, kjer te ne srbi!« Udarec v obraz me je presenetil. Torej topli me bodo, premlatili na smrt, morda sem si to zaslužil, iz mene bodo naredili malega Jezusa, odtis, kopijo tistega pravega, ki sem mu prisegel zvestobo, mu zaupal, brezmejno verjel. Dva ustaša sta me zagrabila za roki, postavila na stol. Zaušnice so padale kot toča. Glasno, boleče, neusmiljeno. Krščanska ponižnost v meni je izginila, v nastalo praznino se je naglo vselila jeza, pomešana s srdom, začinjena z besom, srce se mi je napolnilo s pregrešno mislijo, nisem mogel, a sem hotel strgati človeku verižico s križem, ni si ga zaslužil, sramotil je Boga, sramotil je mojo vero, zbral sem slino, da bi pljunil v njegov obraz, pa sem imel polna usta grenke krvi, skoraj bi se zadušil, ko sem zajel sapo, zakašljaj

sem, se dvignil, kolikor sem mogel, a so me udarci pribili na sedež. Naglo so se odprla vrata. »Kaj je to?! Ste znoreli!?!« Nisem vedel, kdo je vstopil, nisem se upal ozreti skozi solzne oči, tako in tako ne bi nikogar videl. Ustaški šef je vprašal: »Kaj iščeš tukaj?!« Človek je stopil v sredino sobe. Zdaj sem ga prepoznal: bil je zdravnik. »Odmaknite se! Človek ima tifus. Nalezljivo je. Nevarno.« Nikola je potegnil iz žepa zdravniške rokavice, jih navlekel. Oficir je vprašal: »Od kod tifus?« Zdravnik je skomignil z rameni. »Prvi primer. Ni navaden. Pegasti. Pegasti tifus. Operite si roke, če bi radi živeli!« Zdravnik me je pogledal, potegnil iz žepa robec: »Obriši se!« Obrisal sem si obraz, robec je bil svetopisemsko krvav. O, Bog, kaj je z mano? Kje sem zgrešil? Kakšna kazen me čaka!?! Zdravnik me je izvlekel iz zverinjaka. Podaljšal življenjske muke. Bog je bil milosten: namesto smrti me je okužil s tifusom. Ko sva stopila z zdravnikom iz barake, je še vedno deževalo, še vedno je bilo megleno in ljudje so naprej čakali na usodno kamo. Starec v srajci je zašepetal: »Živ je!« Zdravnik ga je pogledal: »Molite za njega!« V ambulanti ni bilo nikogar. Sesedel sem se na stol, dr. Nikola mi je dal kozarec vode. »Strašno. Vse so pobili. Zaklali.« Zdravnik me je z orokavičeno roko prijel za ramo, potrepljal, kot da sem njegov sin: »Moral boš od tod.« Zdravnik je odprl spodnji predal omare z zdravili, izvlekel zelenkasto steklenico, nama natočil slivovko. »Za pozabo. Za junaštvo.« Še sem mislil na brate, še mi je bilo srce, še sem umiral od strahu. »Zakaj so jih

pobili? Kristjani kristjane!?» Nikola je iskal tolažilne besede: »Glavno, da si ti živ. Sicer pa bi moral vedeti, s smrtjo se vse konča.« Žganje me je streslo, morda je bila groza, bogokletna misel: »S smrtjo se šele začne novo, lepše življenje.« Nikola je rekel, kako je to neuporabna filozofija, jaz pa sem gnal svoje: »Iz duhovnikov so naredili svetnike.« Zdravnik je mirno odgovoril: »Zato moraš priti do škofa, povedati, kaj se tukaj dogaja. On nima pojma. Lažejo mu.« Vrtel sem kozarec v drhteči, živčni roki, postajalo mi je vroče, tesnoba se je zaletavala po pljučih kot divje koze, nisem verjel, da sem v tako kratkem času izgubil prijatelje, božje služabnike, brate. »Imam tifus?« Malo sem pomislil, bal sem se njegovega odgovora: »Ne bojim se smrti. Bojim se umiranja.« Nikola je pokimal: »V začetni fazi. Izvlekel se boš, mlad si. Moraš se preznojiti. Uši ne prenesejo toplote.« Besede so bile prozaične kot leseni križi na pozabljenem pokopališču. Vse telo me je bolelo, zacementirali so mi noge, spremenili smisel življenja v neuspel, zagreben vaški studenec. »Postaral sem se.« Zdravnik me je gledal, najbrž je računal, tehtal, za koliko let sem se postaral, zresnil, odrasel. »Prvič je vedno hudo. Potem se navadiš.« Planilo je iz mene, zaslišal sem svoj glas in nisem verjel, da sem sposoben reči, kar je zazvenelo v ušesih: »Izgubil sem vero.« Zdravnik mi je dotočil: »Tega ne smeš. Človek mora v nekaj verjeti.« Nasprotoval sem mu: »Po vsem tem ne morem več verjeti v življenje, do konca življenja samo v smrt!?» Hotel sem vstati, smrdel sem po smrti, želodec se mi je

dvigoval, silil na bruhanje, a sem se sesedel. »Sleci se, lezi na posteljo.« Nemo sem ga poslušal, v spodnjem perilu sem pokleknil ob posteljo, začel moliti. Besede so bile prežvečene, misli znane, toda čustvo je bilo novo, dobrota v meni je otrdela, ljubezen do ljudi je dobila skorjico, v več odtenkih sivordeče barve se je pojavilo sovraštvo, podobice, ki sem jih dobil kot novo-mašnik, so bile brez svetnikov, brez Device Marije, Jezusa, Janeza Krstnika, namesto njih so bile na slikah odrezane glave Antona iz Sv. Tomaža, pa glave Franca iz Sv. Nedelje, Rudija, Bernarda, Kolomana iz Sv. Trojice in Karla; iz njih se je cedilo, spuščala se je večerna megla, vdiral v ambulanto, pogrnila posteljo, me pokrila, skrila. Ko sem spal, je Nikola odšel čez dvorišče v delavnico, kjer je skupina mladih zlagala obleke mrtvih taboriščnikov, rezala žico za vezanje rok na hrbtih. »Imate prazno krsto?« Najstarejši zapornik je prikimal: »Imamo tri ustaška trupla. Švercate koga?« Nikola je pokimal: »Duhovnika.« Mlajši zapornik je dodal: »Nevarno.« Nikola ga je pogledal: »Kaj danes ni nevarno?« Mladenič je skomignil z rameni. »Pripeljal ga bom. Pripravite mu mehko ležišče, z nevidnimi luknjami ob straneh, na dnu, da bo lahko dihal.« In je odšel. Nežno me je zbudil. »Tu imaš kos kruha. Pojej, da ne boš smrdel po žganju. V hlačni žep sem ti skrnil pismo za kardinala. Greva.« Hotel sem vprašati kam, omotično sem hodil do delavnice, Nikola me je pripeljal do krste, neme sence so mi pomagale, da sem zlezal vanjo, se ulegel, iztegnil kolena, se ugnezdil v

bilje, žagovina pod glavo je smrdela po gnilobi, pokrov so položili počez, do zore bom nepokrit kot mamka na dvorišču pod jablano. Njo so pospremili na vaško pokopališče dedek, bratje in sestre, razen Miška, ki se je utopil v reki, sosede z belimi naglavnimi rutami, meni nihče, noben duhovnik ne bo hodil za krsto, nihče ne bo jemal slovesa, samo zdravnik Nikola je nadzoroval moj odhod v svet, iz taborišča smrti v taborišče življenja. Preden so nastavili pokrov, mi je zdravnik segel v roko: »Ne boj se. To ni tvoj zadnji dom.« Ena od senc je rekla: »Pot v svobodo.« Druga je zanikala: »Ni več svobode.« Vprašal sem: »Moj Bog, kdaj bo tega konec?« Nikola je odmaknil roko. »Enkrat mora prenehati. Kot požar, kot povodenj.« Srce mi je začelo divje utripati, zažebjali me bodo, zaprli v krsto, za katero nisem vedel, ali bo prišla do cilja, ali me bodo živega zakopali, po pomoti, morda zanalašč. »Anzelm, srečno!« Zdravnik je porinil pod moje noge kepasto culico, zavito v staro žensko nogavico. »To smo zbrali. Za šoferja. Rad ima zlato. Daj mu, ko bosta na varnem ... In srečno pot. Pozdravi vse žive!« Pokrov so naravnali, žebliji so zveneli kot strelji iz puške, ročne bombe v prazni cerkvi, črnokodrasti mrak me je pokril, ločil od sveta. Čutil sem, kako me nosijo, grobo so me zrinili na tovornjak. Nekdo, najbrž Nikola, je z dlanjo udaril po krsti, češ, vse je v redu, lahko gremo. Poltovornjak je zdrdral čez mlakuže, poskakoval sem, da sem se moral oprijeti za stranice, si dlani zarinil pod koščeno zadnjico, kajti začelo me je tiščati, stelja pod hrbtom je bila

nametana kot pod kravo v štali. Moj Bog, za seboj sem pustil siromašno otroštvo, duhovniški poklic, klanje prijateljev, morišče in končal v peklu: vsak od nas umira sam, niso pomembni ne kraj, ne ura, ne način. Kadar si, veš, da bo prišel čas, ko več ne boš. Vse znanje, izkušnje, vera se bodo iztisnili iz tebe kot mleko iz živalskega vimena, brizgnil boš v jok in bolečino na tla, mimo lesene skodelice, posode življenja. Avtomobil je zahropel, sunkovito zavrl, da me je vrglo do deske nad mano. Na koncu se bom še poškodoval, ranil, kri bo tekla iz krste. Strah, nelagodje se je zagneznilo v grlu. »Kam?!« sem zaslišal hripav, jutranji glas. Najbrž smo prišli do konca taborišča, do vrat, na katerih je pisalo: Radna služba ustaške obrane. Sabirni logor. Nikolov glas me je pomiril: »Pošiljamo truplo v Zagreb. Na obdukcijo.« Za trenutek je zavladal molk. Tišina je začela vleči žeblje iz krste. »Kakšna obdukcija? Kdo vozi mrtve od tod!? Odpri, da vidim!« Čakal sem, kdaj bom spet med ljudmi, pa čeprav med ustaši, na kratko, dokler me ne izvlečejo, na kraju samem skrajšajo za glavo, stlačijo nazaj v krsto kot pravega mrtveca. Hotel sem ven, igra ni uspela, nisem bil te sreče, končal bom, kjer so brez glav obležali bratje. Nikola je trdo rekel: »Ne bi ti priporočil. Človek je umrl od smrtno nevarnega pegastega tifusa. Moramo ugotoviti vzroke okužbe. Vidiš, da tudi sam imam rokavice.« Zdravnikove besede so zabijale nevidne žeblje nazaj na svoje mesto. Ustaš se je najbrž umaknil, šofer je znova prižgal avtomobil, krenil, zapustil taborišče. Zdravnik Nikola je gledal za mano, v

mislih mi je pomahal, v mislih me je spremljal, angel varuh. Začelo me je premetavati, kolovoz me je zazibal v spanec, čustvena vznemirjenost za hip zazebla, telesna utrjenost ohladila, še malo, pa se bo šofer zaustavil, odprl krsto, zlezel bom k njemu v kabino, odpeljal me bo na škofijo, sprejeli me bodo s spoštovanjem, usmiljenjem in blagoslovom, povedal bom, kar sem videl, doživel in preživel. Poljubil bom škofu roko z Jezusovim prstanom, vzal me bo k sebi, prebral bo pismo, se obrnil proti oltarju, da bi si obrisal solzo, pokazal, da je temeljni kamen vere v božjo milost. Ko se bo obrnil, se mi zagledal v obraz, bo rekel: »Judje pravijo, kdor reši eno samo dušo, reši ves svet, jaz pa pravim, kdor prižge luč v sobi, razsvetli vse mesto. In ti si jo prinesel, plamen svetlobe, pramen upanja, Vsemogočni Bog, graditelj vseh svetov naj te blagoslovi.« Ko je poltovornjak drdral po luknjasti cesti, sem začel tiho moliti, a so mi misli uhajale preko roba umirjenosti, pobotanja z usodo. Molitev je intimni pogovor z Bogom, spoštljiv, ponižen, iskren, a včasih sem imel razbrzdane misli, koze so se spremenile v neukrotljive konje, misli so se izpregle iz nebeških kočij, zdirjale proti prepadu, na rob svetopisemskih legend, kaj je bilo prej, jajce ali kokoš, in vprašanje je bilo provokativno, naivno in otročje, plod semeniščnega znanja, ampak nekje je, za Boga milega, vendarle moral biti Veliki graditelj vseh svetov, ki je ustvaril svet v šestih dneh, sedmi dan pa je ugotovil, da se je prekleto zmotil: njegov človek se je spremenil v zver. Misel je eksplodirala, raznesla moje cerkveno

znanje kot gotsko steklo, v katerega bi otrok vrgel kamen in bi se razbilo, zdrobilo moje krhko znanje, moj vstop med božje pastirje, moje nerealno, magično potovanje s kraja kolektivne nesreče in misli so me pritiskale, držale za goltanec, sesale iz mene razumnost, hladnokrvnost, vero vase. Avtomobil se je sunkovito zaustavil, okrog njega se je začel prepir, prerekanje, grožnje, šofer ni dovolil, da bi odprli krsto. Nisem vedel, kaj se dogaja, nekdo je besno kričal: »Preprosto. Takoj bomo rešili. Mrtvecu to ne bo škodilo, če je res crknil ...« Zaslišal sem nenadzorovan smeh, škodoželjnost v glasu, zaglušil me je rezek rafal, trgal deske nad mano, iverje na hitro stesane krste je letelo po zraku, krogle so se zarile v mrak nad mano, v moje telo, mojo dušo. Moj Bog, kri me je zalila, vendar duša ni vzletela, golob vstajenja se ni dvignil iz potujočega groba, umrl sem kot mrtvec, amen, umrl sem kot živa priča, amen, zdravnikovo upanje, posvečeni, od smrti pomaziljeni duhovnik Anzelm iz Košakov. Amen.

KLETKA

Večkrat sem se znašel v podobnem položaju: trije ljudje v sobi, izpraševalec, stražar in jaz, obtoženec. In vedno sem se nekako izmuznil, prepričal sodnika, da imam prav, in ta je namignil stražarju, da me izpustijo. Pravici je bilo zadoščeno. V prsih sem čutil zmagoslavje, kot čuti morje v sebi utišano nevihto, orkan. A tokrat je bilo drugače: padel sem v roke ljudem, ki so imeli samo en cilj – ugonobiti me, do kraja uničiti, izvleči iz mene spoznanja, ki sem jih že zapisal, izpoved, ki je bila skrivnost, in skrivnost, ki je bila neizgovorljiva. Prostor je bil neugleden, za mizo je sedel ustaški *nadstojnik*, pred seboj je imel kos papirja, popisan z mojo roko. »Začniva od začetka. To je sranje. Povedal boš, kako ste bili sprejeti, zakaj ste vstopili, kakšni so bili vaši cilji. To, da član lože najprej postane učenec, nato pomočnik, na koncu hudičev mojster, vedo že črne vrane. Potrebujem konkretne podatke. Tudi jaz sem končal gimnazijo. Ne sicer v Zagrebu, marveč v Zadru. In brez podcenjevanja. Tudi jaz kaj vem.« Iz šolskega zvezka s črtami je iztrgal list, mi dal tintni svinčnik, odšel iz sobe. Stražar je ostal. Gledal sem v popisan kos papirja, vse bistveno sem že napisal, obrazložil, zaupal navadnemu človeku. Užival sem, ko sem sedel doma, ko je deževalo, ko je bilo okno odprto, ko se me je lotevala omedlevajoča inspiracija, ko sem postal zapisovalec resnice. In ko me

ni nihče prisiljeval, kaj naj napišem. Tukaj ni bilo moje delovne mize, tu ni bilo okna s pogledom na cerkvene zvonike, samo umazanija, lakota, nemoč. Dež je kar naprej padal, razpoloženje je bilo morska bolezen: ribiški čoln s sivim jamborom, nosilo me je do vrat, butalo ob stene, se vračalo za mizo, obmirovalo. Krmilo je bilo odlomljeno, miselni vozli moje volje so se v vlagi zmeščali, smisel življenja je bil vrtinec, v katerega sem padel skupaj s taboriščem, zemljepisnim pojmom, z zloglasnim Jasenovcem. Vrata so se odprla, ustaš je na aluminijastem krožniku prinesel kruh, za otroško pest ocvirkov. Izročil je krožnik stražarju, odšel. Stražar je stopil do mize, se usedel, položil krožnik predse, počasi začel jesti, ocvirek za ocvirkom, grižljaj za grižljajem, da bi izvabil iz mene neukrotljivo lakoto; začelo mi je kruliti v želodcu, živčnost stiskati pas, ustnice drhteti. Tresel sem se. Že nekaj dni sem živel v nemogočih pogojih, niso me pustili na miru, budili so me ponoči, vodili na zaslišanje, ne vem, kako so prišli do mojega političnega življenjepisa, do mojih ostrih kritik na račun jezuitov. Da bi bilo vse skupaj drastično absurdno, me je zasliševal eden najokrutnejših ustašev, predvojni frančiškan. Stražar mi je s pokvarjenim, sladostrastnim obrazom porinil ocvirke pod nos. Bili so brez vonja, najbrž stari, a vseeno so se ponujali kot okusna hrana v najbolj luksuznem hotelu. Vprašal je: »Hočeš?« Vprašanje je prišlo iz drugega sveta, doslej mi ni nihče ponujal hrane, vabil k mizi. »To je vaše. Meni bodo prinesli.« Njegova ponudba in nesramen

pogled nekako nista šla skupaj. »Kurac boš dobil!« Morda je imel prav, segel sem po ocvirkih, potegnil je krožnik k sebi kot v kakšnem risanem filmu. »Hrano si je treba prislužiti. Najprej izpoved, nato ocvirki.« Odmaknil sem pogled s polnega krožnika, se zagledal v prazen kos papirja. Kaj naj napišem? Iztisnili so iz mene podatke kot kalodont iz tube: iz prazne čaše se ne moreš odžejati, iz laži ne moreš iztisniti resnice. Ustaš me je gledal, grizel kruh, segal po ocvirkih. Imel je temne oči, črne obrvi, v sebi zakrknjeno mračnost. Karkoli bom napisal, ocvirkov ne bom dobil, takšna je moja usoda. »Že tri dni nisem jedel.« Ni me razumel, ni se me usmilit, samo ugotovil je: »Nisi si zaslužil.« Opravičil sem se mu: »To je že tretje poročilo.« Ustašu je bilo dolgčas, pogovarjal se je z mano, kot da je ustaški *nadstojnik*, kot da mu je vse jasno, kot da vse razume. »Poročila niso popolna. Stožer želi resnico.« Da, to niso bile njegove besede, to je slišal v pisarni, ko so se pogovarjali o meni, me obravnavali kot žrtev. Skušal sem se prepričati, če razume, v kakšnem položaju sem. »Kaj je resnica?« Spet me je pogledal pokvarjeno, govoril, kar je slišal: »Sovražnik države si. Slab Hrvat. Prava nula.« Ustaš je vrgel krožnik na tla, ocvirki so se razleteli, kos kruha se je odkotalil pod mizo. »Poberi in požri!« Naglo sem se dvignil, presekalo me je v hrbtu, mravljinici so se po usločenem telesu spremenili v srh, ta me je pribil na pod, kolena so mi odrevenela, ustaš me je brcnil v rit, da sem z obrazom padel v prazen krožnik. Potipal sem, pobral sem tri ocvirke, dobesedno

požrl, krušno skorjico sem oblizal, zmehčal, da si ne bi ranil dlesni, zlomil bolnih zob in začel žvečiti. Bil sem na dnu človeške biološke lestvice. Sem se res razvil iz opice, ali sem opica ostal?! Nobenega napredka nisem videl, hodil sem v krogu, iskal sem sebe, padal v brezna filozofskih ugank, odstiral sivo meglo, zažebljani mrak, gostoto časa. Bili so trenutki, ko sem se zanesel, dobil krila, nasmeh spoznanja, da je življenje vseeno lepo, samo uskladiti ga moraš z lastnimi željami, možnostmi in življenjskimi izkušnjami. Imeti krog prijateljev, somišljenikov, najti ženo, sopotnico za potovanje, izdelati skupen načrt, kako postaviti podeželsko hišo, zgraditi ljubezniv dom, vzgojiti pametne otroke. Politika je uničila prijateljstvo, vojna ločila od družine, moralno in telesno ponižala, izvlekla iz mene svetovni nazor, ga zamenjala za totalitarni, boleči obup, posteljo za pograd, družinsko kosilo za prazen, kositrn krožnik, vljudnost za sovrašтво, spoštovanje za podcenjevanje, svobodo za zloglasno taborišče.

V »Lančariji« so delali štirje zaporniki, drugi so prihajali samo pomagat, ustaši stalno nadzorovat. V njej ni bilo nikoli dolgčas, v njej je vladal navidezen mir, razen ko so pripeljali od zunaj nove nesrečneže, jih zaprli v delavnico, sestradali, pretepli in najbolj sumljive ustrelili na kraju samem. Štirje »stanovalci« so morali pozneje čez dan pospravljati za njimi, počistiti kri in tudi človeške iztrebke, saj so se nekateri od strahu posrali v hlače, posebno, ko so zaslutili, da so jih samo prešteli, ne pa tudi popisali, pobrali njihovih podatkov,

kar je pomenilo hiter odhod na morišče, na reko, ki jih bo pogoltnila, postala njihov neznani grob. Tomek (40) in Ivek (36), oba iz Bedekovščine, sta že več mesecev živela med verigami, starim železjem, kolobarji žice, spretno sta sklepala, kar so jima ustaši naročili. Pred dnevi sta dobila vajuca, mladeniča, za katera je ustaški stražar rekel, da sta skojevca, da sta dobila nekajmesečno kazen, da bosta tako, kot sta prišla, tudi odšla. Rudi (16) je bil rdečelas fant iz delavskega predmestja Črnomerca, Goran (15) z debelimi ustnicami je bil meščanski otrok, nespreten, da je bolelo. Vsi štirje so se mučili z žično kletko neverjetno nepraktične dimenzije. »Videti je kot kovček.« »Prej kletka za prevoz zajcev.« Rudi je ogorčeno z rokami zavijal žico: »Čemu jim bo? V to še svinje ne stlačiš.« Tomek ga je posvaril: »Pazi na jezik. Tukaj imajo še žebliji ušesa.« Rudi se je nasmehnil: »Duhovito. Ponoči se jim bom izpovedal.« Ivek ga je odrinil in poprijel Rudijev del žice: »Za nobeno delo nisi. Še parole nisi sposoben napisati!« Ivek jih je spomnil na Goranovo pripovedovanje, kako so ga ujeli, ko je po nalogu partije šel s tovariši pisat parole po Praški ulici. »Ničesar nisem napisal. Nosil sem barvo in čopič ...« Tomek ga je prekinil: »Pa so te tvoji preverili, ali si sploh pismen?!« Zahihitali so se. »Logično. Zato si dobil samo nekaj mesecev taboriščne prevzgoje.« Rudi ga je branil: »Bili smo trojka. Tretji je bil sin ustaškega funkcionarja. Pogledali so nam skozi prste. Leon je odšel v Nemčijo, naju so poslali sem.« Tomek je odrezal meter žice, začel zvijati, vpletati v kletko

pred seboj. »Bral sem, kako so v srednjem veku naredili takšno kletko, vanjo strpali čarovnico, jo potopili v reko.« Zazrli so se drug v drugega: to ni nikomur padlo na misel. Tomek je dodal: »Hvala Bogu, danes ni več čarovnic.« Goran je naglo dodal: »Ostale so gavge.« Vrata so se sunkovito odprla, na pragu je domišljavo stal ustaš: »Končano?« Tomek: »Še malo.« Ustaš je stopil bližje. »Kletka ni za razstavo. Za človeka je.« Goran je osupnil: »Za človeka? Je pritlikavec?« Ustaš ga je pogledal: »Ni, a bo postal.« Potem je pogledal osuple delavce, dodal: »Čez uro se vrnem.« Ko je odšel, so se verigarji spogledali: »Ne bi bil rad v njegovi koži!« Ivek je cinično vprašal: »A s svojo kožo si zadovoljen?« Goran se je zbedel, z debelimi ustnicami si je sesal kri iz prsta in umolknil.

Večerno sonce je kot tanko, krvavo rezilo rezalo mrtvo pokrajino na dvoje, izlivalo nevidno kri skozi okno v polmračni prostor, osvetljen s svečo. Ustaški oficir za mizo je bil podoben zakrinkanemu frančiškanku s kapuco, srednjeveškemu inkvizitorju, sedel je za mizo, vrtel v rokah kos papirja. Pred nekaj sekundami me je udaril v obraz, da sem padel s stola, obsedel na tleh, na koščeni zadnjici. »Kaj je to? To si že napisal!« Z roko sem se držal za krvav, boleč nos: »Dodal sem.« Črni smeh bi skoraj ugasnil svečo: »Ne vidim.« Frančiškan si je približal popisani list papirja. »Rekel sem, da sem izstopil iz lože že leta 1933, ko je Hitler prepovedal v Nemčiji masone.« Papir v rokah izpraševalca je zatrepetal: »Jebe se mi za nemške masone! Vas je bilo tukaj

pred vojno kot dreka!« Zviška je gledal name, hrvaškega prostožidarja. »Napisal sem. V Zagrebu nas je bilo štiristo, na Hrvaškem petsto.« Izpraševalec je obvladal prostor: »Če bi bili tukaj, bi vas ves dan klali.« Brisal sem si nos, s kazalcem tiščal nosnico, da bi zaustavil kri, očital sem mu: »Precej ste nas zaprli.« Ustaš je bil nerazpoložen: »Samo desetino, samo eno desetino.« Premolknil je, se zagledal v poročilo. »Kaj si tokrat napisal? Vstopali ste s povezanimi očmi? Kot da greste na morišče? Kot da ste se napotili v neznano, v pekel?« Ustaš se je zasmel lastni domislici. »Na koncu obreda smo iskalcu sneli prevezo, mu dali svetlobo.« Frančiškan je vse težje zadržal v sebi srd. »Misliš, da sem tako blesav? Da bom verjel v vaše otroške igrice?! Veš, kje si? Tukaj še mrtvi govorijo resnico, pa ne bi ti.« Stisnil sem še drugo nosnico, kri se je za hip ustavila: »Rekel sem, kar sem videl, doživel.« Frančiškan je odgrnil kapuco. »Ti še ničesar nisi doživel! Tukaj ne delamo v belih rokavicah. Naše orodje je to.« Ustaš je dvignil zakrivljen nož, pripet na usnje, da se je lahko ovil okrog roke. Zavihtel ga je v zraku, kot da mi želi prerezati grlo. »Veš, kako mu rečemo?! Zapomni si: to je srbosjek!« Bilo mi je vsega dovolj, ključalo mi je v nosu, srce razbijalo, možgani protestirali: »S tem ubijate ljudi?« Ustaš se je razburil, pojasnil: »Ne ubijamo. Koljemo. A tebe čaka nekaj posebnega.« Frančiškan je papir približal sveči, plamen je obliznil poročilo, nato je ugasnil. Prostor se je stemnil, samo tanka rdeča črta večerne zarje je nepremično mežikala v sobo. Udarci

so mi parali ponos, brce so me spremenile v klopčič samoohranitve, kričanje je bilo združen bes, izučena obramba pred smrtjo.

Med barakami in žičnato ograjo, v nezaustavljivem dežju in razvezani megli se je vlekla skupina taboriščnikov, blatna do kolen, umazana do vratu, na smrt prestrašena, sopeč drug drugemu v hrbet. Spredaj je hodil človek s črnim klobukom, ob strani preklinjajoči ustaši, ki so mlatili po ljudeh, po njihovih krikih, prošnjah za usmiljenje. Vodili so jih na nasip, s katerega se v glavnem niso vračali. Vrana na žici jih je gledala, molčala, se prestopila in zletela proti Savi, da bi bila prva na kraju zločina. Mož s črnim klobukom se je spotaknil, zavpil, padel čez nekaj, česar se v megli ni videlo, zaklel je robato, privoščil si je psovko, da je kolona obstala, ustaši so se približali. Na tleh, v dvoriščnem blatu, v hladnem dežju je stala žičnata kletka, dolga malo čez meter, široka manj kot meter in prav toliko visoka. V njej je čepel, sedel, ležal, stal človek, zavit v plašč, v človeško bedo. V bistvu ni niti čepel niti sedel, ni mogel niti stati, se zravnati, obrniti v kletki, spleteni iz bodeče žice. Moški s klobukom si je razrezal dlani, ljudje v koloni so si zatiskali oči, ustaši so se smejali. Jaz sem moško jokal.

Ko sem vstopil, je oficir poskočil, zaklel, najbrž si ni mislil, da sem tako razčlovečen, telesno izčrpan, neobrit, psihično na psu, da sem še živ. Vse me je bolelo, mišice so mi ohromele, kosti razmehčale, vsak živec se je spremenil v krojaško iglo, bil sem umazan kot svinja, ustaš me je podpiral, drugače bi padel. »Glej, glej,

privlekel si se.« Polil me je z mrzlim vedrom cinizma, da sem se usedel, zrušil na stol. »Kdo ti je rekel, da se usedeš?!« Zazibal sem se, hrustanec v kolenih se mi je posušil, strdil, poskusil sem se dvigniti, oprijel sem se za mizo. »Kaj se ti je zgodilo?« Še eno ponižujoče vedro cinizma. »Nič.« Iz vedra so se usule poslednje kaplje primitivne nesramnosti. »Tu ni cerkve, a ti boš glasno molil Boga, da ti skrajša muke.« Smrtna obsodba je bila izrečena. Zdaj sem jo moral samo še stoje poslušati, potem bo sledil smrtonosni strel in konec. Ustaškemu maščevanju bo zadoščeno, meni bodo skrajšali muke. »Ti si zajebaval Cerkev, mi bomo tebe. Da vidimo, kdo je vernik, kdo uničuje Cerkev, kdo je komunist, kdo razbija državo.« S težavo sem ga poslušal, sledil njegovi misli. Govoril je s hriba, zaraščenega s šumniki, njegov glas je zvenel v ušesih kot senjska burja, odpiral je usta, razbral sem samo besede cerkev, vernik, komunist. »Se lahko usedem? Lepo prosim, ne čutim več nog. Celo noč ...« Pokimal je, bal se je, da ne bi padel v nezavest in bi bilo mučenja prezgodaj konec. Vedel je, da ima prava drama tri dejanja. V prvem dejanju, pred vojno, sem pisal zoper jezuite, v drugem dejanju sem se znašel v Jasenovcu, v tretjem je bilo mučenje s smrtjo. Torej s srečnim koncem. Saj razen smrti česa drugega ne bi več prenesel. »Bil si starešina Sokolskega društva v Zagrebu. Bil si podpredsednik Jugoslovanskega sokolskega društva v Beogradu. Bil si član Jugoslovanskega olimpijskega odbora. Skratka: Jugoslovan in ne Hrvat. Športnik vseh športnikov, tukaj pa ne moreš ne stati

ne sedeti?! Izprsi se! Kje je sokolska kondicija? O, da, igrali smo gosposko igro, tenis, udarjali belo kroglico, oblečeni v belo, vse je bilo brezmadežno belo kot pogled v prihodnost?! Za dom spremni!« Nagovor, kar zadeva podatkov kar točen, se je končal s provokacijo, ki se ji ni dalo izogniti. »Slišiš ali ne želiš slišati? Za dom spremni!« Pokimal sem: »Slišim.« Ustaški oficir je izgubljal živce. »Potem pozdravi! Dvigni roko!« Nisem vedel, katero roko naj dvignem, obe sta me boleli, poskusil sem z desnico. Ustaš: »To ni pozdrav. To je izigravanje! Hočeš ali nočeš?! Če lahko dvigneš teniški lopar, boš tudi roko!« In me je počil čez ustnice. Izgubil sem ravnotežje, zavrtilo se mi je, skoraj bi z glavo treščil na rob mize. Ustaš pri vratih je zgrabil vedro, me polil. Vode sem navajen, celo noč je deževalo po meni. Odprl sem oči, oblizal mokre ustnice, se dvignil na kolena in znova padel. Bil sem bolj izmučen, kot sem si mislil. Šumenju v glavi se je pridružilo čebelje brenčanje v prsih. Vrnila se mi je pljučnica. Čepela je v meni, čakala svoj trenutek, kot pes je začela režati, se veseliti moje klavrnosti, načetemu zdravju, podhranjenosti. Ustaš mi je pomagal. Z muko sem se usedel na rob stola, ritnica me je bolela, krč v njej se je pojavil in ni popustil. Oficir je počakal, da sem se namestil. Porinil mi je pod nos kos papirja, kdo ve katerega v nekaj dneh, dodal svinčnik, rekel: »Tokrat napiši prošnjo za pomilostitev.« Zaslutil sem, nova oblika izsiljevanja, stara provokacija. Če so prebrali, da sem za jezuite predlagal, da jih naselijo na enem od otokov in prepovejo dejavnost, sem si že

zdavnaj podpisal smrtno obsodbo, nobena pomilostitev me ne bo rešila. Frančiškan je vstal, si prižgal spotoma cigareto, ugasnil luč, odšel iz sobe. Ustaški vojak je vzel prazno vedro, stopil za njim, zaklenil vrata. »Kako bom pisal v temi?!« Govoril sem vratom. Ta so se odklenila, frančiškan je s praga rekel: »To je masonska preveza. Soba mrtvih korakov! Tudi mi imamo svoje skrivnosti!« Znova je zaprl vrata, tokrat jezno. Bil je to spopad dveh svetov, s tem da sem jaz že zdavnaj zmagal, ko sem vstopil v bratsko verigo in našel smisel življenja. On je iskal smisel v taboriščni klavnici ... Nisem našel ustrezne besede, nisem dokončal misli, želodec se mi je od lakote obrnil, zlezal sem s stola in padel na tla. Zdaj sem se lahko stegnil, drugo me ni zanimalo. Okrog mene ni dišalo po smrti, zvezde niso sijale, dež ni padal, pa sem kljub temu tonil v sanjsko minljivost, jo skušal pregristi med zobmi, drobno kot kruhova drobtina, črno kot umazanija pod nohti, sobo so napolnile bele, debele, vesele čebele, letele so proti meni v roju kot bombniki v tepihu, brenčale so sluzavo, glasovi so bili zdaj meketajoči, zdaj žabje kvakajoči, nato se je zaslišalo sikanje krvnega tlaka, kamniti zvonovi so nihali pred mano, zvenenje v glavi je odmevalo zarotniško, izzivalno, pokvarjeno, nato se je ves ta vizualni šum približal moji glavi, čebele, bele, debele so strugale z mojih ustnic pozabljeno slino, izsesavale piskajoče dihanje, se obešala na rebra, tipale po kavernah, tla, na katerih sem ležal, so se spremenila v zemljo, vpijala vzdihljaje,

noč je ožemala neizgovorjeno kletev, a voda brez dna, posebej njene trpke deževne kaplje, odnašala življenje.

Ne vem, kdaj so me zbudili z brco, postavili pokonci, porinili, odvlekli iz sobe. Zunaj je bilo vlažno jutro, zazeblu me je, obleka, vse na meni je bilo še vedno mokro, dež se je naložil name kot maslo na kruh, spomnil sem se mamine pozornosti, trudila se je, da ne bi bil nikoli lačen, zdaj sem bil do živčnosti požrešen, čedalje huje, do bolečin. Hodili smo, dva ustaša in jaz, okrog barak, prišli do zgradbe, ki je, osupljivo, imela prozorna vrata, da se je videlo v prostor in kar je bilo še huje, iz majhne barake, mučilnice brez mučilnih priprav, v svobodo: edino mučenje je bila lakota. Ljudje, zastekljeni, izolirani, kot da so na razstavi, kot da se vozijo v razsvetljenem zagrebškem tramvaju čez Zrinjevac, so se drli, kričanje se je piskajoče, v neslišnih pramenih prebijalo skozi steklene pore, ljudje so prosili za skorjico kruha, kapljo vode, se prerivali pred izložbo človeškega ponižanja in ustaške nesramnosti. Bili so zbegani, neumiti, neprespani, jutranja svetloba je risala njihove obrise, razpadajoče robove njihovih teles z velikimi, lačnimi očmi, da me je prešinilo. Stal sem pred bogom Mitro, bogom svetlobe, zaprtim sredi taborišča, sredi Evrope in ta bog je imel tisoč ušes, deset tisoč oči in živel je brez spanca. In bil je razsekan po dolgem in počez, razrezan na majhne koščke, na človeške kosti, drobovje, okončine, spremenjen v neprepoznavno živo plazmo, na katero so padali poševno sončni prameni, se kot sulice zabadali v človeška telesa in obrnili zgodovinsko resnico narobe.

Vse, kar sem se naučil, vse, kar sem vedel, se je razlomilo pred očmi. Študiral sem, kako so imeli zgodovinarji in filozofi Mitro za varuha nesrečnih ljudi. Nesrečneži so se drli, kričali, varuha pa od nikoder. Zastal sem, lovil sem sapo, noge so mi znova olesenele, srečal sem se z bogom svetlobe, z bogom pravice, a se ni zmenil ne zame ne za ljudi pod povečevalnim steklom. Vse je bila farsa, imaginarna slika, izmišljena podoba, svetopisemski konec, ničen v primerjavi s potopom. Mitra je bil znan po svojih misterijih, ustaši so si izmislili najhujši ritual: ubijali so človeško dušo; prepričani, da je nesmrtna, so jo prebadali, ranjevali na vse mogoče načine, dokler se niso naveličali, očistili bodala, srbosjeke, jih obrisali ob uniforme, odšli v barako pit. A duša, uboga duša naj bi potovala skozi sedem vrat in pred vsakimi so stali stražarji, duše so se vzpenjale po lestvici s sedmimi klini, vsak je bil izdelan iz druge kovine, vodili so jih proti reki, kajti misterij je trdil, da morajo duše skakati čez jarek, napolnjen z vodo, in Sava je bila v tem času deroča, neprijazna, ledena. Ustaš me je sunil pod rebra, vodili so me v pasjo utico, v mojo stekleno hišico brez oken in vrat, stala je na prepihu, z žico, ki se je zadirala v telo, v srce, dušo in misli. Za trenutek mi je odleglo, ko sem videl nesrečneže, ki so na svoj način doživljali kalvarijo, a v primerjavi z mano so bili kolektiv, skupina, ki si je lahko vrešče privoščila bes, izmenjala otopela čustva, se divje sprla, do krvi zlasala, samo da bi dočkala konec mučenja, da bi ji sveti Peter v črni uniformi, delovni obleki rablja odprl vrata in pustil na pašo kot

sestradano živino. A vrata se niso odprla, nesrečneži v stekleni in jaz v žičnati kletki smo ostali prepuščeni nenaklonjenem času in ne jok ne preklinjanje ni odprlo nevidnih ključavnic amaterskega mučenja mladih ustašev, ki so prišli s planin, kjer nihče ni srečal Mitre, samo njegove svete živali bika, leva in orla. In potem sem se v otožnem, skeptičnem, celo ciničnem razpoloženju razveselil, da ni v bližini ne razjarjenega bika ne požrešnega leva in ne orla, ki bi me nerazmišljajoč nabodel na robove, raztrgal s čekani, zagotovo izključeval oči, samo da ne bi videl, kaj me še čaka. In zaželel sem si, da bi se orel usedel na kletko, da bi lev raztrgal žico, da bi me bik poteptal, da za mano ne bi ostalo nič, razen treh mističnih klasov. Zakaj treh klasov? Kako sem se tega spomnil, od kod izbrskal mistično številko, kako je antični podatek zašel v moje raztopljene možgane?! Je bil to znak, da imam vodo v glavi, kako se je to reklo po nemško, *Wasserkopf*, aha, spomnil sem se, vodeno-glavec!? Popustili so mi živci, v tolmunu za vasjo sem z golo roko lovil bistre paglavce, v knjigah prebiral o pasjeglavcih in živel, kako, hudiča, se tega nisem že prej spomnil med nevarnimi ustašoglavci, ustašoglodavci, ustašoklavci!?

Mraz je grizel kot uši, slinav, moker pasji gobec ni popustil, mraz je imel dresirane zobe, vse me je srbelo, pa se nisem mogel popraskati, mravljinici so se mi ugnezdili v podpazduhi, solzne oči so videle v meglenem prividu ženske med barakami, z lopatami, mimo je šla človeška gosenica v škripajočih čevljih. Ustaš je

zavpil: »Pesem!« Siva človeška gmota je kot odsotni angelski zbor zamrmrala, prav tako razklano kot mrtva, klavrna duša. Ko so šle mimo kletke, sem čutil njihove poglede na hrbtu, deset tisoč oči me je pobožalo, jaz pa obsedenec, norec sem držal v rokah svinčnik, pisal po razmočenem kosu papirja prošnjo za pomilostitev. A svinčnik se je spremenil v lopato, ta je začela kopati pod mano, da sem drsel v jamo, še manjšo od kletke, še manjšo od mojega skrivenčenega telesa. Da mi ne bi pisanja ukradle, pobrale iz kletke, prebrale vodene pisave, sem papir stlačil v usta, v naglici prežvečil, iz strahu razgrizel, pogoltnil, požrl. Ženske z lopatami so me zmedeno poglede, obstale so, niso verjele očem, niso verjele sebi, da kaj takega vidijo, tiste, ki so bile na koncu kolone, so porivale ženske pred seboj, nastala je gneča, pesem je zamrla, nema jutranja maša se je začela z besedo omojbog, omojbog, ustaši so zavpili: »Naprej!«, zleteli so udarci z gorjačami po sključenih ženskih hrbtih, skoraj po kolenih se je gosjenica odplazila dalje, skoraj stekle so s kraja nesreče. Tako bežijo vernice pred nevidnim hudičem, poštenjaki pred zgodovinskimi morilci, Bog pred črno vojsko.

Tomek je odprl pleteni kovček, vzел iz njega ponošeno moško obleko, jakno, srajce. Jakno je zadržal v zraku kot prodajalec, ki jo ponuja kupcem, in ker nihče ni pokazal zanimanja, je naglo slekel svoj suknjič, si oblekel najdeni predmet, eleganten, topel, podšit. Segel je v žepe, iz desnega je izvlekel vžigalice, iz levega zmečkane kune. Občutek, da je obogatel,

da je postal zagrebški gizdalin, ni trajal dolgo. Vstopil je ustaš, se zazrl v njegovo jakno. »To ni tvoje! Sleci jo.« Tomek se je slekel, znova ostal v capah, kot je rad govoril. Ostal je tudi brez vžigalic in kun. »Nalašč za mojega brata.« Ustaš je pobral jakno. »Nimaš sreče. Odšel boš v krpah na drugi svet.« Rudi je iz kovčka, ki ga je imel pred seboj, potegnil molitvenik. Iz njega so padle cerkvene podobice Device Marije z detetom v naročju. Rudi ga je listal: »So med nami svečeniki!? Poglej, slovenski molitvenik.« Drobnó, obrabljeno črno knjižico je pokazal Goranu. »Kaj je ta zakrivil?« Ivek ga je slišal: »Kot da sem jaz kaj krivega storil!« Goran je odprl naslednji kovček, jemal iz njega kuhinjske žlice, vilice, solnico, kompletén servis. Tomek, ki je poškilil čez Rudijeve rame, je ugotovil: »Kompletna železarna.« Na dnu je bila ženska torbica, v njej denar, družinske fotografije, kos čokolade. Goran je držal v rokah eno od fotografij. »To dekle poznam. Prihajala je na obisk k moji sestri. Kar naprej je bila žalostna ...« Ivek je pogledal sliko. »Ta je vedela, kje bo končala. V očeh se ji vidi, da je urila razočaranje, trenirala strah.« Tomek je stopil bližje. »Tudi ti ne veš, kaj te čaka ...« Goran je samovšečno odgovoril: »Meni so obljubili, da me bodo kmalu pustili domov.« Tomek in Ivek sta se zasmejala, obema so manjkali zobje, oba sta jih dobila čez gobec, obema je bilo jasno, da iz taborišča niti ptice ne pobegejo. Gorana je smeh prizadel. Slutil je, da imata taboriščnika prav, da se preveč zanaša na nepotrjene obljube, da so sicer ustaši hinavci, morilci,

a da bodo njemu pogledali skozi prste, kajti njegova krivda je bila majhna, nepomembna, hotel je napisati komunistične parole na zid, a so ga ujeli še prej, preden je namočil čopič v barvo. Dobil je nekaj krepkih zausnic, ponižujočih brč v rit, obležal v kleti na cementu, dokler ga zjutraj niso pobrali, zgnetli na s cerado pokrit tovornjak, poln Zagrebčanov, in odpeljali v Jasenovac. Goran je pokazal košček čokolade, ki se mu je začel topiti v dlani. Ivek se je zresnil. »Dali ga bomo človeku v kletki. Od vseh nas najbolj potrebuje kaj za pod zob.« Tomek ga je dopolnil: »Vrgel mu jo boš, ko te nihče ne bo videl.« Rudi je dodal: »Tebe ima rad Črni Peter. Če te bo zalotil, kako daješ čokolado, ti bo oprostil.« Vrata so se sunkovito odprla. Ustaški oficir je stopil do njih: »Kaj smo danes zasegli?« Tomek je pokazal na odprt kovček, v katerem je bil zložen jedilni pribor. »Escajg, prosim lepo.« Ustaš je segel po kompletu jedilnega pribora, zamrmral: »Dobro darilo za ženo. Spakiraj!« Tomek je zaprl konček, ga vzel v roke, bil je težak in toliko, da ga ni vlekel po tleh. Stopil je za oficirjem, se obrnil, zavil z očmi, kot da bi hotel reči, kako je najebral, da mu bodo odpadle roke, da ga bo oficir peljal na drugi konec taborišča, kjer so bile oficirske spalnice in ko bo odložil kovček, mu bo rekel, naj se obrne in ko se bo Tomek obrnil, bo ustaš od zadaj skočil nanj, mu z nožem prerezal goltanec.

Nisem bil človek, marveč kepa, ne bela iz snežnega ledu, marveč iz kosti, mesa in trpljenja. Vse me je bolelo, kosti so se našpičile, silile izpod kože, odreveneli

komolci so gledali skozi rokave, otrdela kolena skozi hlačnice. Nisem občutil, ali sedim na stolu ali sem nanj samo naslonjen. Če bi bil duša, bi visel v zraku kot cigaretne dim, če bi bil človek, bi bil živ mrlič. »Si napisal?« *Nadglednik* je gledal skozi mene. Odkimal sem. »Kje je prošnja?« Bilo mi je vseeno, kaj sprašuje, kaj bom odgovoril. »Raztopila se je.« Oficir se je naglo dvignil, se prav tako naglo usedel. Morda je mislil stopiti do mene, me udariti, a se je v zadnjem trenutku premislil, saj sem bil umazan kot svinja, smrdel sem kot kuga, krulilo mi je v želodcu, črnobebe čebele so bile zbudjene in so pljuča spremenile v čebelnjak. »Kakšna vzgoja je to? Masoni so vljudni, kulturni, ne zajebavajo. Ti pa poleg vsega še sabotiraš! Neverjetno, možnost sem ti dal, da se izvlečeš iz tega dreka, ti pa nič. Kot cukrer se je raztopila prošnja! Mar ne!?!« Zadihal se je. Govoril je kot čoln, ki ga je zajel vrtinec, vrtel v levo in desno, iskal je besede, lovil je misel, se skušal spomniti dejstev. »V Zagrebu so prebrali tvoj članek. Trdijo, da si lagal. Prikrivaš resnico. Žalil si duhovščino, kar spet ni prostozidarsko.« Čoln z enočlansko posadko se mi je naglo, nevarno približal, se mi pred nosom zasukal, mi skušal priti za hrbet, me presenetiti, spraviti na kolena, udariti z veslom po glavi, da sem padel v čoln. Zdaj sem bil njegov plen, njegovo zadovoljstvo, uspeh. Sedel je pred mano, čoln se je zibal, on je izvlekel papirje, jih razširil pred seboj. »Ti govori, jaz bom pisal!« Ali je nor? Ali se mi meša? Ali sva oba znorela!? Jaz naj bi mu diktiral!? Mu šepetal na uho, ponavljal že večkrat

izrečeno, se do konca zakopal, za večno ostal v pasji kletki!? Skočil je iz čolna, ga odrinil od obale. Ostal sem sam na odprtem morju nepredvidene grozljivosti. »Jebe mi se! Itak se preveč ukvarjam s tabo. Kot da si papež! Tu imaš svinčnik. Zadnjo šanso!« Pomolil mi je svinčnik. Bil sem na odprtem morju, bilo je, kot da mi je vrgel rešilni pas, iztegnil sem roki, dve posušeni, suhi, dolgi rogovili, a vseeno nisem dosegel svinčnika. »Od kod tako umazane roke, blato izpod nohtov? Koplješ ponoči rov izpod kletke? Bi rad pobegnil?« Oficir je pogledal ustaškega stražarja. »Daj mi vedro!« Ustaš je ubogal. »Operi si roke!« Stal sem v čolnu sredi morja, vsenaokrog voda, on pa mi ponuja vedro vode. »Nič drugega ne želim kot resnico o masonih! Slišiš?! Razumeš?! To ti je zadnja priložnost. Izkoristi jo!« In je odšel. In sem ostal sam v čolnu. In nisem vedel, ali je dan ali noč, ali sem živ ali samo sanjam, ali je to mogoče, kako sem padel tako nizko, zakaj so me tako zasramovali, mi odvzeli ljudskost, osebnost, me brezčutno ponižali? Vzel bom papirje, svinčnik, stol, vedro, si vse skupaj privezal okrog vratu, skočil v morje, naredil samomor, odneslo me bo na dno, voda bo očistila blato z mene, ribe bodo ogulile bolne kosti, glavo bo razneslo, bele čebele bodo spletle venček na morski površini, zaznamovale, kje je moj grob, kje bi bil lahko moj grob, bog Mitra bo odprl svojih deset tisoč oči, me iskal pod vodo, na vodi, na zemlji, na nebu in ne bo me našel. Kajti tresnil sem na pod, s čeljustjo udaril na rob vedra, da se je prevrnilo, zakričal sem od bolečine, zobje so

zaškripali, dva sem izpljunil, ustnice so se mi presekale, zahlipal sem, zajokal sem, solze so polnile vedro, dokler ni nemoč otrpnila, zdrobila žive misli.

Voz, poln meščanskih kovčkov, kmečkih košar, siromašnih cekarjev, je zapeljal proti »Lančariji«. Konji so bili nemirni, ustaši nerazpoloženi, štirje moški, prestrašeni, so začeli nositi prtljago v barako. Mimo njih je stopil Goran, se napotil proti baraki, pred katero je čemela kletka s človekom. Ko je stopil mimo njega, je spustil v njegovo bližino košček čokolade. Če bi bil v kletki zajec, bi imel rdeče oči, a je bil človek z očmi, v katerih so gnezdili strah in obup, lakota in bolečina, življenje na tanki trmasti niti. Premaknil je prste, se z njimi počasi sprehodil do odvržene čokolade. Ko jo je nespretno prijel, jo mislil potegniti k sebi, mu je na roko stopil škorenj Črnega Petra. Zaslišal se je žvižg, Goran se je obrnil, Črni Peter ga je poklical. »Si ti vrgel čokolado?« Goran je pogledal ustaša, kako je dvignil, držal v rokah košček čokolade. Kot da drži v rokah njegovo usodo. Človek, stisnjen v kletki ob njunih nogah, je pogledal kvišku, bil za hip v cerkvi, gledal hostijo v duhovnikovih rokah. Bila je utvara, migetajoč, utripajoč privid, ki se je izničil med dnevno svetlobo in črnimi uniformami na dvorišču. Črne mravlje, je pomislil človek v kletki. Črne mravlje, je pomislil Goran in zanikal: »Ne. Od kod mi čokolada?« Ustaš, kakšno leto starejši od Gorana, je obvladal položaj. »Kradeš iz skladišča. Če bi vzel zase, bi razumel, a da tvegaš, ukradeš in daš drugemu, ki si tega ne zasluži, je noro.« Goran je v Petru še vedno videl

vrstnika, prepričan, da se razumeta, da je to samo igra, lepše je dajati, kot jemati, ga je še leto dni nazaj učil profesor filozofije. »Nimam pojma, o čem govoriš.« Črni Peter je bil užaljen: »Imaš, imaš. Pazi, kaj delaš! To ni šolsko dvorišče, to je taborišče.« In je pred Goranom odvrgel košček čokolade tja, kjer ga je pobral, v bližino kletkastega nesrečneža. Ter odšel v bolniško barako. Goran je v mislih ponavljal rimo taborišče, dvorišče, taborišče, dvorišče, taborišče, stranišče, morišče ... Ali je rekel to Peter po naključju, ali je hotel pokazati, da zna tudi sam sestaviti rimo, da je pameten, bister, ustaš s pesniško dušo, a Goran se je prepričeval, da je Peter rekel rimo po naključju, zletelo mu je, najbrž je ni niti zaznal, na ustaškem dvorišču, pred kletko ni bilo mesta za poezijo, še manj za kakršno koli rimo, ponovil je v sebi rimani besedi dvorišče, taborišče in dodal, najde, kdor išče, in preblisnilo ga je, da sem spadata tudi besedi stranišče, morišče in se ozrl. Videl je ujetnikovo roko, kako se je znova, tokrat previdno stegnila po čokoladi, jo naglo potegnila k sebi, si jo stlačila v usta s papirjem vred.

Črni ustaš ni vedel, kaj bi z mano. Bil sem lutka, gibljiv v vseh sklepih, nisem mogel ne hoditi ne stati. Ustaš me je postavil iz horizontale v vertikalno. Kot geometrijski lik. Zgrabil me je od zadaj, za suknjič, me napol dvignil, nosil proti latrini. Pustil me je pred vrati, opotekaje sem lovil ravnotežje, z muko odkolovratil v mračen, zasmrajen prostor. Muhe so pokrivalo temnorjave, grobe deske, letale brezglavo na desno, na levo,

gor in dol, kot da bi iskale boljši kos dreka, priboljšek človeškega iztrebka, hrano. Bile so debele, konjske, usedale so se na umazane roke, se mi zaletavale v obraz, se mi prisesale na ustnice, prevlečene s strjeno krvjo, mlačno, v transu sem mahal s krvavimi, od žice ranjenimi rokami, mučil sem se nad oglodano, posrano desko, ničesar nisem spravil iz sebe, samo zeleno sluz, znak trebušnega tifusa, kdo ve kakšne zastrupitve, se sklonil, hotel bruhati, a sem izpljunil samo pisan, neprežvečen čokoladni papir, našel v kotu vedro z vodo, si opral roke, ki so padale v posodo kot suha polena, si jih obrisal ob hlače in si roke znova umazal. Potem sem se znašel, zarinil sem si jih pod srajco, obrisal ob krhek prsni koš, steklena rebra. Ko sem se pojavil pred vrati, sem bil še vedno zamazan, čista revščina. Črni ustaš me je gledal, si z roko kot pahljačo odganjal muhe: »Po čokoladi tri dni ne boš sral.« Molčal sem. Ustaš je bil presmrkav, da bi kar koli razumel, pogovor z njim je bil nesmiseln. Nihal sem pred njim, drhtel, se skušal stabilizirati, a sem bil slamnata vetrnica. Če bi se slekel, če bi odložil mokro, blatno obleko, bi me veter dvignil, odnesel kot okostnjaka čez barake, čez žico, proti planinam kot znamenje vojne grozote. Žal nisem bil to, kar sem si zamislil, ustaš me je zgrabil za suknjič, napol odvlekel v barako na zasliševanje. Prikazali so se mi rdeči krogi, narisani na planinskih poteh v slovenskih Karavankah, turistične oznake so se zavrtele pred mano, se povečale, spremenile v vrteče se kroge, vsrkale vase, nisem bil več tukaj, marveč tam, bil sem v izletniškem poglavju svoje

mladosti, s prijatelji, ki so jih ustaši prav tako razselili, onesrečili. Presenetilo me je, da je rdeča barva pomirjala, da je imela toplino, prinašala je spokojnost, simbolična peterokrake zvezde tukaj ni imela nobene vrednosti, nanjo se nisem spomnil, čeprav sem jo večkrat odtisnil v svojem virovitičkem časopisu, predvojnem *Kmečkem glasu*. Kdaj je že bilo to, rdeča barva je nezaustavljivo bledela, rdeči krogi so postajali manjši, skale in smreke, na katerih so bili narisani, so tonili v zabrisani mrak, krogi so kot smeti ostali v kotičkih ščemečih oči, ki niso skoraj ničesar več videle.

Komaj sem se usedel, že so padala vprašanja, za uvod ugotovitve, cynično nežne, lažno moralne, na koncu grozeče, a še vedno strpne, kot da ne govori meni, marveč višjemu ustaškemu oficirju na inšpekciji. »Oho, danes imamo čiste roke! A koliko je čista duša? Kje sta ostali človeška vest in poštenje?« Višji oficir je z mize dvignil papirje, mi jih vrgel v obraz. »Vse to je laž. Izmišljotine! Vaše ceremonije nas ne zanimajo. To je lažni intelektualni cirkus. To za belo mizo je farsa. Manjkajo podatki o zarotah, atentatih!« Že ničlikokrat sem ponovil, ustaši so imeli gluha ušesa. Bili so trmasti, iz brezzobih ust bi radi izvlekli zob, mrtvo ptico naučili leteti, neupravičeno poulično opravljanje spremenili v zgodovinsko resnico. »Že stokrat sem ponovil, nobenih zarot ni bilo. Prostožidarski mojstri so častni ljudje.« Požrl sem slino, moj bog, kakšen sem stal pred njimi: v ložo smo vstopali v temnih oblekah, pogosto v smokingih, z belo srajco, metuljčkom, v belih

jelenjih rokavicah, dostojanstveno, pozdravili častnike v loži, sedeli brez besed, držali roke na kolenih, poslušali pametne brate, se naučili spoštovanja, strpnosti, ljubezni. »Ne zanašajte se na svoje naivne odgovore. Tudi mi smo inteligentni. Učili smo se v istih klopeh, hodili v iste mestne kavarne, nosili cilindre med obiski visokih gostov. Uživali smo, predstavljali elito in nismo mi začeli prve svetovne vojne, marveč vi!? V loži ste bili redoljubni, zunaj nje ste bili atentatorji! Vi ste ubili kralja Aleksandra?! Dobro. On si je to zaslužil. Ni maral Hrvatov, Hrvati ga niso cenili.« Zajel je sapo, me pogledal, čakal odgovor. »Prostozidarji niso sodelovali v omenjenih atentatih. O tem so napisane razprave, knjige. Mi se nismo ukvarjali z zarotami, nismo prinašali odločitve o rušenju ali sestavljanju vlad. Mi nismo politična stranka. Nismo verska skupnost.« Niso mi zaman zapičili šestila v prsi, zaznamovali s krožnico mojega svetovnega nazora, znašel sem se v skladni minljivosti, pod kotnikom večnosti, v tlakovanem črno belem prostoru, črno je predstavljalo noč, belo pa dan, simbol zla, simbol dobrote. Meni se je hram življenja spremenil v kletko smrti. Belina v črnino. Naslednja vprašanja so bila smešna, postavljal jih je preiskovalec, oficir je poslušal, počival. Dva na enega: nešportno obnašanje. Bil sem v ringu, iz katerega ni bilo izhoda. Premlatila me bosta do smrti ne glede na to, ali bom kaj rekel, ali vse zamolčal. »So knjige, so dokumenti, so izjave, da ob sprejemu pljuvate po križu, hodite po njem, celo ščijete!?!« Že stokrat sem ponovil, zdaj sem

znova: »Knjige so zastarele, dokumenti ponarejeni, izjave lažne.« Oficir se je znova oglasil, znova dvignil moje zapisane izpovedi, znova začel kričati: »Tvoje izjave so lažne, tvoji dokumenti ničvredni, tvoje življenje ...« Tvegala sem, prekinil sem ga, imel sem argument: »Rekel sem že, zapisano je, da sem že leta 1933 izstopil iz bratstva.« Vrtelo se mi je, stalno in isto ponavljanje ni vodilo nikamor, besede so se sproti topile v ustih kot dražeji, govoril sem telefonskim drogovom, govoril sem mrtvim dušam, govoril sem in ni bilo nobenega odmeva, duše so molčale, telefonski drogovci so prenašali tuja sporočila, gluha brnenja, bolje, da me vrnejo v kletko, da v miru crknem, zapreden v lastno nebogljenost, bolečo osamo, žičnato krsto. Nekdo je potrkal, glasno, histerično. Pojavil se je Črni Peter: »Oprostite, prišel je transport z Judi.« Ustaša sta se spogledala. Oficir je rekel: »Takoj pridem.« Prestrelil me je s pogledom, kot da se poslavlja. »Nimam več časa za tebe. Odgovori, kar zahtevajo! Drugače boš pljuval kri, a ne po križu, marveč v grobu!« Ustaški oficir se je dvignil, potrepljal podrejenega *nadglednika* po ramenu, skupaj s Črnim Petrom zapustil sobo. »Opravi hitro, po naše.« Podoficir mi je s prstom namignil, sklonil se je, pobral papirje. Ustaš se je zazrl vanje. V pogledu ni bilo ne razumevanja ne usmiljenja. »Dogovorili ste se, da boste sabotirali Nezavisno državo Hrvatsko. Lastno državo. A smo vas čez noč spravili v zapore, da se soočimo z vašim bogom, ki ga ni, in našo smrtjo, ki se tukaj vidi na vsakem koraku!« Nisem se mogel spomniti, ali je prebral moj citat,

ali mu ga je kdo napisal, sam je bil preneumen, da bi spravil takšno misel na dan. »Reci en sam podatek o zarotah in lahko greš, kamor želiš!« Kakšen dobrodušen cinizem, izmišljena obljava, nagovarjanje brez teže. Ponoven zalet v moja že izgovorjena, zapisana stališča. »Pred vojno nas je bilo v Zagrebu štiristo. Mar mislite, da bi tako veliko društvo moglo pripraviti zaroto in da tega nihče ne bi izvedel!?!« To je bila celo zanj razumna logika, a je ni hotel prilagoditi položaju, v katerem sva bila, vsak je gnal svojo. Ustaš se je obrnil, snel s stene križ, ki je visel pod Paveličevo sliko z vojaško kapo na glavi, ga porinil pred mene. »Pljuni!« Zanihal sem. Tega nisem pričakoval. Udarec je bil tako sunkovit, da so se misli razletele, poskrile v mišje luknje, onemel sem. »Kako to mislite?« Ustaš je zakričal: »Pljuni!« Četudi bi hotel, nisem mogel, v ustih nisem imel sline, samo zgago. Provokacija je bila primitivna: moj pljunek bi bila moja smrtna obsodba, moj molk vrnitev v kletko. »S svojo smrtjo ne boš spremenil sveta, s tvojimi podatki bomo lahko zaustavili podzemno masonsko gibanje. Trma hudičeva, ali ne razumeš? Zarota za kletko! Ti nam podatke, mi tebi življenje!« Tudi ta udarec je bil pod pasom. Ko mi je prijatelj na teniškem igrišču poslal belo žogo med jajca, da sem se sesedel, je rekel: »Lopar imaš za to, da si braniš obraz, vitalne dele telesa, spolovila.« Tenis je eleganten, pameten šport. Misel, kot iver izpod sekire, mi je odletela v popolnoma drugo stran. Dva svetova, dva nesporazuma: ustaštvo in jaz. Dialog je bil grožnja, življenje izcedek krvi, smrt neznan grob.

»Poščij se na križ!« Še en ukaz, nor, poniževalen. Nihal sem kot osušena lat v puštinji, se upogibal pred severno sapo, poležan od besede, grožnja me je hotela izvleči s koreninami vred, ukaz me je izmaličil. Nisem mogel naprej, nisem mogel nazaj, stal sem tam, kar naprej nihal od utrujenosti, klecal od lakote, drhtel od jeze, nebogljenosti. Nisem bil vajen poniževanja. Odkar so me zaprli, je bila to edina duševna in telesna prehrana. In potem sem zaslišal odrešujoči ukaz: »Odvedi ga!« Ustaš, ki je ves čas stal v kotu, ob vedru, je stopil do mene, izrinil predse. Zakaj od nekod Tin Ujević!? *Skušali ga bomo ubiti, samo zelo počasi, v občutljivih mukah, da nas bo prenehal ljubiti, da bo prekinil našo vero, da bo uvidel, kako je vse zaman, zakaj se je rodil, kaj je hotel, kaj je počel in kaj je bil on, tisti, ta ...* Zavest, še vedno pri zavesti, je odtipkala Morsejevo abecedo, še sem bil ta in ne tisti, a samo nekaj korakov, do kletke.

Jutranja sivina se je razpotegnila od barake do barake in čez, izbrisala vogale, skrila streho, pribila vrata z vlažnimi žebli. Življenje je bilo slepa kura, previdno je stopicala k sebi in od sebe, postala, pobrskala po čipkastem jutru, dvignila glavo, jo obračala, prisluškovala, se razcepila, spremenila v ženske, ki so utrujene, neprespasne prihajale izza barake in tavale proti izhodu taborišča. Hana, starejša sestra taboriščnika Rudija, z rokami v žepih, je stopila mimo kletke, izvlekla desnico, vrgla proti kletki skorjico kruha. Tri dni je v koloni hodila mimo njega, samo enkrat je ujela njegov sestradan, lačen, osamljen pogled, sklenila mu je pomagati. Kruh

mu je padel na hrbet, človek se je stresel, vržena skorjica je zdrsnila z njega, obležala poleg kletke, v blatu. Kletni človek se je poskušal obrniti, vendar se ni mogel, kletka je bila podganja past, sestavljena mučilnica, ustaški izdelek, peklensko orodje za mučenje. Videla je, da je slabo vrgla, zastala je, se sklonila, da bi dvignila kruh, ga dala človeku v roko. Ženska kolona, stkana iz gibljive človeške megle, je zdrsnila mimo zadnje barake proti taboriščnim vratom. Od tam, proti njej je stopil ustaš, toliko, da ji ni stopil na čevlje. »Ti ne greš nikamor.« Ni vedela, ali je to ugotovitev, želja ali ukaz. Hotela se mu je izogniti, pospešiti za kolono, izginjajočo v megli. Ustaš jo je prijel za roko. Hana se je prestrašila, potegnila desnico k sebi, a ustaš jo je krepko držal. »Zakaj?« Ustaš je imel deški nasmeh, poznala ga je, klicali so ga Črni Peter, kot da je srečna karta v kvartanju za življenje ali smrt. »Če bi te videl kakšen ustaš, bi te ubil.« Začudeno ga je pogledala: »Pa ti si ustaš!« Preslišal je. »Pojdi z mano!« Stala je na mestu, ženske so izginile, človek je kot pes pogoltnil skorjico kruha, Črni Peter jo je potegnil za rokav. Vlekel jo je nazaj v neprebujeno jutro, sestavljeno iz sivine, neprijetnosti, negotovosti. Srce ji je začelo naglo biti. Človek v kletki je gledal, a ni kdo ve kaj videl, samo njune noge, poslušal, a samo ustaško povelje, dokler nista odšla proti delavnici, kjer so štirje taboriščniki izdelovali kositrne žlice za lačne vojake na ruski fronti. Ko je Hana zagledala Rudija, mu je stekla v objem. Bila je kratkotrajna idila, ki nikakor ni sodila v delavnico. »Nisem vedela, kje si!?!« Rudi se je

odlepil od sestre, jo premeril, se ji zazrl v obraz, prijel za roki. »V raju.« Črni Peter je zakašljaj: »Črni humor.« Tomek, ki je vrtel v rokah neobdelano žlico, je razložil: »Ni čudno, da te kličejo Črni Peter.« Ustaš se je ozrl po delavnici. »Hana bo ostala čez dan tukaj. Moram se spomniti, kaj bom z njo.« Pogledal jih je, kot da bi si hotel zapomniti njihove obraze, jih poklicati na odgovornost, če bi se dekletu kaj zgodilo. Nato se je obrnil, megla je požrla črno uniformo. Brat je vprašal: »Kaj imaš z njim!?!« Skomignila je z rameni: »Nič.« In jim je rekla, kako je vrgla človeku v kletki kos kruha, kako jo je videl, prignal v delavnico. »Ta hudič se bo maščeval,« je rekel Ivek. »Na slabem glasu je,« ga je dopolnil Tomek. »Spravimo jo v omaro, da ne bi kdo prišel, je videl,« je rekel Goran, jo odvedel v kot delavnice med nakopičene stare omare, deske, tramove in vrata, sneta s tečajev, iztrgana iz vratnic, iz hiš, ki jih ni bilo več.

Bilo je neznosno, vlekli so me čez dvorišče, po stopnicah kot ničvredno bisago, podobno izmaličenemu človeku brez volje, hrbtenice, zdravega razuma. Znova ista soba, oguljena do bolesti, z vedrom in ustašem v kotu, mizo, stolom in zasliševalcem. Ta se je menjal, vendar ohranil isti značaj, zadirčen glas in nevarno trmo. Tokrat je v sobi dišalo po alkoholu, na mizi so bili razmetani papirji, revije, dokumenti. *Nadglednik* je nekaj časa strmел vame, me meril od glave do peta, v mislih razvezoval mojo človeško culo, iskal v njej sogovornika, krivca. »Neverjetno si neumen. Pregledal sem dokumentacijo, ki je prišla za tabo v taborišče. Tako

pameten in takšen sovražnik, zaničevalec Cerkve. Da, vem, vem, rekel si, da ne veruješ, a zakaj hudiča potem drugim ne dovoliš, da verjamejo!?!« Zazdelo se mi je, da sem zaslišal iz oficirjevih ust najdaljši stavek v življenju, sestavljen s hudim umskim naporom, vendar nerazumljiv. Ustaš je skrknil slivovko, narejeno iz divjih jagod, čremse in kopriv, saj je nenaravno smrdela, zastrupljala okolje, predvsem pivca. »Če se ne motim, sva pred dnevi govorila o njih. Veš, kdo so jezuiti?!« Vprašanje je bilo smešno, oficir ga je v bistvu postavil sebi, kajti ni se mogel spomniti, kdo so bili jezuiti, in je čakal, da mu odgovorim. Pa sem molčal. Tudi sam se nisem mogel spomniti. V bistvu se nisem hotel spomniti, kajti nisem vedel, kako bi preiskovalec reagiral na odgovor. Ustaš mi je pomagal: »Tukaj, pred seboj imam tekst o njih. Napadel si jih kot krdelo črnih hudičev! In to ne na ulici, v kavarni, marveč v Skupščini, beograjski!« Zdrznil sem se. Do tega trenutka sem mislil, da sem zaprt kot prostožidar, zdaj me je prešinilo, da sem vseeno politični zapornik, sovražnik klera, vseh svetnikov, Marije Device, Boga, pekla in neba. »Veš, o čem govorim?« Pokimal sem. Bilo mi je vseeno. Moj čas se je iztekal. To je bilo zadnje dejanje, mogoče bom vrnitev v kletko še vzdržal, toda v njej bom končal klavrno kot zapuščen pes, ki so ga prekleli jezuiti, tako kot sem jaz njih. »V Narodni skupščini v Beogradu si predlagal zakon o prisilnem bivanju jezuitov na otoku Visu! Vidi ti bogca! Si to izjavil kot politik ali kot prostožidar? Katoliška cerkev je popizdila, dobila mlade.« Oficir je vzel glasilo,

bral iz njega: »Oglasil se je kardinal Stepinac, napadel prostozidarje in rekel: *Rušimo masonerijo! In to takoj, brez obzira, brez milosti!*« Ustaš je tokrat srknil beli strup do konca: »Po takšni izjavi bi se še papež zapil!« Natočil si je novo čašo, govoril: »Do danes nisem vedel, da si to javno izjavil. In oddahnil sem si. Dneve in dneve sem bil nerazpoložen, mislil sem, da sem krivičen, da te mučim po nepotrebem, brez argumentov, na pamet. Potem pa dobim v roke tvojo izjavo. Kaj izjavo! Zahtevo! Predlog zakona! Ti nisi normalen! Ti si super norec, mason nad masoni! Strup za vse nas. Za ustaše in jezuite, za katolike in vse, ki to niso!« In spet je srknil, kot da si daje pogum, bistri izrazoslovje, končuje obtožbo. Potem se je zdrznil. Porinil je kozarec pred mene. »Daj! Pij! Mogoče je to tvoja zadnja čaša! Kajti ti si svojo preлил!« Sestavljen iz cunj, bolečin in obtožb se nisem odzval. Ustaš je vstal, naredil nepotreben korak v levo, se ujel za mizo, prijel čašo, ki mu je drhtela v roki, stopil do mene, mi nasilno izlil v usta žganje, da se mi je zaletelo, da sem izpljunil pijačo, začel kašljati, loviti sapo, ustaš mi je primazal zaušnico, nameril, da sem padel s stola. Ustaš je stal nad mano, se drl: »Rušimo masonerijo! Takoj, brez usmiljenja! Prav imate, gospod Alojzije Stepinac. Vi ste pameten, vi ste svetnik, a ne ta mason, ki bi bil rad mučenik!« Oficir se je obrnil k ustašu, ki je stal v kotu: »Dvigni ga!« Ustaš je priskočil, me dvignil, postavil na stol, da sem napol sedel, napol ležal, v bistvu pa bil odsoten. Ustaš se mi je z zariplim glasom zažrl v obraz: »Ti veš, kakšna je razlika med

svetnikom in mučenikom!?! Na to tukaj nihče ne zna odgovoriti. Mi znamo samo klati. Mi ne delamo razlike med nedolžnimi in kriminalci, med popi in judi, med otroki in starci. Tu ste vsi krivi. Ker živite. In, ker boste, hvala bogu, kmalu mrtvi. Ven!« In ustaš me je porinil skozi vrata, oficir je vzel steklenico, jo nagnil, izpil in izpljunil alkoholni zvarek, sestavljen iz neprebavljivih divjih jagod, čremse in kopriv.

Kletka je bila simbolično pribežališče: tu so me pustili na miru, pomilovalni pogledi so bili previsoko, segali so do hrbta, do zverženega telesa, žrtve. Taboriščnikom, ki so zjutraj odhajali mimo mene, sem se smilil; gledali so vame, za trenutek zastali, zgroženi, ustaški ukazi so jih gnali naprej, vstopili so v lastne skrbi, tesnobo, pozabili name. Popoldansko sonce je tipalo naokrog, po steni barake, po tleh, sušilo blato, skušalo zravnati posamezno travnato perje, mi ogreti hrbet. Peklo me je v grlu, ne vem, kaj bi dal za kozarec vode, da si ga izplaknem, še bolj bi bila dobrodošla kruhova sredica, da bi zakrpala zgago, da bi alkohol prenehal praskati požiralnik, dvigati v meni živčnost, širiti bes, prevračati otroške kozolce, poskusil sem si poriniti umazane prste v usta, izbruhati smrdljivo slino, pa ni šlo. Davil sem se, hropel, hotel sem zakričati, a sem samo zakrulil, takoj prenehal, da ne bi vzbudil pozornosti, da me ne bi kakšen ustaš brcnil skozi kletko in zrinil k žicam, ki so s svojimi bodicami omejevale moje gibanje, življenjski prostor. In čakale, da se ovesim nanje. Nasmehnil sem se v sebi: življenjski prostor,

moral bom misliti na kaj drugega, konkretnega, lahko tudi imaginarnega, žena mi je vedno govorila, da imam neozdravljivo domišljijo, da gradim gradove v oblakih, da v te gradove vabim tudi njo, dokler nisva skozi podnice, sestavljene iz oblakov, padla na zemljo, na travnik za hišo. Smejala sva se, moj bog, kdaj je to bilo, kdaj sem se zadnjič zasmejal?! Ne, ne, ne smem misliti, brskati po spominu, po svojem zadnjem nasmehu. In potem se je zgodilo, bila je nagla montaža, najbrž sem se nasmehnil, najbrž se mi je nasmehnila sreča, najbrž se me je Bog usmili, saj vsak človek v nekaj veruje, vsak ima svojega boga in majhen, rožnat, dojenčkast črv se mi je približeval kot najslastnejši dunajski zrezek. Prikazal se je izza mokre grude, se zgrbančil in potegnil telo naprej, proti meni, se usločil in spolzel proti meni, kot da je na cesti in ne more zgrešiti. Kot da je prišel po naročilu, izognil se je napol posušeni zemeljski grudi, se spet zgrbančil, spolzel proti meni, še malo, centimeter ali dva in bo v kletki, na dosegu moje roke, na pragu mojih lačnih ust. Kot kameleon z dolgim jezikom sem prežal nanj, čutila so mi oživila, pričakovanje je pritiskalo žilice v glavi, se širilo po telesu kot vročina in mrzlica, želja in pričakovanje. Previdno sem ga prijel s prsti, vtaknil v usta, žvečil, požrl. Zdelo se mi je, da deli njegovega spolzkega telesca padajo v studenec moje lakote, da imam v sebi kamnit rudnik, jamo za mrtve deževnike. Bože, kjer je en deževnik, mora biti še drugi. Vendar pred mano, pred kletko, na pohojeni zemlji ni bilo nobenega črva več. Kar sem pojedel, sem pojedel. Deževnik

je predstavljal kosilo, malico, večerjo. Optimist bi rekel: obilen meni. Pesimist bi trdil, da to ni omembe vredno. Pomislil sem, kako bo želodec prenesel črva v sebi, kako ga bo prebavil, kaj če se bo črv v meni sestavil, oživel in začel sesati trebušno opno, vrtati vame, iskati izhod, preklel sem svojo požrešnost, nisem se znal več obvladati, izgubil sem zdravo pamet, škodoval sem samemu sebi, zdravju ... In prvič po dolgem času sem se vendarle nasmehnil, bolj skremžil, v sebi, da ne bi nihče videl: kakšno zdravje neki!? In potem se je zavlekla vame misel mojega brata, starešine lože, po poklicu internista: veš, da je življenje najbolj škodljivo za zdravje?! Filozofija preživetja. Bom ali ne bom!? Žal bom! In kdaj bom?! Nimam več ne telesne ne razumske moči. In potem se je izza zemeljske grudice pojavila mravlja. Bila je kot sel, ki se mu je mudilo od točke A do točke B in da bi to pot čimprej prehodil, v rekordnem času, je vozil slalom. Sledil sem ji. Bila je urna kot sam vrag. Izginila je v luknji blizu kletke. In že je od nekod prišla druga. Ali sem ležal na mravljišču!? Me bodo spodkopale? Se pripravljajo na slovesnost, me bodo obkolile, se vrgle name, najedale, požrle!? Z druge strani kletke je proti meni korakala četa črnih mravelj v smokingih. Bilo jih je sedem, dovolj, da imajo redno delo v loži. Posebno, če so vse po vrsti mojstrske mravlje. Toplo mi je postalo pri duši. Nenadoma nisem bil več sam. Oblila me je prijetna toplina, udobje se je preselilo v različne dele uničenega, izgubljenega telesa. Potem me je prešinilo, to so mravlje, oblečene v ustaške uniforme, mravljice,

klavnice, izvršiteljice smrtne kazni. Nato je izpod barake, naravnost proti meni zakorakala četa mravelj in bile so bele, skoraj prozorno bele kot solze. Morda nosijo bele rokavice, morda gredo v ložo, kjer je svečano delo, mogoče bodo sprejeli novega člana. Zaželel sem si, da bi bil z njimi. Izpadel sem iz bratske verige, v kateri sem slišal lepe misli, napotke, smernice za pošteno življenje. Kako se je vse to umaknilo, najprej iz javnosti, nato iz političnega sistema, nato iz Nezavisne države Hrvatske. Iz Evrope. Mravlje, ene in druge in tretje, rjave, umazane od prsti, blata in zemlje, so hitele proti mojemu obrazu, bližale so se kot neusmiljene, prodorne, organizirane čete za čiščenje terena, živalskih in človeških odpadkov. Zlezle so mi preko otrpnjenih prstov, se izognile črnim in sivim dlačicam na rokah, se vtihotapile pod rob umazanega suknjiča, začele ščegetati, vendar se nisem odzival, nisem se mogel ganiti, ležal sem tam kot oglodana kost, mrhovina. Črne, bele, rjave mravlje so mi prišle do oči, buljile so vame, se zaletavale v beločnico, se odbijale od steklenine in znova napadle kot Turki slovanske graščine. Imele so posebne, izostrene, nazobčane roke, najprej so me sistematično ščegetale, mi trmasto ščipale kožo, nezaustavljivo sesale sokrvico, kjer so jo našle, in končno prodrle v očesno duplino, vendar jih nisem videl, ničesar nisem videl, mravlje so raznesle moj nemi pogled; črne, bele, rjave so dosegle mrtvi cilj, sam sem izgubil sijaj, svetlobo v mrtvih očeh, ugasnile so v meni taboriščni mrak.

REZANJE KAMENJA

Vonj po zatohlem je imel svetlobo in sence, skorajda otipljiv je praskal grlo z listi posušene koprive, davil kot umazane roke, popuščal kot betežen zapornik. Proti koncu barake je hodil Željko, eden najbolj krvoločnih ustašev. Med potjo je brcal v noge utrujenih taboriščnikov, pljuval na levo in desno, se ustavil pred starcem, ki je sedel na gnili, strohneli slami, držal v rokah dva majhna vnuka. Oba sta mu od lakote in slabega zraka umrla v naročju. Gledal ju je brezmočno, solznih oči. »Kaj ti čakaš? Pogrebno kočijo?« Starec se ni odzval. Bilo mu je vseeno, kdo ga je ogovoril, kaj bo storil. Gledal je v ustaša in ga ni videl. Bolečina je bila prevelika. Dvojna, trojna, neskončna. »Kaj buljiš? Tebi govorim! Vstani!« Starec Milan je previdno odložil vnuka v razpetih, umazanih pleničkah, napol gola, otrdela, siva, in se dvignil, nato se je sklonil, pobral dojenčka. Videti je bil kot potnik, ki je s prtljago pod pazduho zašel v prostor, v katerem se je izgubil. »Nosiš ju kot dve štruci!« Starec je odgovoril: »So pa niso.« Željko se je začudil: ni ga razumel. »Kaj bi rad povedal?« Starec je odgovoril: »To so otroci moje krvi, del mojega mrtvega telesa, moje žive žalosti.« Željko ga še vedno ni razumel: »Pridigaš. Pravoslavci to znate, vendar niti sami ne verjamete v to, kar govorite. Gremo!« Starec je stopil proti izhodu, proti svetlobi. V rokah je držal

mrtva vnuka z bingljajočima glavicama, razkrečenimi nogami. Željko je stopal za njim, ko sta prišla na prag, je ustaš vprašal: »Kaj je? Sta mrtva!?!« Starec je pokimal. Željko mu je vzel iz rok mrtvega dojenčka, segel po nož, mu v hipu prerezal tanki vrat. Zgoščena, počasna kri je stekla po truplu. Željko mu je vrnil mrtvega dojenčka, starec ga je stisnil k sebi, poljubil na glavo, ki je nihala kot pretrgan bel cvet, odtrgana marjetica. Ustaš je vzel iz starčevega naročja drugo dete, ga prav tako zaklal, vrnil dedu. »Šele zdaj sta mrtva. Na naš način!« Željko je to opravil z nasmehom, rutinsko, kot da reže krajec kruha. Starec je držal zaklana otroka v rokah, ni vedel, kaj bi z njima, kam bi ju odložil. Medtem se je zaslišal preteči šum vojaškega letala. Ustaši na dvorišču so se pognali v barake. Željko je med tekom kričal: »Prasci ameriški! Samo spustite se, boste videli, kakšen sprejem vas čaka!« Zagrozil je z okrvavljeno pestjo, se na pragu spotaknil, se udaril ob prag in pustil starca z mrtvima vnukoma na dvorišču.

Željko je ležal na vojaški postelji v ustaški ambulanti. V otečenem nosu je imel natlačeno vato, na čelu zalepljen obliž. Nespretno je padel čez prag, namesto da bi gledal naprej, je gledal srbskega starca z mrtvima otrokoma v rokah, delo njegovih rok. Zdravnik je stal ob njem, ga tolažil: »Boli!? Minilo bo.« Željko je bil popolnoma drug človek od tistega, ki je še pred nekaj minutami mirne duše klal otroke. »Nič ne bo minilo. Ni samo bolečina. Tudi v prsih me tišči.« Zdravnik ga je tipal po prsnem košu: »Nič ni zlomljeno, samo nos.«

Ustaš je bil nezadovoljen: »Zajebana letala. Uničili nas bodo.« Bil je pravi vojak: ni mislil nase. »Ne bodo,« mu je nasprotoval zdravnik. »Bilo bi preveč žrtev.« Ustaš se je prijel za nos, zatarnal: »Ko bodo prileteli znova, tukaj ne bo več živih. Vse jih bomo poklali.« Zdravnik se je namrdnil, ustaševo govorjenje mu ni bilo všeč, a tega ni smel pokazati. »Kako je z glavo? Boli?« Zdaj ga je Željko pozorno pogledal: »Ne sprašuj toliko. Vse me boli. Vso noč nisem spal.« Zdravnik je poki-mal. »Številni imajo tukaj nočne more. Morda strah.« Željko se je uprl: »Kakšen strah? Nikogar se ne bojim.« Zdravnik je požrl slino: »Številni se bojijo iti sami iz taborišča ...« V trenutku mu je postalo žal, da je kar koli zininil. »Misliš na ustaše?« ga je prekinil pacient. »Ne vem, o čem trobiš!? Kaj bi rad rekel, da smo strahopetci, da brez nožev ne upamo na sprehod v vas!« Ustaš je iskal prepir: »Veš, kaj je moj problem?!« Zdravnik ga je gledal. »Ne morem več klati, ubijati.« Zdravnik ga je pogledal, položil roko na čelo. Na drugem koncu bolniške sobe je tiho zaropotala budilka. K bolniški postelji, v kateri je ležal bolnik s prestreljenimi pljuči, je stopila medicinska sestra. Iz zavitega papirja je odmotala nekaj tablet, vzela vodo in mu jo ponudila. Bolnik je požrl tablete, naredil dolg požirek. Roki sta mu drhteli, toliko da mu kozarec ni padel iz rok, sestra ga je prestregla. »Vse bo dobro,« ga je potolažila. Zdravnik je pogledal sestro: »Je še živ?« Bolničarka je pokimala. Oglasil se je Željko: »A me poslušate? Pretiraval sem.« Zdravnik se je začudil. »Od kod ta iskrenost?« Željko: »Maloprej

sem zaklal dojenčka, a stari ni niti pisnil.« Zdravnik je globoko vzdihnil. »In to te muči?« Ustaš je pokimal: »Zelo.« Potem si je potipal nos. »Bojim se, da ne bi prišel iz rutine.« Zdravnik je dodal: »Klanje ni rutina. Klanje je zločin.« Ustaš je imel svoje mišljenje: »V vojni ni zločinov. In mi smo v dvojni vojni, domači in svetovni.« Zdravnik je osupnil nad ustaškim razmišljanjem: »Doma koljemo svoje, na ruski fronti tuje ...« Sestra je poklicala zdravnika. Ta se je obrnil, stopil k bolniku s prestreljenimi prsmi. Željko se je prijel za nos in tiho tarnal, a zdravnik se ni več zmenil zanj.

Ustaš Željko je stopil iz ambulante v večerni mrak. Mimo je korakala skupina ustašev. »Kam?« je vprašal poveljnika čete. »Zajeli smo dva tisoč Bosancev. Pod Kozaro.« Željko se je prijel za nos. »Grem z vami.« Stopil je na konec kolone, kjer je hodil Črni Peter. Ta ga je bojazljivo pogledal, stopil je hitreje, v vrsto pred seboj. Željko: »Si se prestrašil!? Nisem vrag!« In je potegnul krvava tampona iz nosu. »Je zdaj bolje?« Peter je pokimal. Vedel je, kdo je Željko, o njem so krožile po taborišču grozljive zgodbe. »Si bil kdaj v nočnem pohodu?« Črni Peter ga je postrani pogledal. »Nisem. V glavnem delam v ambulanti, v skladišču.« Željko je bil razočaran: »Potem nisi pravi. Nisi klavec.« Petra je zmrazilo. Pogovor pod večer ni bil prijeten, z Željkom pa najmanj. »Mene prevzame, vse telo se mi napne kot struna. Klati sovražnika je užitek. Bolje od domačih kolin. Videl boš.« Črni Peter bi se najraje obrnil, vrnil, a si ni upal. »Kaj?« Željko mu je razložil: »Kako sikne

kri. Kako žrtev pogleda z belim. Prosijo za milost. Ne verjamejo, da jih bomo zaklali.« Peter se opogumil: »Zakaj jih ne streljate?« Ustaš je bil varčnež: »Škoda nabojev. Poleg tega smo izpopolnili svoje ročno delo.« Željko je zamahnil z roko po zraku, kot da kosi travo. Ustaška četa je zapustila taborišče. Za njimi so ostale opečnate zgradbe, lesene barake, na lakoto in strah obsojeni taboriščniki. Ko je četa odhajala skozi glavna vrata z napisom

**RADNA SLUŽBA
USTAŠKE OBRANE
SABIRNI CENTER BR. II.,**

so ustaši zapeli.

Večer se je spustil naglo, kot da bi padel iz praznega, počrnelega lonca. Četa je korakala malo levo, se izognila močvirju, hodila po desni strani pešpoti, čez poteptano, rosno travo do treh vegastih bajt, spodkopanih od gnilobe, dežja in časa. Pred njimi je sedelo v temi več sto Bosancev s prtljago med nogami, s kozami, ovčami za hrbtom. Četa se je razporedila okrog njih, jih zastražila, da ne bi kdo pobegnil. Črni Peter je hodil za Željkom, napel ušesa, da bi slišal, o čem se pogovarjajo ljudje, sedeči na tleh, kot da so na nočnem izletu in čakajo toplo večerjo. »Danes bo dosti posla,« je ugotovil Željko, se ustavil pred prvo barako, iz katere sta stopila dva ustaša. »Mi smo pripravljeni,« je rekel temnopolti vojak. »Za kaj bomo tokrat stavili?« Željko

je pogledal po množici. »Najprej jim bomo vzeli živino. Pregledali prtljago.« Drugi ustaš je odgovoril: »Smo že. Našli smo nekaj nožev, pištolo.« Željko je vzdihnil: »Rutina: žganje, odojek, vino ...« Ustaša sta pomignila tistim, ki so pravkar prišli, stopili so v sedečo množico, ji odvzemali drobnico. Mrmranje se je dvigalo kot morje ob plimi, vendar ni nihče glasno nasprotoval: dokler jim jemljejo živino, je vse v redu, ostalo jim bo golo življenje. Željko se je obrnil k Črnemu Petru. »Pozabil sem, kako ti je ime!« Peter se je zmedel, tiho spravil iz sebe: »Peter« in nato hitro dodal: »Črni Peter.« Ustaš se je nasmehnil: »Tukaj boš postal Sveti Peter.« Stopila sta do bajte: »Danes boš imel polne roke dela. Spuščal boš ljudi v raj, pred božjega sodnika.« Črni Peter se je zmedel, žal mu je bilo, da sta se srečala. »Božji sodnik je na nebu,« je ugotovil. Željko ga je dopolnil: »Prekleta se motiš! Božji sodnik bo vsak čas začel delo v baraki.« Črni Peter ga ni razumel. »Izberi štiri krepke moške!« Komaj je vstopil, že je bil spet zunaj bajte, stopil je med ljudi, rekel skupini pred seboj: »Vstanite!« Ljudje so se počasi dvignili s prtljago v rokah. Izbral je štiri najvišje, najmočnejše. »Stopite za mano! Brez prtljage! Pozneje jo boste pobrali.« Lagal je in laž je bila nenavadno preprosta, rutinska, neškodljiva, naučena, izmaličila je njegov značaj, gimnazijsko znanje, Tolstoj, Sienkiewicz, Šenoa, Matoš bi se zgrozili, če bi se srečali z njim v taborišču, s svojo prtljago, iz katere bi pobrali knjige, mu jih zmetali v obraz, glavo in telo, obrnili hrbet, odšli svojo pot. Peter je pomislil: dobro je,

dobro je, tema kot v riti, ne bi me prepoznali, ne bi videli, kaj počenjam, kakšno uniformo nosim, pod kakšnim fašističnim geslom strežem ustašem. Privedel je svoje štiri izbrance v barako. »Pelji jih za bajto!« In Peter jih je odvedel skozi zadnja vrata za barako. Ko se je vrnil, je opazil na zid naslonjeni dolgi palici s kavlji na koncu. »Pojdi po Bosance! Privedi enega za drugim!« Peter je bil znova med množico. Za trenutek se je počutil kot Jezus, ki ljudem deli ribo, hrani, tolaži. V bližini ni bilo morja, samo Sava je delala zavoj, enakomerno drla, glasno šumela. »V vrsto! Štirje! Gremo!« Bosanci so se gledali, porivali drug drugega, eden je vprašal: »Se moramo sleči?« Petra je spreletelo. Nemogoče, da bi Bosanci vedeli za koncentracijska taborišča, za plinske celice, v katere so stopali taboriščniki goli, da bi se širili, posipali pa bi jih s strupom. Tako hitro se vesti v ta del Evrope niso širile. Ali pa. »Ne! Ni treba!« je odgovoril, jih pomiril. Ko je vstopil, je zagledal sredi sobe lesen stol in Željka, ki je stal ob njem. Čakal je prvo žrtev. Staremu, umazanemu starcu s klobukom, nahrbtnikom na hrbtu je Željko z roko pokazal, naj se usede. Starec je komaj čakal, sedenje na tleh je bilo za njegova leta neugodno. Poskusil si je sneti nahrbtnik, Željko mu je pomagal, starec se je sprostil, kot da je prišel k brivcu. Ustaš je cinično ugotovil: »Že dolgo se nismo obrili.« Starec se je opravičil: »Nisem utegnil. Puščam brado.« Ustaš je pokimal: »Razumem, rad bi bil četnik.« Željko je sunkovito potegnil s srbosjekom čez starčev vrat. Glava mu je zanihala na levo, nato na

desno, brada je padla na prsi, starec je zdrsnil s stola na kolena, se prevrnil na pod. Dva taboriščnika sta zravnela mrtvo telo, pomazano s krvjo, ki je silila izpod brade, ga zagrabila s kavljji, odvlekla iz sobe na travnik, po travniku do Save, vrgla v vodo.

Soba se je napolnila, Željku in Petru sta se pridružila še dva ustaša. Najbolj brezzob – neverjetno, kako se vedno najdejo ljudje, ki hodijo po svetu s pokvarjenimi zobmi ali celo brez njih in so zaradi tega posebej nasilni, grobi, nevarni – je bil nezadovoljen. »To gre prepočasi. V kotu sta še dva stola. Postavimo vse tri v vrsto, koljimo tri po tri.« Željko je z glavo pomignil Petru. Ta je privlekel iz kota dodatna stola, ju postavil v vrsto, enega poleg drugega, kot v kinu. »Trikrat hitreje,« je Željko pripomnil, ko se je zagledal v stole. Ustaš z zalepljenimi, umazanimi lasmi je rekel: »Zdaj bomo videli, kdo bo zmagal. Stipe, pripravi jagnje. Naj jih začnejo peči, kmetje to najbolje znajo.« Željko se ni dal: »Vsi mi tukaj smo specialci. Nekateri od nas so celo mojstri. Brez mesarskih predpasnikov.« Željko se je obrnil k Petru: »Pripelji trojko!« Peter je odšel skozi vrata, stopil na prag, rekel v noč: »Gremo hitreje! Trije naj vstopijo!« Trije kmetje so se zrinili v prostor. Ustaši so jim z roko pokazali, naj se usedejo. Potem so trije mesarji zasekali z noži v vratove, kri je brizgnila, krvava telesa so padla, taboriščnika sta jih odvlekla k reki.

Ustaš z zalizanimi lasmi je stopil pred barako, izbral nekaj kmetov. »Skočite po veje, naredite ogenj, pekli bomo.« Štirje so skočili, stekli proti grmovju ob

reki. Ustaš se je počutil negotovo, pred seboj je imel množico, številne oči so strmele vanj kot radovedne zvezde, ki bi jih otroci sklatili z nebesnega drevesa, če bi bili v bližini. Ljudje so čakali, kaj bo rekel, kaj bo storil, koga poklical, koga pustil sedeti v mokri travi. Potegnil je iz žepa zaplenjene cigarete, jih ponudil najbližjim kmetom. »Kaj se dogaja?« je vprašal kmet, vzel cigareto, jo oslinil, si jo prižgal. »Slišali smo dretje, ropot.« Drugi kmet, ki je prav tako dobil cigareto, je vprašal: »Zakaj se nihče ne vrača?« Ustaš je v njihovih glasovih zaznal strah, negotovost, ki je bila večja od njegove. Zrasel je v sebi, kar se v temi ni videlo, zato pa prepoznalo v glasu. »Kaj vas briga? Čuvajte lastne glave. Nekateri niso hoteli priznati sodelovanja s partizani. A vsi ste krivi.« Očitek je padel med kmete kot nerodovitna pšenica. »Za partizane smo slišali, a jih nismo videli.« Za ustašem so se odprla vrata, Peter je poklical v barako naslednje tri kmete. Trije mladeniči so se vrnilo s suhim, plosuhim in vlažnim vejevjem. Odložili so ga v bližini ovnov, koz. Ustaš je šel z roko čez zalizane lase. »Kje je četrti?« Eden od mladeničev je dokaj drzno odgovoril. »Bili smo samo trije.« Ustaš se je zmedel: »Nimam visokih šol, do štiri pa znam šteti. Kje je četrti?« Mladeniči, ki so odložili vejevje, so molčali. »Mater vam cigansko. Zaklal vas bom, če boste molčali!« Iz bajte je stopil ustaš, znan kot Grmada in rekel zalizancu: »Pojdi not. Jaz ne morem več. Boli me roka. Željko je popizdil. Kolje, kot da so ljudje svinje.« Ustaš je pokimal: »Pazi. Eden je pobegnil.« Obrnil se

je, vstopil v hišo smrti. »Našli ga bomo.« Grmada se je obrnil k kmetom: »Zakurite! Ubijte živino!« Grmada se je napotil proti baraki, kmetje so se odmikali, saj je bil v temi še večji kot sicer. Ko je odprl vrata, je naletel na Petra. »Nova trojka. Hitro!« Grmada je stopil z njimi, zadnjega je sunil pod rebra, da je zletel v bajto.

Ustaši so sedeli ob ognju, z noži rezali jagnjetino, komade pečenega kozliča. Grmada si je brisal roke v žepni robec, ki je bil videti kot del krvave in mastne zastave: »Bože, kako smo se naklali!« Ustaš z zalizanimi lasmi se je pogladil po njih: »Voda je odnesla pol vasi. Kot poplava.« Tretji se je obrnil k Željku: »Si štel? Koliko si jih tokrat?« Željko ga je pogledal, se nekam kisko nasmehnil: »Štel sem do sedemsto osemnajst, nato sem prenehal ... Več kot vidva.« Ustaš, ki je sedel ob njem, je pokimal: »Zmagal si. Mi smo vsak po nekaj sto.« Grmada je dodal: »Ti imaš težko, hitro, vajeno roko.« Željko se je zasmel: »Tak sem se rodil.« Grmada je nadaljeval: »Ne bi hotel biti tvoja žena.« Željku toliko, da se ni zaletelo: »Verjemi mi, ne boš! Klanje ... to je strast. Ko koljem, pozabim na svet okrog sebe. Pijan sem krvi. To je kot objem. Stisneš žensko in jo pozabiš spustiti iz objema. Stiskaš, stiskaš do konca, dokler kri ne oledeni, duša ne izleti.« Zalizanec je govoril s polnimi usti pečenega mesa: »Ti se v resnici bojiš bab. Klal si samo moške.« Željko je potrdil: »Točno. Če bi klal žensko, bi pomislil na mater. Nje ne bi mogel zaklati.« Brezzobi: »Babe smo davili. Vreščale so, kot da jih dajemo iz kože, ena me je

ugriznila v roko, opraskala lice.« Željko: »Najbrž si jo hotel poljubiti, pa ti je smrdelo iz ust kot kuga.« Ustaši okrog ognja so se zasmeli. Zalizanec je dodal: »Na drugi svet sem jo hotel poslati z mrtvaškim poljubom.« Črni Peter, ki je sedel v njihovem krogu ob ognju, je rekel: »Slabo mi je.« Grmada mu je svetoval: »Pojdi za plot, izbruhaj.« Brezzobi je dodal: »Ne vem, zakaj pošiljajo študente. Nikoli ne bodo obvladali našega posla.« Željko: »Lahko bi bil statistik. Nam v roke nož, njemu svinčnik.« Zalizanec: »Da pa potem to kdo najde in objavi!« Željko se je postavil na Petrovo stran: »Pa kaj potem? Ali kaj skrivamo? Vsi vedo, kaj se dela tu v Jasenovcu. To je delovno taborišče in mi **delamo**.« Poudaril je glagol »delamo«, da bi se ločilo navadno delo od njihovega dela. Peter se je hitro dvignil, stekel proti ograji, se naslonil na gole kole, bruhal. Za plotom je čepel človek, gledal ga je z velikimi, prestrašenimi očmi, dokler je Peter bruhal po njem. Peter si je obrišal usta. »Kaj delaš tukaj?« Pobruhanec si je prav tako z roko brisal obraz. »Ne sprašuj! Kolji!« Peter: »Ko odidemo, steci k Savi, jo preplavaj!« Obrnil se je, smrdel je po bruhecu. Ko se je približal sedečim ustašem, je Željko vprašal: »Si se s kom pogovarjal?« Grmada je odgovoril namesto njega: »Iz strahu je molil!« Ustaši so se zasmeli. Njihov smeh je zvenel popačeno, segal do krvave Save, do begunca, ki je občepel za plotom in zdramil taboriščnike, ki so živi preživeli še eno noč v Jasenovcu.

Ambulanta je bila polglasen otok v morju krikov, ukazov, topotanja nog, stokanja in odmiranja vere v naslednji trenutek, uro, dan. Ustaši so vsako jutro prebudili svoje žrtve, jih skušali usposobiti za smrt. Obljubljali so jim delo, zaposlitev v Nemčiji, izpustitev na svobodo, vrnitev domov. Toda besede so zgnile v močvirju, tiste, ki so ostale, je nezdrav veter odnesel do Save, kjer jih je reka preglasila, največ besed je ostalo neizgovorjenih, bili so dovolj molčeči pogledi, nabrušeni noži. Baraka je bila čakalnica za utrujene ali ranjene ustaše, tudi kakšen taboriščnik se je znašel v njej, medicinska sestra je bila priučena Judinja, ki je pred tem delala v lekarni na Zrinjercu in jo je zdravnik, edini s svojo ambulanto, po naključju našel, jo zavaroval pred usodo, ne da bi natanko vedel, zakaj je bil do nje dober in pozoren, saj je bila samo hčerka njegovega prijatelja, ki so ga ubili na poti v Jasenovac, ne da bi hčerka to vedela, ne da bi ji zdravnik to rekel. Željko, ki je vstopil v ambulanto kot v svojo hišo, se je zagledal v vojaka, ki mu je bolničarka v kotu previjala hude rane: človek je tarnal, hropel, nerazumljivo govoril, bledel, se skušal izviti iz preddverja na smrt obsojenega bolnika. »Kaj se mu je zgodilo?« je bil radoveden Željko. Zdravnik, ki mu je meril tlak, je rekel: »Med patroljo je dobil rafal v glavo, čez pljuča. Razsekalo ga je na dvoje kot staro grčo.« Bolničarka mu je sipala mlačni čaj v preostanek ust. »Bo umrl?« Zdravniku ni bilo do pogovora. »Vsi preživijo. Do smrti.« Željko je malo pomislil. »Razumem.« Zdravnik je hotel končati pogovor. »Jutri ga peljemo v

Zagreb.« Željko se je zganil. »Tudi jaz bi od tod. Sinoči sem občutil, da se param po šivih kot stara vreča. Roka me je izdala. Celo noč nisem spal. Od bolečin, premišljevanja.« Zdravnik je rekel: »Tlak je dober, na meji. Preveč delaš.« Željko je razložil: »Ne delam. Koljem.« Bolničarka se je ozrla. »Moraš se spočiti. Drugi so, ki bodo opravili posel namesto tebe.« Željko je oživel. To je bilo njegovo področje, tukaj se je počutil kot doma, domači, priučeni učitelj, pedagog z uspešno prakso. »Počasni so. Ne znajo potegniti noža izpod brade. Zapnejo, režejo na napačnem mestu.« Zdravnik se je neopazno stresel. »Jim nisi pokazal?« Bolnik v kotu je začel pokašljevati, pljuval je kri. Bolničarka mu je položila roko na obvezani, preostali del glave. »Ne pomaga. Za to moraš imeti grif, trdo srce in bes.« Vstopil je Črni Peter, se zdrznil, ko je zagledal Željka, naglo je stopil do bolničarke. Željko se ga je razveselil: Peter je vstopil kot človek, o katerem se je lahko razgovoril in ni bilo strašno. »Poglej ga. Včeraj je bil z nami. Gledal je, kako koljemo. Celo bošnjaško vas smo poklali, pa je pozelenel kot nezrelo jabolko. In bruhal kot star pijanec.« Željko se je zasmeljal, hotel je udariti Petra po hrbtu, češ, to je naš človek, a Peter se mu je izmaknil. Zdravnik je komentiral: »Ni vsak za tvoj posel. Ti si mojster svoje obrti.« Željko je bil zadovoljen: »Od mene bi se morali ti smrkavci marsikaj naučiti.« Nikola mu je pihal na dušo. »Naš *poglavnik* te bo odlikoval.« Željko se je sklonil k zdravniku: »Nisem več v stanju klati. Samo še z enim bom obračunal, ga razkosal, potem bo konec.

Naredi z mano kar hočeš. Pošlji me v Lipik, na zdravljenje.« Zdravnik je odšel do steklene omare, vzel iz nje nekaj tablet. »Peter, prinesi kozarec vode.« Peter je zajel iz belega vedra čašo vode, jo prinesel zdravniku. Ta jo je ponudil Željku. Željko si je vrgel tablete v usta, jih z vodo odplaknil. Vrnil je kozarec Petru. »Šel boš z mano. Potrebujem pomagače.« Peter se je uprl: »Delo imam. Zdravnik me potrebuje.« Zdravnik se je hotel obeh znebiti: »Pojdi, opravita, nato se vrni.« Peter se je brez besed napotil proti vratom, Željko za njim. »Hvala. Zdaj mi je lažje. Toplice so za mene rešitev. Imate kaj žganja? To je za moje živce najboljše zdravilo.« Zdravnik se je branil: »Samo za bolnike. Za najnujnejše primere.« Željko je hitro dodal: »Jaz sem nujen primer. Daj!« Zdravnik je namignil bolničarki. Ta je prišla do steklene omare, v spodnjem predalu z instrumenti segla po skriti steklenici, jo izročila zdravniku. Željko mu jo je naglo potegnul iz rok, jo odčepil, naredil dolg požirek, steklenico vtaknil v žep. Ko si je obrisal usta, je rekel: »Dobra je. Ni za rane. Zdravilo za dušo.« Zdravniku je počasi šel na živce. »Zdrava je za zdrave ljudi.« Zdaj se je oglasila bolničarka: »Tukaj smo vsi bolni.« Željko jo je pogledal: »Včasih je smrt najboljše zdravilo. Žganje najprej zapeče, nato se razlije po telesu. Tudi smrt najprej zapeče, nato se razširi v vse dele telesa.« Željko je pogledal zdravnika, nato Petra, na koncu sestro. »Kaj zijate? Tudi jaz znam biti kdaj pameten!« Zdravnik ga je pomiril: »Tukaj se kaj takšnega redko sliši.« Peter je bil po svoje cinik: »To si

bom moral zapomniti.« Bolničarka je ugovarjala: »Raje ne.« Zdravnik je pogledal bolničarko, ona je pogledala Petra, ki je odhajal iz ambulante. Zdravnik je ujel njen pogled. Ko sta ostala sama, je pripomnil: »Edina si, ki misli, da sta srečna.« Bolničarka si je molče obrisala solzo.

Oblaki so se spremenili v sivo, neožeto vojaško rjuho: iz nje se je cedilo, oblačnost je rosila žalostno, odveč. Skupina taboriščnikov je šla nerazpoloženo, z lopatami na ramenih na nasip, spremljali so jo ustaši. Zaustavili so se na dvorišču pred izhodom iz taborišča. Gledali so, kako je Željko vezal starega taboriščnika za lesen kol poleg barake. Željko se je sklonil k Milanu, zaupljivo rekel: »Ne boj se. Nič ti ne bom storil, samo odgovarjaj na vprašanja. Moder si, vse si doživel, vrata domov so ti odprta.« Željko je hodil okrog starca kot lovec okrog lisice, ujete v past, popravljal mu je zgubani suknjič, snel poležano slamo z ramena, mu z dlanjo šel skozi kodraste, sive lase. »Zaderi se, da te vsi slišijo! Živel *poglavnik Ante Pavelić!*« Milan ga je začudeno pogledal. »Ne zajebavaj me! Vem, da nisi gluhi in nem! Reci: Živel naš *poglavnik Ante Pavelić!*« Milan je molčal. Željko je postal živčen, vendar se je obvladal, imel je čas, potrpljenje in metode, s katerimi je številnim odprl usta, številnim za vselej zaprl, zagrenil življenje. »Pozabil sem, kako ti je ime. Jaz sem Željko.« Starec je bil lisica v pasti: »Jaz sem Milan.« Željko je pokimal: »Upam, da se bova razumela, Milan. Zakriči: Živel *poglavnik!*« Starec je ponovil: »Jaz sem Milan iz ...«

Željko ga je prekinil: »Briga me, od kod si. Zadnjič ti rečem – zavpij: Živel *poglavnik* Pavelič!« Milan ga je znova pogledal, kot da ga ne razume, na dnu pogleda je čemela tudi misel: kar govori, ne bom te poslušal, ne bom te ubogal, ne bom kričal. »Reci, če ne, ti bom odrezal uho!« Milan je molčal in ga gledal naravnost v oči. Željko je dvignil glas: »Vidiš ta nož! Zaplesal bo po tebi kozaracko kolo! Zadnjič ukazujem! Zakriči: Živel *poglavnik* Ante Pavelič!« Milan je molčal. Željko mu je s srbosjekom bliskovito, rutinsko odrezal levo uho. Kri je spolzela iz odprtine izpod lasišča kot na novo odkrit planinski slap. Milan se ni odzval, ni niti javknil niti zaklel, še na misel mu ni prišlo, da bi rekel, kar je ustaš zahteval. Črni Peter v bližini se je samodejno prijel za uho, preveril, da mu ga ustaš ni slučajno odrezal. »Reci: Naj živi *poglavnik* Ante Pavelič! Ali pa ti bom odrezal še drugo uho!« Milan je molčal, hotel se je prijeti za uho, ugotovil, da ima zvezane roke in se umiril, samo globoko je vdihnil. Željko mu je rutinsko odrezal drugo uho. Milana je oblila kri, dva potočka sta se našla pod brado, poiskala pot pod srajco. Taboriščniki v bližini niso vedeli, kam bi gledali, v koga bi zrl, koga prezirali, koga spoštovali. Bali so se ustaškega početja, strah jih je bilo za starčevo življenje. Črni Peter je gledal v tla in se skušal izvleči iz množice. Drugi so bili naključni gledalci, on je bil izbran. Željko je izgubil živce. Drl se je: »Ne boš me zajebaval. Zaderi se, drugače ti bom odrezal nos! Izmaličil obraz! Spremenil v človeško krpo!« Izgubljal je živce, razsodnost, človečnost. Milan je stisnil ustnice,

del krvi je pritekel do njih, hitro, neopazno je obliznil, se začudil, kako je slana in gorka obenem. Vrh nosu je odletel v blato. Zdaj mu je kri tekla v usta, da je zakašljaj, jo izpljunil. Željko se je ozrl po gledalcih, ni vedel, kaj bi še storil, iz žepa je potegnil slivovko, naredil dolg požirek, ostalo je zlil starcu na glavo, da mu je stekla v ušesa, preko nosu, v tisto, kar je ostalo od ušes in nosu. Bolečina je bila neznosna, Milanov obraz se je spačil, ni vedel, da je lahko žganje tako okrutno, da žge in peče, smodi ranljive dele obraza. Željko ga je gledal kot prikazen: »Pa ne boš rekel, da te ne peče!? Pa nisi iz kamna.« Milan je še naprej molčal. Sprva se je počutil kot ujeta lisica, ki je še verjela, da se bo izmazala iz pasti, izginila v megli, se zatekla v gozd, zdaj je bil kamen, neobčutljiv, ponosen. Željko je skakal okrog njega: »Še imaš jezik, še imaš možnost, da rečeš, si rešiš življenje.« Kakšno življenje, je pomislil Milan, izgubil je dva vnuka, dve ušesi, nos, pol glave so mu spremenili v žgočo rano, obšla ga je slabost, ni mu bilo več do življenja, s krvjo je odtekala misel, starčevska trdovratnost, kmečki ponos, za katerega ni vedel, da ga premore. Željko mu je z eno roko razprl čeljust, potegnil za jezik, ga odrezal konico. Prepozno je odskočil, kri ga je oblila, razbesnila, zasadil mu je nož v oko, oslepil. »Izkopal ti bom še drugo oko, izvlekel srce, preklal ti bom grlo od ušesa do ušesa. Ki ju več nimaš. Si razumel?« Stari Milan se je oglasil: »Sinko, ti samo delaj svoj posel!« Željko je osupnil. Bil je pijan, vendar je dojel, da ga je starec preslepil, uničil njegovo klavsko umetnost, ponižal njegovo ustaško

osebnost, če je bil starec granitni kamen, je bil on nava-
den rečni pesek, če je bila žrtev mlinski kamen, je bil
ubijalec mrtvo zrno. »Nisva se tako dogovorila! Ne boš
me zajebal! Ne dovolim! Ne pustim! Ne dam!« Željko
mu je zabil nož v srce, da je starec trznil, se hotel dvigni-
ti, a privezan kot ujeta lisica, kot granitna skala, mlinski
kamen, se ni mogel premakniti. Željko je začel kričati
na Petra: »Vrzi ga v jamo! Odvleci do Save! Naredi z
njim, kar hočeš, samo da ga več ne vidim!« Peter je sto-
pil bližje, počasi odvezoval starca od kola, videl kmete,
kako se med odhajanjem križajo, sam si je utrnil solzo.

Željko je sedel v baraki za mizo, na njej so bile pra-
zne, pol prazne in celo dve polni steklenici domačega
žganja. Pred seboj je imel položen nož, tako imenovani
srbosjek. Pil je, gledal v odložene kozarce in svoje živč-
ne roke. V sobi so bili še trije ustaši. Brezzobi je spravil
iz sebe: »Roki sta ti kot dve ribi, izvlečeni iz Save.«
Zalizanec je strmel v steklenice na mizi: »Pretiravaš.«
Grmada, ki je zavidal Željku njegovo neumorno pripra-
vljenost za ubijanje, je dodal: »Ne pretirava, marveč
popušča.« Pripomba je bila cinična, celo žaljiva, ni spa-
dala v pogovor, ki ni obetal ničesar dobrega. Željko je
odgovoril, malo se je zapletal z jezikom, vendar je bil še
toliko pri sebi, da je dojel, kaj je hotel Grmada. »Zadnjič
sem jaz zmagal, počastil barako. Zdaj si nas ti pogostil z
žganjem, ki izhlapeva pred našimi očmi. Kje je odojek,
pečena jagnjetina!?!« Željko je imel prav. Grmada prav
tako ni prenesel kritik na svoj račun. »Kaj bi ti rad!?
Da ti spečem nekaj Judov?!« Zalizanec je naglo šel z

roko skozi lase: »Ne seri! Kot da ste izgubili vso pamet, če ste jo sploh kdaj imeli. Ne vem, kje je problem? V klanju ali alkoholu?« Željko: »Ko boš to ugotovil, bo vlak že na drugem koncu države!« Tretji ustaš, ki se je po dveh dneh vrnil iz racije v Zagrebu, je zinil: »Kaj se je zgodilo? Željko, drhtiš kot palica na vodi. Si bolan?« In mu je natočil žganje, do vrha čaše. Željko ga je hvaležno pogledal, vsaj eden, ki ga razume, čeprav še ni povedal, kaj ga muči. »Ne morem si priznati. Zaklal sem tega starca, on pa je ubil mene. Razumete!? Ne razumete!? On je ubil mene! Jaz sem mrtev človek.« In je izpil žganje do dna, se stresel, si natočil, napolnil nov kozarec, se zagledal predse, počasi dvignil pogled, zagrabil prazno steklenico, jo z vso močjo treščil v vrata, da se je razletela kot steklena bomba. Zalizanec se je takoj oglasil: »Željko, nehaj! Umiri se! Prespi! Pozabi!« Sogovornik je nadaljeval: »Kaj naj prespim? Svoje življenje? Kaj naj pozabim? Pogleda ljudi, ki sem jim prerezal grla!?« Grmadi je bilo dovolj pogovora: »Ustavi konje! Ti si ali bolan ali si popizdil!« Željko se je zbral. Zagledal se je vase, iskal se je, kjer ga ni bilo več. »Pred vojno sem hodil v šolo. Hotel sem biti mesar. Želja se mi je izpolnila. A šele tu, kjer sem klal po naročilu. A nisem klal živine. Klal sem komuniste, ker niso verjeli v Boga. Klal sem Jude, ker so ubili Kristusa. Klal sem nedolžne, ker niso v nikogar verjeli ...« Zamahnil je z roko, iskal opravičilo: »Da ne bi gledali, kako ubijamo.« Grmada je hotel zaključiti pogovor: »Si mislil, če jih pobijemo, da bo potem raj na Zemlji?!« Vprašanje

je bilo naivno. »Mislim sem, da bo meni bolje. Meni.« Grmada je vprašal: »Ti je bolje?« Željko je priznal: »Ni ... ni. Starcu sem odrezal ušesi, pa sam postal gluhi, starcu sem iztaknil oči, pa sam oslepel, starcu sem razrezal srce, pa sam ostal brez njega ...« Tretji ustaš, ki je najmanj pil, bil zato najbolj trezen, je pripomnil: »In kaj bomo zdaj? Zahtevali odlikovanja!? Odšli v nemške SS oddelke?!« Vrata so se počasi odprla, zacvilila so pod razbitim steklom, Peter je pogledal Željka: »Zdravnik čaka.« Željko je vrgel vase še eno čašo žganja, se počasi dvignil, odrinil mizo, prazna steklenica je padla na tla, se razbila, Željko je pogledal Petra: »V kotu je metla. Pometi to sranje!« Željko je odkolovratil po razbitem steklu skozi vrata, Peter je odložil metlo, stopil za njim. Grmada je rekel ustašem, ki so ostali v sobi: »On je gotov. Crknjen.«

Zdravnik je pregledoval temperaturne liste, jemal iz škatlic pred seboj tablete, jih razvrščal za posamezne bolnike. Sestra je stala ob njem. »Tisti v kotu ne bo dolgo.« Bil je prestreljen, ni mu bilo pomoči, nepovezano je govoril, preklinjal vojno, posebno tistega, ki ga je presekal z rafalom, mu odtrgal polovico glave, preluknjaj pljuča. »Si videla koga, da hodi naokrog brez nog?! Nisi. Si videla, da je kdo dihal s preluknjanimi pljuči!? Nisi. Si slišala človeka, ki bi mislil brez polovice glave?! Nisi. Potem se več ne čudi.« Bolničarka je bila bistra: »Kača hodi brez nog.« Zdravnik jo je pogledal. »Kača ni človek.« Bolničarka ni popustila. »Vendar je uničila svet, ko je Adamu ponudila jabolko.« Tudi

zdravnik je imel svoje argumente. »Kdo še verjame v verouk!?» Bolničarka je bila prepričana: »Nihče. Zato smo tu, kjer smo.« Vrata so se naglo odprla, Željko je vstopil, se ozrl, ko je videl prazno vojaško posteljo, se je usedel. Sestra je skočila do Željka: »Ne tukaj! Morali ste mu sestiti na noge!« Željko je nagonsko dvignil prt. Vojak je bil brez nog, bili so samo štrclji, zamotani v obveze, skozi katere se je prebila sokrvice. Na prsih je imel nemško pištolo. Željko je naglo vstal. »Jebote, stari, oprosti!« Ranjenec ga je gledal izpod čela. Vse okrog sebe je sovražil, vse bi najraje postreljal. Željko se je dvignil, usedel na stol nasproti zdravniku. »Vsi smo postali ranljivi.« Zdravnik je položil v škatlico nekaj tablet. »Takšno časi so.« Željko je vprašal, zdaj že dokaj trezen. »Kaj je človeku?« Odgovor je bil suhoparen. »Stopil je na mino.« Zdravnik je strokovno odgovoril: »Kje so tukaj mine?« Željko je postal nervozen. »Ni jih iskal, mina je našla njega. Čakala ga je v travi.« Željko je potreboval pametnega sogovornika, imel je težave, dileme, potreboval je pomoč, obrazložitve, podporo. »Popoldne so mi popustili živci. Stari Bosanec ali Srb, vseeno, kdo je bil, me je spravil ob živce. Pobesnel sem. Zaklal sem ga, odrezal ušesi, mu izkopal oči, izrezal jezik, iztrgal srce ... In potem je prišlo za mano, kot da me je preklel, čeprav ni ničesar rekel. Z molkom me je preklel. Zdaj mi reže ušesa, vleče za nos, sega po jeziku, otipava prsni koš. Se mi smeji v obraz. In ni več človek, postal je izklesan kamen, križ, prisilil me je, da sem pokleknil, da sem se mu opravičil, njemu in

vsem, ki sem jih zaklal, s koleno se pogrezam v zemljo, nož mi je padel iz rok, ne vidim dobro, nimam volje do življenja. Ugonobil sem toliko ljudi, zdaj me iščejo, mi sledijo, vsak čas bodo prišli ...« Zdravnik je vstal, stopil okrog mize, položil roko na njegovo čelo. Odprla so se vrata. Vstopil je Peter. V roki je držal Željko kamo. Položil jo je na zdravnikovo mizo, med tablete. Željko ga je gledal, kot da ga prvič vidi. »Kaj je!? Se naj ubijem!? Sam sebe zakoljem?« Zdravnik je segel po nožu, Željko je bil hitrejši, zagrabil je nož, ga spretno držal v roki, gledal Petra: »Ubij me! Nauči se klati!« Peter je odrevenel, ni se mogel premakniti. Željko je pogledal sestro, se zadrl, ukazal: »Pridi bliže!« Sestra se je počasi bližala mizi, okrog katere so stali. Željko jo je zagrabil za roko, potegnil k sebi, da je dekle vrisnilo. Željko se ni zmenil zanjo, govoril je Petru: »Odloči se: ona ali ti. Ali jaz ubijem njo, ali ti mene!« Željko mu je ponudil nož: »Kolji!« Peter je bil ves iz sebe, nesmiselno je vprašal: »Koga?« Željko je zgubljal potrpljenje: »Mene, idiot. Štel bom do tri!« Medtem se je zaslišal strel pa še eden. Ustaš brez nog je streljal iz postelje v Željka, nato v sebe. Sestra je padla Petru v objem, oba sta bila bleda, zdravnik se je sesedel na stol, gledal, kako je Željko hodil zadenjsko proti vratom, kot da bi hotel oditi, prišel je do zidu, hotel se je prijeti za kljuko, a je padel na obraz, razmrcvarjen od strela.

CIGANSKI CINTOR

Kdor ni bil Cigan, ta ne ve, kaj je ciganska žalost. Kadar je Cigan otožen, poje, kadar je Cigan lačen, prav tako poje. In Cigan je v življenju stalno žalosten in lačen, kadar ni lačen, je žejen in kadar je žejen, je besen kot pes. In Cigan z brki je bil besen in žejen in žalosten in lačen, obenem pa utrujen, da je komaj hodil. In hodil je v dolgi koloni proti taborišču. Pred njim so hodili otroci, stare ženske, pa mlajše in dekleta, vmes pa stari Cigani s pipami med zobmi, s psovkami na jeziku. Zbrali so jih po vaseh in odgnali ob Savi, po zanemarjenem, poraslem nasipu pod streho, vsaj tako so jim ustaši obljubili. Brkati Cigan je hodil na koncu kolone, za njim so stopali dresiran medved, njegov prebrisani lastnik in ustaška straža.

V jutranji megli se je iz trave dvigal lesen stolp, vide-la se je žičnata ograja, zarjavela, nekaj barak in dva voja-ka, ki sta počasi hodila čez travnik proti koloni. Gledala sta na konec kolone, se čudila. »Ni mogoče! Na obisk nam prihaja medved!« Drugi je pljunil kislico, ki jo je med hojo utrgal, prežvečil. »Prekleta pomota. Nismo živalski vrt!« Prvi vojak je pokimal: »Prej šintarija!« Potem se je zazrl v ponošene vojaške čevlje. »Uničil si jih bom.« Starejši oficir je rekel: »V skladišču jih je, kolikor hočeš.« Povzpela sta se na nasip, mlad Cigan je stiskal k sebi dekle, drugi je porival pred seboj cvileč,

razpadajoč brus na treh kolesih, Cigan je vodil medveda na verigi. »Kam si pa ti namenjen?« Cigan je imel odgovor v rokavu: »Gospod, kamor gre medo, tja grem jaz.« Oficir je bil ciničen: »A medo ve, kam gre?« Cigan je bil naiven: »Gospod, rekli so nam, da gremo delat.« Ustaški oficir je postal razpoložen, ni več čutil vlage v čevljih: »In kaj bo medo delal?« Cigan je potegnil iz rokava drugi odgovor: »Gospod, vi odločite. Medo marsikaj zna.« Starejši ustaš je ukazal: »Obrni se! Vrni se, od koder si prišel!« Cigan je bil politično razgledan: »V baraki mu bo toplo. Zunaj je vojna. Ubijajo.« Starejši oficir ga je popravil: »Tukaj ne koljemo živali. Vrni se!« Cigan je protestiral. »Nimam kam. Vas so požgali, nas so nagnali. Kam naj grem?« Mlajši je postajal živčen: »V pičko materino.« Zdaj je postal tudi Cigan drzen: »Gospod, a veste, kje je to?« Ustaš se je zadržal: »Vemo. Marš, skupaj z mrcino!« Ustaša sta se spogledala, zasmejala. Kolona je odšla naprej, na nasipu je ostal brkati Cigan, naslonjen na star, ukraden, nekoč zelenkast brus. Zdaj se je tudi on obrnil, hotel oditi z dreserjem in njegovim medvedom. Oficirjev glas ga je ustavil: »Kam pa ti? Tebe potrebujemo.« Starejši ustaš je razložil. »Imamo otopele nože.« Ciganu so se zaiskrile oči: »Ni problema. Brusim vse na ostro. Dlako lahko prerežeš.« Cigan je izvlekel iz žepa dolg, mesarski nož, da bi pokazal, kako zna brusiti na ostro. Mlajši ustaš ga je ustavil: »Si nor? Daj to meni!« Cigan mu je dal nož, ustaš mu je dal svoj bajonet: »Nabrusi!« Rokodelec je pljunil na topo kovino, z nogo pritisnil na

deščico, kolo je zacvililo, se zavrtelo, začel je brusiti. S pipo v ustih je govoril v brk, samo on je slišal, samo on je sam sebe razumel: »Bog nas je prinesel, hudič nas bo vzел!« Cigan, ki se je z medvedom vračal po nasipu v jutranjo meglo, je začel brundati, bila je to zveržena, pokvečena popevka. Glasbeni strokovnjak bi morda v njej prepoznal nenadarjen glas, nerazumljive besede razvpite popevke Lili Marleene, a v bližini ni bilo nobenega priznanega umetnika, pa je pesem dosegla samo kosmata medvedova ušesa. Macko se je postavil na zadnji šapi, se nezanesljivo zamajal, priklonil odhajajoči publikii, zaplesal. Oba sta bila srečna, ne da bi vedela, zakaj. Cigan ni vedel, kaj bi z medvedom, medved ni vedel, kaj bi sam s seboj. Brkati Cigan je brusil, na ukaz prenehal, vrnil ustašu nabrušeno rezilo, znova porival svoj brus, hitel, da bi ujel kolono, ki se je v teku spuščala z nasipa, se zvijala kot sestradana belouška proti taborišču, zavohala plen, hrano, kri.

Baraka je bila izmišljena, narejena čez noč, dišala je po svežih deskah, stala malo postrani kot hišica iz kart. Okna so bila zadelana, vrata na stežaj odprta, zastražena. V prostoru ni bilo ne postelj ne pogradov, Cigani so sedeli, ležali, klečali na zemlji. V kotu so bile nametane deske, nekatere na tleh, druge naslonjene na zid, kot polovični indijanski šotor. Nekaj jih je bilo položenih čez tramove. Mlad ciganski par, ki se je onegavil že tam, na nasipu, silil drug v drugega, se je zdaj povzpел na deske, nad ciganske glave, Cigan je legel na Ciganko, ta je potegnila krilo kvišku, deske so zanihale, zaškripale,

strast ju je odnesla iz prostora, v nebesa. Spodaj, v peklu so Cigani preobračali žepe, ženske so odvezovale bisage, iskale hrano, kruh, deca so se glasno drla, preklinjanje je raslo kot veter v jelšah, nezadovoljstvo žuborelo kot potok, lakota je krulila kot ukradena svinja pred zakolom. Bilo je, kot še nikoli ni bilo. Skozi odprta vrata so vstopili ustaši. S seboj so nosili obite, obrabljene kante, velike škropilnice. »Vstanite! Stopite k zidu!« Cigani so se dvignili, nekateri z lahkoto, drugi s težavo, posamezniki so stopili bliže vratom, do ustašev, misleč, da bodo dobili vodo. Ustaši so dvignili škropilnice, jih začeli posipavati z belim prahom, zalivali so jih kot rože pred kmečkimi hišami, Cigani so tonili v umetnih oblakih, začeli pokašljevati, se prijemali za obleke, si gledali v bele obraze, pekle so jih oči, lovili so se drug za drugega. Stari Cigan se je začel dreti: »Kaj je to? Plin!?!« Ustaš z robcem na ustih je brezbrizno pojasnil: »Proti ušem, bolham, picajzljem.« Stara Ciganka v bližini je zagrmela: »Prekleti vrag, kje si se ti našel? Leta in leta živijo z nami in nič jim ne manjka. Če boš ubil njih, boš pokončal tudi nas.« Stari Cigan je dodal: »Resnica je. Crknili bomo kot podgane.« Ustaš je rekel skozi robec: »Drugega si niti ne zaslužite.« Nad njihovimi glavami se je zaslišalo lomljenje desk, ženski krik, moška kletev, mladi Cigan in še mlajša Ciganka sta padla na ustaša, ki nista pravočasno odskočila. Zdaj sta se valjala po tleh, se počasi dvignila. Ustaša sta si brisala prah z uniform, eden od njiju, malo prestrašen, malo zmeden, kar precej besen, je začel mlatiti mladega ljubimca, da

je začel krvaveti iz nosu. Stari Cigan je začel kričati: »Gospod, to mi je družina, edinec.« Ustaš se je držal za roko, jo skušal iztegniti, a je zakričal, preprijel z zdravo roko: »Zlomljena je.« Zdaj je drugi ustaš začel mlatiti mladega Cigana, dokler ga ni podrl na tla. Stari Cigan je pogledal ustaševo roko: »Vsaj ne boste šli na rusko fronto.« Ustaš se ni mogel premagati, izvlekel je pištolo, ustrelil. Starec se je zgrabil z eno roko za prsi, z drugo je segal po bližnjih Ciganih, iskal oporo, hotel se je nasloniti, a Cigani so se umikali, pustili, da je padel na tla, izdihnil. Sin se je vrgel nanj, ga objel, udarjal po belih licih, zaman obujal, Ciganke so začele glasno hlipati, žalovati. Ustaša sta pobrala kante in škropilnice, odšla iz barake, zaloputnila za seboj vrata.

Ustaški oficirji in vojaki so se najedli v kantini, vojaki so pospravili prazne vojaške porcije, jih odnesli pred zgradbo do vodovodne pipe s koritom. Namestnik poveljnika taborišča je s tremi podoficirji ostal v prostoru, zaprl okno, vzел z mize zvitek, stopil do zidu, našel žebelj, obesil nanj skico, ki je zdrsnila po zidu, se odprla. Pred podoficirji je zanihal vojaški načrt, opremljen z nemškimi označbami. »To smo dobili iz Deutschlanda. Da vidite, kako izgleda pravo koncentracijsko taborišče.« Vojaki so nekaj trenutkov strmeli v načrt z izrisanimi barakami. »Veličastno. Vse imajo.« Drugi je dodal: »Koliko časa so potrebovali?« Oficir je razložil: »Nekaj mesecev. A ga še vedno širijo. Številke rastejo. Trenutno je za žico 70.000 ljudi.« Tretji podoficir se je odkašljal: »To zmoremo tudi mi. Parcela je

dovolj velika, vse do Srbije!« Vojaški štab se je zasmel. »Dovolj imamo tudi Ciganov, Srbov, komunistov.« Oficir je pogledal po zbranih: »Nimamo krematorija. Oni jih imajo pet.« Prvi podoficir je obljubil: »Zgradili jih bomo. Imamo zidarje.« Drugi oficir: »Dokler ga ne zgradimo, bomo klali na roko.« Tretji podoficir: »Eden od Ciganov je privlekel s seboj brus. Nabrusili bomo nože.« Oficir je pokimal: »Ne pozabite, da smo delovno taborišče. Zdravi, sposobni za delo morajo ostati.« Prvi podoficir: »Imamo polno barako Ciganov. Kaj z njimi?« Namestnik poveljnika taborišča je pomislil: »Kot so tiho prišli, tako naj neopazno odidejo.« Tretji podoficir: »Dezinficirali smo jih. Uničili uši, bolhe.« Namestnik poveljnika je bil ciničen: »Uničite tudi njih! Oni niso ljudje. Oni so miši!« Podoficirji so se spogledali, eden od njih je vprašal: »Kakšne? Imamo domače miši, poljske miši, celo bele miši.« Namestnik poveljnika je dodal: »To so ciganske miši. Škodljivi so kot vsi drugi. Spravite jih ven iz barak!« Drugi je dodal: »Razumemo.« Ko so že odhajali, je namestnik taborišča vprašal najstarejšega podoficirja: »Je med njimi kakšna mlada, strastna Ciganka?« Podoficir ga je pogledal s priprtimi očmi, pomežiknil: »Bom pogledal, gospod namestnik. Vedno se najde ... Samo oprati, skopati jo morate!« Višji oficir ga je hitro dopolnil: »Kdor išče, najde.« Namestnik taborišča se je strinjal. »Tudi dezinfekcijo imamo: kopanje v Savi.« Taborišče je imelo pisano število zapornikov, delavnice, javno hišo, krematorij bodo zgradili, se tako približali nemškemu

standardu, on pa zaslužnemu odlikovanju. Veselo je stopil iz zgradbe, zagledal ob njej vodovodno pipo, kako je iz nje tekla voda, si umil roki, segel v žep po robec, si ju obrisal, pokimal vojaku, ki je pral menažke, dan se je začel vedro, poln načrtov. »Zmagali bomo!« je rekel in pogledal vojaka. Ta je odgovoril. »Smešno bi bilo zastonj prelivati kri.« Oficir je osupnil, pogledal vojaka: »Študent?« Vojak je odgovoril. »Bivši.« Oficir si je vtaknil vlažen robec v žep: »Kaj hudiča delaš tu?« Bivši študent je odložil oprano posodo na rob kamnitega korita. »Perem.« Oficir je vzkipel. »Vidim. Si komunist?« Ujetnik je odgovoril: »Nisem.« Oficir je bil zadovoljen: »Dobro,« je zamahnil z roko in pustil, da je Črni Peter naprej pral vojaški pribor.

Okrog barak je začel zavijati temačen veter, poslan z dežnimi kapljami, zagrmelo je, prve strele so švignile v bližini, sem ter tja, nikamor in povsod. Vojaki so hiteli po svojih dolžnostih, iskali streho, tople sobe, kjer so gašperčke polnili z mokrimi gabri, se grel ali posedali v bližini. Nikomur se ni ljubilo na stražo. Mladi Cigan je držal lepo Ciganko za roko, jo vlekel v noč. V daljavi se je videla pravokotna luč, ki je svetila skozi napol odprta vrata. Najbrž jih je veter razprl, stanovalci pustili odprta. Prikradla sta se bliže. Bilo je skladišče. Na kup nametani kovčki, čevlji, odeje, obleke, pomešane, ženske in moške, v kotu je stala trinožna železna peč. Cigan je stopil k njej, si jo ogledal, jo dvignil, začel nositi, vleči, porivati skozi vrata. Ciganka se je znašla pred kupom ženskih čevljev, bel par je bil najbliže, bel

par z visoko peto, kakršne so nosile dame po mestih, zgrabila jih je, stekla iz skladišča. Podrla je Cigana, ki ga ni videla, saj je čepel sklonjen za pečjo, jo vlekel čez prag, zdaj je izgubil ravnotežje, obdržal je peč z močnimi rokami, a koluta sta zletela z nje, se odkotalila na dvorišče, v blato. »Dvigni!« je siknil Cigan in Ciganka se je sklonila, čevlji so ji padli iz rok, pobrala je koluta, si ju vrgla na roko, dvignila bele, ponošene čevlje iz blata in že sta oba, ona s čevlji, on s pečjo, izginila v noč, kot da bi ju odpihnil črni, taboriščni veter.

»Kdo je pustil odprta vrata?« je vprašal Tomek, ki je vstopil prvi v skladišče. Ivek, Rudi in Goran so šli za njim kot goske v megli. »Sem rekel, da ostanimo, vi pa ob prvih strelah pobegnete kot zajci,« se je jezil Ivek. Tomek in Ivek sta slišala oddaljene strele ob nasipu, Rudi in Goran pa nič, vendar so vsi štirje stekli iz delavnice, prepričani, da so partizani napadli taborišče. Želje se jim niso uresničile. »To niso strelji, marveč strele,« je razlagal v prazno Tomek. Goran je začel preklinjati: »Neverjetno. Še malo prej sem jih imel v rokah.« Ivek se je zahihital: »Kaj pa? Zlate cigle?« Goran je brskal po kupu: »Bele ženske čevlje. Sanjal sem, kako jih bo nosilo moje dekle.« Stari Tomek ga je postrani pogledal: »Če je pametna, te več ne čaka.« Ivek je škodoželjno dodal: »Zdaj že hodi s kakšnim ustaškim oficirjem. Pije grog v slaščičarni na Ilici.« Goran se je obrnil, stopil v kot: »Jebemti! Nekdo nam je sunil peč!« Ozrli so se v kot: res, peči ni bilo. Tomek je zatarnal: »Kako se bomo grelj? Prihajajo mrzli dnevi.« Goran

je imel svojo teorijo: »Nekdo nas je fino zajebal!« Goran: »Cigani! Če so ukradli čevlje, so tudi peč.« Ivek je protestiral: »To nima nobene zveze. Čevlje je sunil kakšen ustaš, peč je dobila noge.« Rudi je bil konkreten: »Peč so odnesli v barako, kjer so ženske. Ogrelj jih bodo, izbrali kraljico čardaša, za nagrado bo dobila čevlje.« Goran ga je pogledal: »Domišljijo imaš kot Šenoa. A zajebavaš?« Goran je pobral star čevelj s kupa in ga zagnal proti Rudiju. Zgrešil je, čevelj je zletel proti vratom, zadel v glavo ustaša, ki je pravkar vstopil. »Se zabavate? Zajebavate?« Zabava oziroma zajebavanje se je spremenilo v nevarno igro. Ivek je hitro odgovoril: »Delamo.« Šele zdaj so ugotovili, da je podoficir. »Točno. In to takoj. Na pod!« Vsi štirje so se spustili na kolena. Podoficir je izbral iz kupa težak moški čevelj, ga z vso silo brcnil proti zapornikom. Zadel je Tomeka v obraz. Podoficir je vzel drug čevelj, ga položil na tla, brcnil s spretnostjo izkušenega nogometaša. Čevelj je znova zletel Tomeku v obraz, Tomek si je presenečen brisal krvav nos. »Vstanite! Postavite se k zidu, proti meni.« Podoficir si je privoščil jutranjo igrico. Zaporniki so se dvignili, postavili k steni. »Roke na hrbet! Ti ostani tukaj!« Tomek je stal ob njem, si brisal nos, iz katerega je curljala kri. »Vzemi čevelj in vrzi! Če boš zgrešil, boš dobil zaušnico, da ti bo odvrтела glavo!« Tomek je segel po čevlju, ga vrgel proti trojki ob steni in zgrešil. Zaušnica ga je premaknila, komaj je ujel ravnotežje, se oprijel ustaša, ki mu je odrinil roko z ramena. »Namerno si zgrešil?!« Podoficir je stopil do

kupa, izbral težak čevelj, ga dal Tomeku, mu rekel, naj ga vrže proti prijateljem. Tomek je vrgel, zadel je Iveka v trebuh, ta se je zvil od bolečin. »Pojdi k zidu, ti pa pridi sem!« Bila je rošada, Tomek je stopil k zidu, Ivek se je približal ustašu. »Izberi čevelj in vrzi!« Ivek je izbral ženski salonar, ga vrgel, zadel Rudija v ramo. Podoficir je bil zadovoljen. »Tako smo se igrali kot otroci. Namesto čevljev smo metali kamenje. V naši vasi smo bili vsi bos, siromašni, samo županov sin je imel čevlje.« Razgledal se je po baraki. »Kdo je vzel peč?!« Zaporniki so se spogledali. Tomek se je držal za nos, Ivek se je držal za želodec, Rudi za ramo. Goran se je oglasil: »Nismo videli!?« Podoficir je cinično rekel: »Ko se vrnem, naj bo tukaj!« In se je obrnil. In je odšel. Rudi je prvi spravil iz sebe. »Najebali smo.« Ivek se je še vedno držal za želodec: »Upam, da ni šel po kamenje.« Tomek je kihnil. Kri se je razpršila po Goranu, da je bil podoben bolniku z rdečkami. Brisal si je z robcem obraz in rekel: »Na zdravje.« Rudi je rekel: »Potrebovali bomo srečo, ne samo zdravja.«

Po dveh, treh dneh je posijalo sonce; ni se moglo izogniti taborišču, ki je ležalo na močvirnem pašniku kot na pozabljeni nebeški dlani. Z vseh strani je mežikalo, zabadalo žarke v barake, sililo skozi špranje, se poigravalo na ciganskih obrazih, kot da bi s kredo risalo neznane črke po črni tabli. Cigani so bili ravnodušni, stisnjeni v čredo izgubljenih teles, lačni, žejni, besni, nemočni. Niso bili za barake, živeli so na prostem, bolj ob kočah kot v njih, bolj na prostem kot v bajtah, uživali

so prostost, širino, neodgovornost, svobodo. Vse, česar v baraki niso imeli, so silno pogrešali. Otroci so kar naprej cmizili, jokali, sitnarili, kajti niso mogli tekati, samo po natrpani baraki gor in dol, od matere do starejših bratov in sester, od babice do tujih usločenih kolen, od vrat pa nazaj. Pred barako so zaslišali avtomobilski motor, brenčal je, hropel, kot da bi imel težko pljučnico, nekajkrat je pogrknil, nato umolknil. Slišalo se je ustaško ukazovanje, nenavadni zvoki, baraka je napela ušesa, Cigani so pričakovali nemogoče, da jih bodo izpustili, obrcali, poslali čez reko, tja, od koder so jih privlekli. In res: vrata so se na široko odprla, vstopili so taboriščniki, nosili na ramenih rjavkasto sive vreče, jih odmetavali na sredino barake, na pod in na Cigane, ki se niso utegnili pravočasno odmakniti. Potem so jih prinesli še, vreče so se spremenile v hrib, hrib v poseben vonj po zreli gnilobi, po zrelem prahu, po obranem fižolu, že lišajastem grahu. Stari Cigan je vprašal: »Kaj bomo s tem? Že zdaj nam je pretesno.« Drugi Cigan je bistro ugotovil: »To ni skladišče!« Ustaš, ki je nadziral dostavo, ga je opomnil: »Zapri gobec!« Vreče so naredile zid med Cigani, niso se več videli, umetno so jih razdelili. Trije ustaši so ostali. Oficir je ukazal: »Odvežite!« Cigani so segli po pentljah. »Obrnite! Iztresite!« Cigani so jih ubogali. Stresli so na pod neoluščen fižol, pomešan s prahom, kislim vonjem, ogabno, Cigani so začeli kihati. »Vreče zložite, prinesite do vrat!« Še en ukaz, ponovljena ubogljivost. Ko so bile vreče zložene, položene pred vrati, so prišli zaporniki,

jih brez besed odnesli. Skoraj nihče ni ugotovil, da so medtem zaporniki zabili okna z deskami, da se je mrak gostil, širil po prostoru skupaj s smradom. »Kaj nam bo toliko graha?« je vprašala Ciganka. »Ni vse za vas,« je odgovoril ustaš. »Nismo skladišče. Zadušili se bomo.« Ustaš jo je cinično potolažil: »Usedite se, začnite luščiti!« Zaslišalo se je vprašanje: »Vse?« Odgovor je bil znova ciničen: »Če bo zmanjkalo, javite. Fižola je na tone.« Cigani so obsedeli v mrgolenju prahu. »Sedite v eno vrsto, mečite oluščen fižol na kup, smeti si porinite pod rit!« Pojavila se je tišina, bilo je za ščepec. Stara Ciganka je dvignila glas: »To sovražim. Rada kuham, kradli smo oluščenega.« Ustaš jo je prekinil: »E, zdaj boš luščila. Kuhali in jedli bodo drugi.« Potem se je oglasilo iz kota: »A to ni za nas?« Znova so se odprla vrata, zapornik je prinesel dolge palice, jih vrgel ciganom pod noge. »Mlatite po fižolu, porivajte na sredino barake!« Cigani so ubogali. Z vsakim udarcem se je fižol izluščil, po vsakem udarcu se je dvignil vrtinec prahu, po vsakem udarcu je bilo v baraki bolj zadušljivo, zamegljeno, mračno. Cigani so začeli udarjati počasneje, čedalje glasneje kašljati, loviti zrak. »Dajmo. Dajmo. Hitreje. Hitreje. Prej oluščite, prej greste domov.« Cigani so oživali, začeli so mlatiti, samo stara baba ob vratih je prenehala udarjati s palico. »Kaj čakaš? Sodni dan?« Ciganka je zakašljala: »Moj otrok je bolan. Moral bi na zrak.« Ustaš si je namestil robec čez usta, stopil po baraki. »Od kod vam peč?« Cigani so molčali, trebili grah, povესili poglede. »Kako je

prišla v barako? Kdo jo je privlekel? Peč sicer ima noge, vendar ne zna hoditi. Da slišim!« Cigani so se naredili neumne, nespametne. Podoficir je vzel najbližjemu Ciganu iz rok palico, ga udaril po plečih. Cigan je presenečen javknil. »Nisem ničesar videl.« Ustaš ga je znova kresnil čez pleča. »Prestar sem, da bi lahko dvignil peč.« Podoficir je pogledal po zadimljeni baraki. »Mladi, dvignite se!« Mladi Cigani so odrinili kup luščin pred seboj, vstali. »Pridite sem!« Ustaš je bil neizprosni. Ukazoval je, Cigani so poslušali, zamegljen odnos je začel drhteti v baraki kot krila vsiljive vešče pod črno lučjo. Cigani so se zrinili pred ustaša. »Naj se javi kradljivec!« Ustaš se je zazrl v sive silhuete, v mlade obraze, se zagledal v njihove črne oči, nezdrave obraze. Vsi po vrsti so težko dihali, vendar niso ničesar rekli. Ustaš se je zazrl v mladeniča, ki je begal z očmi po prostoru, jih zapiral in odpiral, misleč, da ga nihče ne bo videl, če bo mižal. Ustašu je šel na živce, udaril ga je s palico po glavi, Cigan je zakričal, se prijel za lice, na katerem je palica pustila rožnato sled. Oglašil se je ženski glas: »Gospod oficir, ni bil on. Bog in bogme! Lahko prisežem!« Mladi Cigan se je zazrl v mater, šepnil: »Halgatino, tiho bodi!« Ustaš je še enkrat zamahnil, znova po Ciganovem licu, pojavila se je še ena rožnata proga, kot da bi mu čez obraz zapeljal tovorni vlak. Ustaš se je zazrl v oblak prahu. »Pridi, lepotica!« Mlada Ciganka je vstala, stopala po fizioloških luščinah, da ji je šumelo pod nogami, popravila si je črne lase, na nogah je imela bele čevlje s peto, nespretno je stopila pred

ustaša, poleg mladega Cigana. Ustašu je bilo jasno. »Ti si nosil, ona je pazila, da vaju nihče ne vidi. Dobro organizirana banda! Vzemi vrečo!« Ciganka se je sklonila, ustaš jo je brcnil v rit, da je padla na obraz, med fižol, čevelj ji je zletel z noge, segla je po njem, si ga nataknila, se postavila na noge, skušala koketno pogledati podoficirja. V rokah je držala prazno vrečo. »Nadeni mu jo na glavo!« Ciganka je ubogala, nespretno je vlekla vrečo na Ciganovo glavo, jo potegnila čez njegova ramena. Podoficir ji je dal v roko palico: »Mlati ga, če ga ljubiš!« Ustaš se je nasmehnil, dodal: »Ljubezen je bolečina!« Ciganka je odrevenela. Podoficir je namignil ustašu, ki je stal v bližini. Vzel je Ciganki palico iz rok in jo udaril, da je zatulila, nato je zamahnil po vreči, Cigan v njej je zaklel, stara Ciganka je zaklicala na pomoč: »Pustite sina pri miru!« Podoficir je skušal zaplesti igro. »Baba, pridi sem!« Stari Ciganki so pomagali, da je vstala, razbrcala je fižol pred seboj. Ko je prišla do ustašev, je hotela objeti sina v vreči. Ustaš ji je preprečil. Porinil ji je palico v roke: »Mlati, še je čas, da ga prevzgojiš. Naj prizna. Naj obljubi, da ne bo več kradel!« Stara Ciganka je vrtela v rokah palico, ni vedela, kaj bi z njo. »A si gluha?« Podoficir je postal besen. Stara Ciganka ga ni poslušala, pogledala je ustaše, odvrгла palico, odšla nazaj na svoje mesto. Cigani so otrpnili, podoficir je onemel. Starka je izginila v prašni baraki kot privid. Prostor se je za trenutek spremenil v cerkveno ladjo, v katero je zažuborelo, vendar se Ciganov v baraki prizor ni dotaknil. Niso poznali bogoslužja. Grešili so, a niso

hodili k maši, grešili so, a se niso izpovedovali. Umirali so brez blagoslova. Ustaš je začel kričati. »Vsi s palicami k meni!« Cigani so se zganili, začeli prerivati po mračni baraki, se stiskali, suvali, prišli pred podoficirja. Ta je potegnil iz toka samokres. »Mlatite ga, ali vas vse po vrsti postreljam!« Cigani so se spogledali. Kadar so jim grozili, so se jim šibila kolena, ko so ugotovili, da jim grozijo s smrtjo, so se na smrt prestrašili. Začeli so mlatiti po mladem Ciganu, saj jih ta tako in tako ni videl. Prvi udarci so bili nežni, Cigani ne mlatijo lastnih ljudi, samo če je nujno – in tokrat je bilo zelo nujno. Podoficir je ustrelil v zrak. Cigani so začeli močnejše, hitreje, bolj grobo udrihati po Ciganu. Ta je pod vrečo dvigal roke, da bi se branil udarcev, jokal, kričal, preklinjal, stopal levo, naredil korak v desno, se zavrtel, samo da bi se umaknil udarcem, ki so leteli z vseh strani, neenakomerno, eni trši, drugi še bolj grobi, bolelo je kot sto prekletih vragov. Po nekaj korakih je padel, brcal okrog sebe, se umiril. »Odvlecite ga k peči!« Dva Cigana sta ga vlekla čez dvorano, čez fižol, luske do peči. Tam sta mu snela vrečo. Cigan je bil ves krvav, podplutbe na obrazu so mu rasle, postajale zrnate kot fižol, pisane kot fižol, trde kot fižol. Mlada Ciganka je skočila k njemu. »Oprosti, oprosti, prisilili so me.« Cigan ji je hotel pljuniti v obraz, pa ni imel sline, samo kri. In pljunil ji je v lice in Ciganka si je brez besed obrisala njegovo kri z lepega obraza, ga začela božati. »Pusti me! Naj te vrag pobere!« Ona pa se je ulegla nanj, sezula bele čevlje in bila kot padli angel pod prašnimi, zadušljivimi oblaki,

ki so jemali zrak, dušili Cigane, vse v baraki, razen ustašev, ki so imeli na ustih rute, sive robce in so bili videti kot vlomilci v banko dragocenega zlatega fižolovega prahu.

Kadar koli se je taborišču približalo vozilo, so stražarji na stolpu postali živčni, kajti nikoli niso točno vedeli, kdo se jim približuje. Posebno so jih vznemirila osebna vozila, kajti to je skoraj vedno pomenilo prihod inšpekcije, hitro ureditev taborišča, čiščenje prve barake kot vzor reda, discipline in udobja. Zdaj se je skozi dež in blato prebil osebni avtomobil, službeni mercedes. Voznik je pripeljal višjega ustaškega oficirja na dvorišče, naravnost pred poveljniško stavbo. Šofer je rutinsko obtekel vozilo, rutinsko odprl zadnja vrata, oficir je izstopil naravnost v taboriščno blato. Namesto pozdrava je rekel: »Toliko delovne sile, pa takšno sranje! Kaj delajo zaporniki? Spijo, žrejo, naši vojaki na fronti pa so lačni ...« Višji oficir je zamahnil z roko, ugotovil je, da govori svojemu šoferju, spremljevalcu. Pred zgradbo ga je čakal namestnik taborišča. Drug drugemu sta se približala, drug drugega pozdravila z iztegnjeno desnico, drug drugemu sta rekla »Za dom spremni!« Nato se je gost zazrl v usrane škornje, zaklel, vstopil v zgradbo. V večji sobi so bili še štirje taboriščni oficirji, znova so se pozdravili »Za dom spremni!« Višji oficir je odzdravil, poskusil, če je sedež stabilen, se usedel. »Pokličite čarkaša, da mi sname škornje!« Eden od podoficirjev se je pognal iz sobe. Zaslišalo se je kričanje, ukazi, tekanje. V sobo je vstopil navaden ustaš.

Zapenjal si je gumbe na bluzi. Višji oficir je pokazal na škornje. Čarkaš se je sklonil, mu potegnil blatne škornje z nog, jih odnesel na hodnik. Višji oficir je obsedel za mizo v sivih, debelih vojaških nogavicah. Nogi sta mu bingljali v zraku kot obešencu. Namestnik taborišča je poskusil biti vljuden: »Kako ste potovali? Kaj je novega v Zagrebu?« Gost ga je pogledal: »Kdo ste vi? Novinar? Vreme je grozno, v Zagrebu je grozno, v svetu je grozno, a tukaj je usrano ...« V sobi je zavladala službena tišina. Eden od podoficirjev se je opogumil: »Vreme se bo izboljšalo. Za dežjem vedno pride sonce.« Gost je zanihal z nogami. »Ciganska filozofija. Koliko jih imate?« Namestnik taborišča se je zbral: »Preveč. Baraka je polna. Pa še prihajajo.« Višji oficir je pokimal. »Kaj čakate? Cigani ne znajo plavati.« Sogovornik se je skrčil, očitek je bil preveč odkrit. »Mislili smo na to. A Sava je previsoka. Trupla bi vrgla na obalo.« Odprla so se vrata, ustaš je prinesel pladenj s kozarci, steklenico domačega žganja. Njegovo vprašanje je bilo nelogično: »Želite čaj ali konjak?« Gost se je kislo nasmehnil: »Kakšno vprašanje? Čaj s konjakom. Kaj imaš to? Rekvirirano žganje? Srbsko? Odnese, da ga ne vidim! To je tako, kot da bi prišel v javno hišo, zahteval brhko črnolasko, ponudili bi mi pa eno šepavo frajlo, po možnosti Judinjo, staro babo, potem žensko, sestradano kot glista in vprašali, katera mi je bolj všeč?!« Ustaši v sobi so se spogledali. Postalo jim je nerodno, niso vedeli, ali gost ve, da imajo v taborišču javno hišo, ali je to rekel tako mimogrede, kot prispodobo. »Pa ja ni

prišel zaradi tega iz Zagreba!?» je pomislil namestnik taborišča. To bi bilo prenevarno. Vsi bi se lahko znašli na ruski fronti. »Delo na nasipu hitro napreduje,« se je skušal znajti namestnik taborišča, zasukati pogovor v drugo smer. Gost je prenehal zvoniti z nogami. »Dido Kvaternik želi modernizirati naš pogon. Morate zgraditi krematorij. Mislim, da ste načrte že dobili. Postaviti več barak. Zemljišče je veliko, idealno. Pa tudi sovražnikov je čedalje več.« Vstopil je ustaš, prinesel čaj z rumom. Gost si je od vseh strani ogledoval secesijsko skodelico, mešal z žličko, dvignil čaj do nosu, ovohal, srknil. »Kje ste dobili skodelice? Imate komplet?« Ustaši so se spogledali. »Bomo pogledali v skladišče.« Gost je pokimal. Namestnik taborišča ni vedel, ali zaradi čaja ali zaradi skodelice. Gost se je zazrl v ustaša, ki je sedel ob strani, pisal v beležnico. »Kaj zapisujete?« Ustaš je odgovoril: »Prosim lepo, stenografiram.« Višji oficir. »Znate stenografijo?« Ustaš je pokimal. »Tudi ta razgovor?« Ustašu je postalo nerodno. »Tako so mi ukazali.« Gost je pokimal. »Dajte mi beležnico in se javite mojemu poveljstvu. Potrebujem vas.« Čarkaš je potrkal, vstopil, v rokah je nosil očiščene, spolirane škornje. Gost se je zasukal na sedežu, iztegnil noge, ustaš ga je obul, se dvignil, pozdravil in odšel. Višji oficir je stopil na tla, se zazrl v zloščene škornje in se znova usedel, srknil čaj, rekel: »Mi smo mlada država. Ko smo se pripe-ljali s tovornjaki iz Italije, smo morali umakniti staro, nadomestiti z novim. Spotoma smo postavili oblast, uvedli red, sestavili sezname sovražnikov. Niso to samo

komunisti, Judje, Srbi. Med njimi so tudi Hrvati, ki ne marajo ustaške oblasti.« Spet je nekdo potrkal, vstopil je ustaš, v rokah je imel paket, prinesel ga je do mize, položil nanjo. »Kaj je to? Bomba?« je skušal biti gost duhovit. »To je za vas. Komplet skodelic.« Gost si je oddahnil. »Želite ostati pri nas na kosilu?« Vprašanje je bilo vljudno, namestnik taborišča je upal, da bo gost povabilo prav tako vljudno zavrnil. »Vi se šalite! Jem v Esplanadi.« Potem je srknil čaj, ki se je počasi hladil. »Kje sem ostal? Jaz sem optimist. Vse bo dobro. Vsi smo dobili svoje dolžnosti. Nimamo časa prevzgjajati sumljivih oseb. Mi se jih moramo enostavno znebiti. Sovražnik mora izginiti. Razumete?« Namestnik taborišča je hitro rekel: »Mi to delamo.« Gost je popil čaj z rumom, zdaj je segel po steklenici s srbsko slivovko, si jo natočil, nadaljeval. »V našem poslu ni milosti. Kardinal Stepinac je bil nekaj dni hudo nerazpoložen, ko je izvedel, da ste likvidirali njegove duhovnike. Eden od njih je dobil zasluženo kazen, ker ni hotel moliti maše za praznik desetega aprila. Kaznovali smo ga zaradi neposlušnosti.« Gost je umolknil, čakal na odziv. Rekel je nekaj, kar je bila javna skrivnost in do taborišča ni prišla. »Bi si ogledali taborišče?« ga je izzval namestnik, ker mu je gost počasi šel na živce. »Po tem dežju! Po tem blatu! Še na misel mi ne pride!« Segel je po steklenici, izpil. »Vse, kar je srbsko, je treba uničiti.« Bilo je opravičilo za pijanstvo. Ko je vstal, ga je malo zaneslo. Zunaj so ga čakali čarkaši z deskami. Polagali so mu jih pod noge, da si ne bi umazal škornjev. Naprej prvo,

ko je stopil na drugo desko, so prvo dvignili, naglo stekli pred njega, položili desko pred njim v blato. Višji oficir je prišel do avtomobila, ki je meter, dva zaostal v blatu. Ko je šofer pritisnil na plin, so se kolesa zavrtela in poškopila višjega oficirja od škornjev do kape. Zarjul je, kot da bi ga dajali iz kože. Odprl je vrata, se vrgel na sprednji sedež, avtomobil je znova potegnil, ustaši so odskočili, si tako delno rešili uniforme. Namestnik taborišča je rekel: »Dobro smo se izmazali. Ničesar ni videl.« Drugi oficir je dodal: »Čisti škornji, čista duša.« Stenograf je pripomnil: »Karierist.« Namestnik taborišča se je obrnil k njemu. »Molči! Odšel boš iz tega pekla.« V glasu je bila nevoščljivost, ki jo je bilo treba razredčiti. Namestnik taborišča je predlagal: »Vrnimo se. Spili bomo še kakšno flašo.« In so se vrnili, da bi spili še eno steklenico srbske, antiustaške rakije.

Dva čarkaša sta nosila čez blatno dvorišče velik, globok lonec. Vstopila sta v cigansko barako. V njej je bilo kot v divjem čebelnjaku. Stara ženska je vlekla mlado Ciganko s svojega sina, jo mimogrede ščipala po bedrih, da je dekle kričalo, se dvignilo, skušalo steči v kot. Mladi Cigan je bil v podplutbah, moder v lica, krvavih oči. »Sinko, sinko, kaj so ti storili?! Mlatila te je tudi tvoja kurba.« Mlada Ciganka se je trgala iz njenega objema. »Morala sem. Drugače bi me ubili.« Stara Ciganka je moledovala: »Poglej ga, Boga si ubila v njem.« Na vratih sta se pojavila ustaša. »Tu je posoda. Zberite fižol!« Cigani so obmolčali, začeli zbirati fižol v prgišča, metati v lonec. Stara Ciganka je še vedno

obračala sina, kot da je pečeni odojek. Ustaš jo je opozoril: »Baba, si slišala?! Poberi grah, ne solz!« Ciganka se ni dala: »Ubili ste ga, čeprav ni ničesar storil.« Ustaš: »A kdo je ukradel peč? Moj oče?« Stari Cigan: »Peč je bila že prej tukaj.« Ustaš: »Samo je ni nihče opazil, mar ne!« Drugi ustaš: »Preden odprete usta, že lažete!« Cigan v bližini se ni dal: »To smo se naučili od vas.« Ustaš je vzkipeł: »Kaj si rekel?« Tretji cigan: »Res je.« Stara Ciganka se je začela dreti: »Pokličite zdravnika!« Ustaš je izgubil živce. »Nimamo živinozdravnika!« Starec je užaljeno pokazal na premlatnega mladega Cigana: »Tudi on je človek!« Ustaš mu je odgovoril: »Da, ušiv tat. Ciganska miš!« Vrata so se odprla, vstopili so taboriščniki, prinesli so nove vreče fižola, jih zmetali na sredino prostora. Cigani so protestirali. Ustaš: »To so zadnje vreče. Potem ste svobodni.« Cigani so se razveselili, začeli stresati fižol iz vreč. Mladi Cigan je ostal sam, lepa Ciganka se je priplazila do njega.

Tomek, Ivek in Rudi so nosili peč proti skladišču. Megla se je dvignila, videlo se je do žičnate ograje in čez. »Težka je kot vrag.« Ivek je pripomnil: »Zanje ni nič težko. Če lahko ukradejo traverze, jim je peč kot nam tobačnica.« Rudi: »Pa niso oni Veli Jože.« Tomek je dodal: »Glede na to, da je peč v naših rokah, pomeni, da se Cigani ne bodo greli, da ne bodo ostali.« Mimo njih je prikorakala dolga kolona novih ujetnikov, večinoma Ciganov. »Kam pa ti gredo?« je vprašal Rudi. Ivek mu je odgovoril: »Hočeš, da ti odgovorim.« Odložili so peč pred vhod v delavnico. Iz nje je prišel Goran.

»Pomagam?« Tomek se je zasmejal: »Zdaj, ko smo jo privlekli domov.« Rudi je pogledal Iveka. »Ivek, nisi mu odgovoril.« Ivek je pogledal po koloni. »Likvidirali jih bodo.« Goran: »Pa lahko bi jih tam, na Savi.« Tomek, ki je bil praktičen kmet, je dodal: »Najprej jim bodo odvzeli, kar imajo, nato pa v Savo ...« Potem so se vsi štirje sklonili, dvignili peč in jo odnesli v skladišče.

Ciganska kolona se je ustavila pred cigansko barako. Z druge strani je prišlo več oboroženih ustašev. Vrata barake so se odprla, dva ustaša sta nosila lonec s fižolom, za njima so štirje Cigani vlekli starca, mrtvega Cigana, ki se je zadušil. Za njim pa še štiri pa sedem pa devet pa petnajst pa trideset in jih odložili ob barako. Roke in noge so jim otrdele, postale lesene, brezkrvne veje, sivo prstenih obrazov, sivo nasršenih obrvi, sivo mrtvih pogledov. Ustaš pred barako je z roko ukazal in preživeli Cigani, sivi od luščenja fižola, so se kašljajoč postavili v vrsto poleg prispelih taboriščnikov. Gledali so se med seboj, niso se poznali, prvi so bili sivi, napol mrtvi, drugi utrujeni, prestrašeni. Prvi, a samo nekateri, so po naključju preživeli izvirno ustaško plinsko celico, drugi niso slutili, kaj jih čaka. Prvi so imeli krvave sline na ustih, na rokah drobne, bele mehurje, kot da bi se jim pod kožo zavlekla zrna zmetega pšena. Podoficir je preživelim ukazal: »Izpraznite žepe!« Cigani iz barake so počasi, ravnodušno segali v žepe, vlekli iz njih oluščen fižol, ga metali na tla. Ustaš je stopil do mladega Cigana in mu prilepil zaušnico. Dečku je iz ušesa zletelo nekaj zrn graha. Ustaš ga je udaril po drugem ušesu. Znova

je padlo iz ušesa nekaj oguljenih, od ušesnega masla rumenih fižolov. Cigani, ki so prišli in zrli v tiste, ki so se privlekli iz barak, so se spogledali, muzali. Ciganček je bil kot cirkuški učenec, imel je polno glavo oluščene-ga fižola, prava atrakcija. Ko ga je ustaš v tretje udaril, tokrat po nosu, je iz njega zletelo še nekaj krvavih zrn graha. Ustaš se je obrnil k starcu, ki je stal ob mladem cirkusantu. »Dvigni srajco!« Stari Cigan ga je gledal, kot da ga ne razume, ustaš ga je zgrabil za umazano srajco, mu jo izvlekel iz zakrpanih hlač. Izpod srajce se je usulo na tla graha za dobro družinsko skledo. »Si mislil, da boš to odnesel na drugi svet!?!« In mu primazal zaušnico, da je starec zanihal kot gnila veja v vetru. Nato se je sesedel, naslonjen na barako. »Kje je Cigan z brusom?« je vprašal drugi podoficir. Cigan z brki, s klubkom na glavi se je izvlekel iz gneče. »Jaz.« Ustaš ga je pogledal: »Stopi na stran!« Podoficir je zagledal lepo Ciganko, kako je podpirala premlatenega mladeniča. Ta je gledal predse z zaprtimi očmi kot slepec. »Ostanita tam, kjer sta. Tvoj dečko težko hodi.« Pomignil je staremu Ciganu. »Tudi ti stoj, kjer si. Star si, težko hodiš.« Potem je rekel Cigančku, ki se je še naprej cmeril, požiral smrklje, si jih brisal, se prijemal za rdeča ušesa. »Stopi do lepotice!« Stara Ciganka je prosila: »Pustite otroka. On je od rane mladosti kradel. Jaz sem ga naučila.« Ustaš se je nasmehnil: »To imam rad. Cigansko priznanje. Priključi se jim!« In starka je stopila v vrsto, ki je stala pred barako. Zdaj se je oglasil stari Cigan: »Obljubili ste nam svobodo ... ko oluščimo fižol.«

Ustaš je stopil do njega: »Veš, kje je ciganski cintor?« Starec je premislil, rekel: »Mi nimamo svojega cintorja.« Ustaš ga je potolažil: »Motiš se. Pokazal ti ga bom. Pridruži se skupini.« Cigan je počasi stopil iz ene vrste v drugo, iz večje v manjšo. »Drugi se umaknite!« Cigani, ki so prišli zjutraj v taborišče, niso ničesar razumeli. Bila je nenavadna predstava, kot da ustaški režiser izbira gledalce za predstavo, ki zanje ne bo imela reprize, vendar se bo ponavljala, vsakič v isti režiji, a z drugimi igralci, statisti, žrtvami. Stara Ciganka: »Kaj pa mi? Smo manj vredni? Nas ne boste izpustili?« Podoficir je postal zgovoren, staro babo je vlekel za nos: »Vi ste več vredni. Vi ste vzor, kako se dela. Vi ste talci.« Baba ga je gledala, ni ga razumela: »Kaj to pomeni?« Ustaš jo je potolažil: »Takoj boš videla.« Podoficir je pogledal ustaško četo, pokimal, vojaki so sneli puške, stopili pred Cigane. Stara Ciganka: »Pa nas ja ne boste pobili?« Podoficir ji je razložil: »Po navadi koljemo, danes streljamo.« Zaslišal se je rafal, Cigani so vzvalovili kot lutke na nevidnih nitkah, se začudeni prestopili, kot da se niso mogli odločiti, s katero nogo bi najprej zakoračili v smrt, Ciganka je med padcem zgrabila Cigančka za roko: »Jebem ti ...« Stara Ciganka je padla, pokopala pod seboj otroka, mladi Cigan se je sesedel, naslonjen na barako, mlado Ciganko je zaneslo z obrazom naprej. Beli čevlji so ji odleteli z nog. Ustaši so si vrgli puške na rame. Podoficir je ukazal Ciganom, ki so pravkar prišli: »Odvlecite mrtve s seboj.« Cigani so se vrteli okrog trupel, niso vedeli, kako bi jih prijeli, na koncu

so jih odvedli za roke proti izhodu iz taborišča. Ko so bili zunaj in so šli v koloni proti savskemu nasipu, je Cigan z brusom začel brusiti ustaške nože in ta zvok je rezal zrak, strah in grla. Kdor ni bil Cigan, ta ne ve, kaj je ciganska žalost. Za njimi je ostalo taborišče, glavna vrata, nad njimi napis:

Radna služba
Ustaške obrane
Sabirni logor br. III.

Podoficir je stopil do nižjega oficirja, mu tiho rekel: »Pospravite barako. Popoldne dobimo nove goste. Srbe. S Kozare.« Iz žepa je potegnil škatlico cigaret, ponudil oficirju. Njuna obraza sta izginila v sivkasto modrem cigaretnem dimu.

ROMEO IN JULIJA IZ JASENOVCA

Vrata so se naglo odprla, v delovno barako so sunili človeka, ki je komaj stal na nogah, se opotekel, padel v roke najbližjemu taboriščniku. Goran ga je položil na bližnje ležišče. »Jakob!« Ni verjel svojim očem, njegov starejši brat je bil premlaten, po vsem telesu je imel podplutbe, nabrekle kot gobavec, rane odprte, gnojne, napol zaceljene, znova nasilno sprešane. Bil je podoben Kristusu na križpotju, mimo katerega bi šla procesija nevernikov, ga mlatila s pastirskimi palicami, namesto da bi mu poljubljali rob njegovega raztrganega sveto-pisemskega plašča. »Pomagaj!« Dvignil je roko, a mu je omahnila. Goran je bil presunjen. Za brata že dneve ni slišal, ni vedel, kje je, ali so tudi njega ujeli, ali je pobegnil v gozd, ali je enostavno izginil v skupini ubitih talcev v Maksimirju. »Pokličite zdravnika.« Rudi je odprl vrata, jesenski veter je zapihal po prostoru, se hotel skriti pred ustaši, se skrčiti v kotu, skupaj z ljudmi v baraki gledati premlatenega gosta, a pogled nanj je bil tako usmiljenja vreden, da se je obrnil, zagnal iz barake, izginil. Rudi je stekel v ambulanto, našel samo Hano. Dekle je steklo z njim do »Lančarije«. Zagledala se je v ranjenca: ni ga prepoznala, šele ko je odprl oči, jo pogledal, je bilo v njih zapisano kot na stanovanjskih, gosposkih vratih ime stanovalca. »Jakob!« Vrgla se je

na brata, ta je kriknil, Hana se je naglo odmaknila, ugotovila, kako je nepozorno, divje, nenadzorovano hotela izraziti sestrsko ljubezen. »Kaj, kaj se ti je zgodilo? To so strašne rane.« In se je zasukala, stekla iz barake. Taboriščniki so strmeli za njo. »Se je ustrašila? Je pobegnila? Je odšla po zdravila? Se bo vrnila?« Bili so zaskrbljeni, iskali so odgovore za njeno početje, pobeg od ranjenega brata. Jakob je zaprl oči in stokal. Skozi odprta vrata je silil zven taboriščnega življenja, mrgolenje prahu, pozibavanje razočaranih spoznanj, človeška nemoč, pomešana z nasiljem, odvzemom radostne svobode, uničevanje osebnosti. Hana se je vrnila, v žepih bele bolniške halje je imela zdravila, kapljice, tablete, vato, destilirano vodo. Taboriščniki so ji dali prostor, sklonila se je nad brata, mu počasi, previdno odpela srajco, šepetaje govorila: »Z Goranom nisva vedela, kaj je s tabo.« Jakob se je skušal nasmehniti. »Zdaj vidiš.« Namočila je vato, čistila rane. »Nisem jim rekel ne za tebe ne za Gorana ...« Goran je pomagal Hani. »In drugi?« Jakobu je padla glava na prsi. »Postreljali so jih.« Hana je vprašala: »Darinko?« Jakob je pokimal. »Elzo?« Jakob je znova pokimal. »Kaj je z Markom?« Jakob je počasi rekel: »Med aretacijo je skočil s tovarnjaka.« Goran: »Se je rešil!?« Jakob je odkimal, vlažne oči so potrdile prijateljevo smrt. »Poskusi se obrniti na bok!« Pomagala mu je, Jakob je tarnal, rane na hrbtu je imel oblikovane v krvave klobase, Hana mu jih je čistila z destilirano vodo in solzami, ki so ji padale na bratove rane. »Živ si! Živ si!« Tomek in Ivek sta bila

praktična. »Dajmo ga v krsto. Podložimo, imamo odeje. Tam se bo zleknil, nihče ga ne bo videl.« In so ga dvignili, odnesli v kot, namestili v eno od dveh sveže stesanih krst, pustili neodkritega, dvignili vzglavje, da je videl, kaj se dogaja v baraki. Hana je bila v zanosu, poljubljala mu je roke, božala po licu, še kar naprej polivala vodo čez umazano vato, brisala, čistila rane. Bili so vsi trije na kupu, živi. »Jaz sem na pragu smrti,« je rekel Jakob, stisnil sestri prste desne roke. »Vsi smo,« je dodal Tomek. »Smrt je naša sostanovalka. Več nas je, kot nas vidiš,« je rekel Ivek. »Nima blodenj,« ga je branila sestra. Jakob se je rahlo, rahlo nasmehnil: »Sami filozofi ...« Taboriščniki so se spogledali. »... ki imajo čas za partijsko analizo.« Taboriščniki okrog Jakoba so se spogledali: »Tu ni nihče komunist ...« Jakob je zamahnil z roko: bilo je opravičilo, ni mislil pridigati, še se ga je držal mestni aktivizem, niso mu ga izbili iz glave, postrgali z možganske skorje, ni spoznal, da je postal anonimnež, ki danes je, jutri ga več ne bo. »Spočij se!« mu je rekla sestra, mu nežno šla z dlanjo čez oči, potem je naglo potegnila roko k sebi, zardela je, tako polagajo dlan, zapirajo oči mrtvecem, Jakob pa to še ni bil. »Ne sme biti. In ne bo,« je govorila sebi, se obrnila, odšla iz »Lančarije«.

Hana je ugotovila, če dela, če se giblje med bolniki, jim pomaga, tolaži, nima časa zase, za svoje skrbi, miselna potovanja v zagrebško življenje, nostalgijo za brezskrbnostjo, okrog nje so imeli ljudje večje probleme, hujše bolečine, oni in ona z njimi so vsak dan gledali

smrti v oči. Zdaj je sedela za mizo, zdravnik je bil »na terenu«, med barakami, stalno so ga klicali, bil je sveti duh, reševal je umirajoče, trgal iz smrtne objema s smrtjo zaznamovane, zdravil je morilce in žrtve, ustaše in taboriščnike, ni delal razlik, čeprav so bile vidne, uniformiranci so imeli vredna življenja, taboriščniki nična. Pogledala je ranjenega ustaša, že nekaj dni je imel blodnje, z roko je segal po robovih postelje, za oguljeni železni okvir, se hotel dvigniti, splaziti na tla, pobegniti, kar naprej je bledele, da leži na postelji, zaznamovani s smrtjo, da se stiska s smrtjo, da ga izpodriva, da je hladna kot smrt, diha za ovratnik, neslišno šepeta, da je prišla ponj, naj se pobota sam s sabo, popusti, minuta gor ali dol, kaj je to v primeru z večnostjo, za njim bo prišel drug ranjenec, prav tako bo čakal na ozdravljenje, a zdravil je čedalje manj, rane se kar same odpirajo in gnojijo, sokrvica se spreminja v krvne izpljunke, ni pomoči, ni morfija, ni hitre smrti. Črni Peter je tiho vstopil, se ulegel na prvo prazno posteljo. Hana je bila sklonjena nad bolnikom: »Bom preživel?« Hana mu je položila prst na usta. Bolnik ni smel govoriti, imel je razčesnjeno grlo, kot da bi požrl granato, ki bi se mu v sapniku zataknila, eksplodirala. Pljuval je kri, smrdel po gnilobi, hotel je piti, a mu Hana ni dovolila, lahko bi se zadušil; če bi se mu zaletelo, bi bilo z njim konec. »Se bo zaraslo?« Hana je pokimala. »Kmalu.« Bolnik je lovil njeno roko, ona jo je umikala. Takšni kot on so pretepli njenega brata, ubili Boga v njem, ne bo mu dovolila, da bi jo grabil za roko, naj se drži za posteljni okvir, naj

trpi, naj se muči. Črni Peter je tiho zakašljaj, ozrla se je, prepustila ustaškega bolnika njegovi usodi, se približala Petru. »Videla sem brata. Živ je.« Črni Peter je vprašal: »Kje je?« Hana je pomislila, ni vedela, naj mu pove ali ne. Bil je simpatičen fant, obsojen samo na nekaj mesecev, vendar je nosil ustaško uniformo, bil je sluga, vsi so ga želeli, oficirji so ga jemali s sabo na likvidacije, mu v kantini dajali boljše kose mesa in sadje, bil je zaščiten, ne da bi vedeli, zakaj, kdo je držal roko nad njim. Bil je bister, okreten, če je bilo treba, ponižen, kadar so bili v bližini ustaši, je bil osoren, do nje sramežljivo zaljubljen, zaščitnik, angel varuh. Tudi Peter je mislil o njej, da je pod okriljem zdravnika, da je v dobrih rokah, da se ji ne bo ničesar zgodilo, nevidni angeli varuhi so krožili okoli nje, jo varovali najhujšega. V njeni bližini se je tudi sam počutil varneje. »Imaš kakšno pijačo?« Brez besed je segla v omarico, izvlekla steklenico, mu jo dala. Izpil je požirek, ji ponudil. »Pij! To je dezinfekcija.« Ubogala je. Kihnila je, nato še enkrat. Srknila je, pospravila steklenico. »Uh, je močna. Požirek pa sem pijana.« Peter je odšel iz sobe, se zaletel v posteljo z bolnikom, da je ustaš zajavkal, Hana ga je prijela, da ne bi padel. Znova je kihnila, prepozno je prinesla roko k ustom. Spačeni obraz jo je besno pogledal, njej je šlo na smeh in ta nasmeh je bil angelski. Žal ga Črni Peter ni videl.

Črni Peter se je zbudil, vse kosti so ga bolele, roka, na kateri je spal, mu je otrpnila, mravljici so se sprehajali po njem, kot da so na dopustu. Ni se spomnil, kako je prišel v barako, kako je legel med krste. Zdaj je zaspal.

Prebudilo ga je Jakobovo tarnanje. »Ti si Jakob? Hanin brat!« Jakob je pokimal. Peter se je dvignil, pobral krpo, ki je bila morda nekoč brisača, jo namočil v umivalnik, se vrnil do Jakoba, ga začel brisati po prsih. »Odpni srajco!« Peter je začel odpenjati srajco, ob Jakobu sta že stala Goran in Rudi. Prevzela sta nego, Goran je med ropotijo, predmeti, ki so jih odvzeli taboriščnikom, imel skrit termometer, zdaj ga je porinil Jakobu pod pazduho in čakal. Stopil je okrog krste, brcnil v prazno, zamrmral: »Samo da mi je vedeti, kdo ti je to naredil!« Jakob ga je slišal. »Vrgli so mi vrečo čez glavo.« Goran je vzel termometer v roke, pogledal, rekel: »Peter, pojdi po Hano!« Peter se je obrnil, naglo odšel iz barake, stopil mimo ustaške kuhinje, opazil na zemlji predmet, se ozrl okrog sebe, se sklonil, ga pobral, vtaknil v žep in izginil med barakami. Medicinska sestra Hana je ležala na postelji, zdravnik je bil sklonjen nad njo, jo pregledoval. Hani je bilo kar naprej zlo, kot da se je zastrupila, hropla je, se dvigala na komolce, hotela vstati pa padala nazaj na posteljo, vročične oči so ji begale po prostoru. Peter jo je zaskrbljeno gledal, ni razumel, še sinoči sta bila žganje, res je, da je kihala, a to je bilo lahko od alergije, od neprezračene sobe, od bolnikov, ki so se kdo ve kje vlačili, mogoče celo od njega. »To ni bolezen. To je psihični napad,« je razlagal zdravnik sebi, Peter pa ga je poslušal. »Njen brat je bolan. Leži v Lančariji.« Zdravnik je postal pozoren: »Ima brata? Kaj pa ji je potem Goran?« Peter je razložil: »Kolikor vem, mlajši brat.« Zdravnik mu je ukazal: »Popazi nanjo.« Vzel je

torbico. Hana je gledala za njim. »Zakaj me je zapustil? Mi ni več pomoči!?» Imela je suhe ustnice, govorila je tenko, odsotno, razočarano. »Hana, vse je v redu. Imaš vročino, a to bo minilo.« Hana ga je pogledala, prijela za roko. »Ne bo minilo. Dve stvari ne mineta, bolezen in ljubezen.« Peter se je zasmel: »Malo si pomešala pojma. Reče se: Ljubezen je bolezen.« Hana je molčala, razmišljala. »Potem sem hudo bolna.« Peter se je zazrl v njen obraz. »Počivaj, blede se ti.« Odmahnila je z roko. »Ne blede. Dobro vem, kaj čutim, kaj nosim v sebi. Do zdaj nisem imela priložnosti, ne poguma. Zdaj bom rekla, pa kar bo, bo ...« Zajela je sapo, ga prijela za roko, rahlo potegnila k sebi, hotela mu je zašepetati na uho, pa je bil predaleč, na drugi strani postelje. »Rada te imam ... Srečna sem ... Oba brata sta tukaj, ti si ob meni, vsi trije me varujete ...« Peter je dodal: »Da, mi smo tvoji sveti trije kralji.« Njene misli so se razpršile, težko jim je sledila, bežala je iz realnosti, hitela je v svoj svet, v katerega Peter ni mogel, preskakovala je plotove, odnašalo jo je v beli halji, bel oblak, belo telo. Peter se je spomnil. Segel je v žep, ji ponudil napol gnilo slivo, ki jo je pobral za barako. Hana ga je gledala. Razpolovil jo je, dal polovico. »Kaj bova s koščico?« je vprašala. »Zasadila jo bova.« Nasmehnila se je: »Zrasla bo, otroci jo bodo obirali.« Peter je pokimal: »Zaliti jo morava.« Stopil je do omarice, potegnil iz nje steklenico žganja, vzel vato, jo prelil z žganjem, obrisal njeno čelo. »Misliš, da bo Jakob preživel?« Peter je pokimal: »Na varnem je, v dobrih rokah, brat in zdravnik skrbita

zanj ...« Prekinila ga je: »Ti pa zame.« Potrdil je. »Da, jaz pa zate.« Stisnila se je k njemu, trdi slivi pod majico sta se spremenili, zrasli v sočni hruški. »Vsi bomo preživeli, zaplesali valček.« Spet mu je odplavala, spet jo je zaneslo, spet je tekel za njo. »Taboriščni valček. Korak v desno, dva v levo, tri korake do Save. In buč! Konec plesa.« Peter jo je krepko držal za roko: »Izmišljaš si. Ne slišim glasbe, ne vidim Save, samo deklico z odvečnimi skrbmi. Vsi bomo preživeli.« Nasmeh je bil neprepričljiv. »Ti si dobil pol leta zapora. Že jutri boš lahko odšel domov.« Peter ji je nasprotoval: »Ne zanašaj se. Pozabili so name.« Hana je mislila drugače. »Ustaši so natančni. Stalno se vrtijo okrog mene. Prežijo name. Ker sem Judinja. Da me ni vzel doktor Nikolić k sebi, zdaj najbrž ne bi jedla najbolj okusne slive na svetu.« Oba sta se zasmejala. Stisnil jo je k sebi, stisnila se je k njemu, drhtela je, mrazilo jo je, soba se je odvirtela v veselje, taborišče je izginilo, neugodje je zamrlo, bolezen je bila pozabljena.

»Preveč se motaš okrog ambulante. Si bolan?« Ustaš je hitro hodil, da ga je Peter stežka dohajal. Preden je odgovoril, je ustaš nadaljeval: »Je to zaradi tiste judovske prasice!?!« Petra je pogrelo, vendar ni smel odgovoriti. »Pomagam ustašu z raznesenim grlom.« Ustaš se ustavil, ga pogledal: »Ha! Najdi koga drugega in mu laži. Preveč časa imaš, pa zalezuješ ženske. Veš, da so bolne ... imajo tisto, neozdravljivo žensko bolezen, siflo.« Ustaš ga je hotel vrniti v taboriščno realnost, mu odpreti oči, odsvetovati obiske pri lepi Judinji. Vstopila

sta v barako. Tam sta bila že dva ustaša, ki sta izbrala šesterico taboriščnikov, osumljenih kraje. Petrov spremljevalec je šel mimo njih, vsakemu primazal zaušnico, ko je prišel do konca, se je obrnil. »To je samo uvod. Tu ni zajebancije. Tu je red. Kdo je ukradel hrano?« In spet jim je primazal zaušnice. Kot da deli kisle bombone. Ni čakal odgovorov. Vedel je, da bodo molčali. Bili so zakrknjeni, predolgo so se motali po taborišču, poznali so igro, kršili pravila, se povezali, kradli kolektivno: »Prišel je čas, vsi po vrsti boste odgovarjali. Postavite se v vrsto, po velikosti!« Taboriščniki so se začeli premeščati, drug drugega odrivali, iskali svoj prostor. Peti v vrsti je bil nizek fant. Njega je ustaš odsunil. »Na vrsto boš prišel, ko boš zrasel. Ko bom streljal pritlikavce!« Taboriščniki v vrsti so se spogledali. Prvemu, najvišjemu je ustaš zbil kapo z glavo. »Da bom bolje videl.« Postavil se je postrani, na začetek kolone. »Dvignite glave. Glejte naravnost!« Taboriščniki so ga ubogali. Ustaš je stopil do drugega, mu popravil glavo, poravnal jo je tudi tretjemu, se vrnil na začetek vrste, izvlekel pištolo, jo nameril prvemu v uho, počakal, rekel: »Mirno!« in sprožil. Vseh pet je zanihalo kot star plot iz šibja, ob katerega bi se očesala pobesnena krava. Kri jim je siknila iz ušes, četrti taboriščnik je brcal, se premetaval na slami, hropel, se prijemal za glavo. Ustaš je pomignil stražarju. Ta je izvlekel samokres, talcu skrajšal muke. Molk v taborišču je postal gost, da bi ga lahko rezal kot črni kruh. Nihče ni vedel, ali je to konec ali šele začetek ustaškega izživljanja. Ustaš se je obrnil k Petru,

ki se je držal za ušesa: »Zapomni si! Drugič bom tebe postavil v vrsto!« Peter ga je gledal, srh mu je šel čez hrbet, roki sta mu začeli trepetati, kot da bi ju namočil v vodo z električnim tokom.

Peter je vstopil v ambulanto. Zdravnik je bil ob Hani, zamotani v belo platno, namočeno v vodo. »Potegnilo ji bo vročino iz telesa.« Pogledal je Petra, kot da bi se hotel opravičiti: »Star kmečki običaj. Izpod Kopaonika. Včasih uspe ...« Peter: »... včasih pa ne.« Zdravnik se je nasmehnil: »Ne pravijo ti zaman Črni Peter. Vse okrog sebe vidiš črno ...« Peter je pokimal: »Ravnokar sem videl črno smrt na peto potenco. Ustaš je z enim strelom ubil pet taboriščnikov.« Zdaj je bil zdravnik ciničen: »Varčujejo z naboji. Na fronti jim primanjkuje ljudi in orožja. Postajajo živčni.« Peter je rekel tako, da ga Hana ni slišala: »Hoteli so tudi mene ustreliti. Za zdaj so mi samo zagrozili.« Zdravnik je svetoval: »Bodi previden. Čim manj se kaži v javnosti. Ostani tukaj.« Zdravnik je pobožal po roki Hano, odšel. Peter se je usedel na rob postelje. Nekaj časa sta se gledala. V kotu sobe je vojak zagrgral, hotel nekaj reči. Peter je stopil do njega, spotoma vzel vrč z vodo, mu dal, da je pil. »Ne sme piti! Peter, pridi sem!« je rekla Hana, a ustaš je že naredil požirek vode, zahropel, izpljunil kri. Začel je glasno grgrati, prijel se je za posteljni okvir. »Pusti ga! Ni mu pomoči.« Skozi grč se je slišalo, kako je poskušal reči: »Mamama! Mama!« Nato je utihnil, se sam pokrtil s krvavo rjuho. Hana in Peter sta ga gledala. Hana je tiho rekla: »Strašno. Umr

je.« Peter je dodal. »Kdo ve, koga vse je ubil, koga one- srečil.« Hana je končala: »Uboga mama, če je še živa.« Potem sta molčala. Peter je šel čez moker, hribčasto bel prt. »Misliš, da ti bo to pomagalo?« Hana je pokimala: »Zdravnik misli, da bo, da mora ... Sicer pa si ti moj najboljši zdravnik, internist.« Peter jo je objel čez mokra ramena. »Zdravnik splošne prakse. Zdravim vse, malarijo, srce, ljubezen, smrt ...« Hana ga je prekinila: »Izmišljaš si. Od smrti ni nihče ozdravel.« Peter: »Kaj ti veš. Mi smo tukaj že zdavnaj odpisani, pozabljeni, živi mrličiči. Nihče ne ve za nas. Ti je kdo pisal, te iskal ...?!« Hana ga je gledala, kar je govoril, je bilo res: »Želim, da me odnese voda! Da postanem lokvanj!« Peter je dodal: »Voda ni dobra, če ne znaš plavati, in ti zagotovo ne znaš. Čofotala si v banji v kopalnici ...« Hana se je branila, razlagala, spominjala. »Misliš, da nismo šli na morje. Je pa res, da sem se bala morskih valov, v morje sem šla samo do gležnjev, mama mi je obula nogavice, da si ne bi na kamenju ranila nog ...« Peter ji je z roko prekril usta. »Hočeš, da te naučim plavati?« In preden je karkoli rekla, jo je obrnil, telo ji je izpadlo iz belega, slabo pričvrščenega mokrega prta, obležala je na postelji gola, na trebuhu. Peter je zarinil roki pod njen trebuh in noge, dvignil krhko telo, rekel, naj plava kot žaba, z nogami in rokami, v enakomernem ritmu, in Hana je bila žaba, plavala je po zraku in čakala, kdaj bo lahko odskočila, preskočila Savo. Stegovala je roki, brcala z nogama od sebe, se iztegnila pa zopet skrčila kolena in komolce, zasopla, utrudila, bilo je plavanje na suhem,

naporno. Počasi jo je odložil, jo obrnil na hrbet, od sramu si je z rokami prekrila mednožje, nato se je opogumila, dvignila, stegnila roki proti njemu, znašla sta se v objemu, njegova toplina jo je grela, njena golota je bila žerjavica, Peter si je poskusil odpeti srajco, sleči hlače, Hana ga je prosila, naj ostane tak, kot je, ni sposobna kaj več od objema, poljubov: »Za ljubezen, vdanost imava čas.« Peter je dvomil: »Nisem prepričan. Tukaj se je čas ustavil. Nihče se ne stara. Ljudje pridejo in odidejo, a jaz bi rad, da ostaneva, da se skrijeva, jaz vate, ti vame ...« Hana ga je poslušala: »Ti veš, kaj govoriš? Vstati moram. Mehur.« Hana je vstala, gola šla čez prostor, vzela beli bolničarski plašč, si ga oblekla, stekla iz barake: »Tako se vrnem.«

Peter je vstal, stopil do postelje, na kateri je ležal mrtev ustaš. Dvignil je prt, ni dihal, kri okrog raznesenih ustnic se je spremenila v krasto, roke je imel blede, oči brezizrazne. Zaprl mu jih je, pomislil je na Hanine besede, od kod neki je prišel, so ga mobilizirali, je bil ranjen v spopadih s partizani, se je enostavno pone srečil, kar koli si je storil, je bilo usodno, odneslo ga je, pokopali ga bodo za taboriščem, tam je že nastal ograjen prostor s križi, z apnom izpisanimi imeni, eden od križev je nosil na ramenih nemško čelado, najbrž je bil to poslednji dom kakšnega Nemca, ki je zataval v pokrajino črnih srajc, ustaškega znamenja, črka U je lahko pomenila sporočilo Umrl je. Stopil je do omarice, vzел steklenico, nekaj kapljic sipnil na razcefrano vato, ki je ostala na Hanini mizici, si očistil ušesa, stal je preblizu

ustaša, ki je z enim strelom spravil na drugi svet pet ljudi. Potem je skozi vrata, morda skozi okno zaslišal glas, kot da ga kdo kliče, bil je roteč, pa ja ne Hanin. Pognal se je iz barake, se zaletel v skupino žensk, na sebi so imele dolge halje, umazane, zmečkane, pobjuvane, neoprane, bile so ženske iz javne hiše, mlada dekleta, mnoga so izgubila v taborišču nedolžnost, nekatere so blazno strmele predse, njegov ustaš, izvrsten strelec, je vodil na koncu kolone Hano. Držal jo je za rame, ji govoril v uho, se smejal, Hana se je trgala od njega, ozirala se je, ko je zagledala Črnega Petra, je kriknila, Peter se je pognal do nje, odrinil ustaša: »Jaz bom z njo.« Ustaš je bil ciničen: »Do Save!« Peter je pokimal, prijel Hano za roko, ji pomagal hoditi. Zapustili so taborišče, hodili čez jutranjo travo in bolj so se približevali reki, bolj je bila megla gosta, kolona je utonila vanjo, Peter je videl ženski pred sabo, ustaša za seboj, vse naokrog je bilo mrzlo, neprijetna mlečnina, nebo je jokalo kot dojenčki, zemlja preklinjala kot prestrašene ženske, Peter je šele zdaj opazil, da ima Hana z žico zvezane roke tako kot ženski pred njim. »Kam gremo?« je vprašala ženska ustaša, ki je hodil ob njej. »Greste čez Savo. Delat na polja. Kopat krompir.« Ni zvenel prepričljivo, odgovoril je nezainteresirano, niti sam ni verjel v to, kar je rekel. Potem se je kolona ustavila, starejši ustaš je delil črne rute, spremljevalke so ženskam vezale oči. Nekdo na začetku kolone je zavpil: »Pesem!« Ustaš je dal prevezo Petru, ta je zavezal Hanine oči. »Ne vem, zakaj je to potrebno.« Hana je imela preblisk. »Morda

nočejo, da resnici gledamo v oči.« Peter se je zmedel: »Na kaj misliš?« Hana se je stisnila k njemu. »Pobili nas bodo, zmetali v reko.« Peter jo je stisnil za roko: »Omehčal bom žico. Če te bo kdo sunil, in to bom jaz, stegni roke, zaplavaj, kot sem te učil ...« Hana šepne: »Kot žaba. Katalinka.« Peter: »Plavaj, brcaj, naj te tok nese na drugi breg.« Hana: »In ti?« Peter je rekel: »Videla boš.« Ustaš, ki je spraval Hano v vrsto, je zavpil: »Pesem!« In pesem se je oglasila. Tiha, prestrašena, jutranji ščebet, vabljev in otožen, proseč, zahtevajoč, besede so prihajale in se vračale, izzvene, nikomur ni bilo do petja, note so pojenjale, izginile.

Peter je za sabo začutil šum. Iz za starih, mokrih, čepečih vrb so se pojavili iz goste megle ustaši, kot da so se sence ločile od dreves, dobile noge, šle proti njim. Klavec je prišel tiho do ženske, ki jo je ustaš pripeljal na leseni podboj, kjer naj bi pristal splav. Porinil jo je na rob lesenih desk, zamahnil z roko, sunil v reko. Čofnilo je, bližnji ženski glas je bil histeričen: »Kaj se dogaja? Kdo je skočil?« Padla je druga ženska, zalita s krvjo. Spet je pljusnilo. Ženska pred Petrom si je hotela sneti prevezo, ustaš, ki je stopal ob njej, jo je udaril po roki, porinil na rob, spretno, rutinsko prerezal vrat, sunil v Savo. V zraku je zagrgljala kot prehlajena vrana. Hana in Peter sta obstala na lesenem mostičku. Peter je stopil iz za Hane, jo počasi porival proti reki. Ustaš, ki ga je stalno spremljal z očmi, mu je porinil v roke svoj nož: »Cigan mi ga je nabrusil. Oster je kot britev. Potegni!« Peter je odrevenel, zdaj je prišel trenutek, ko se bo moral

bliskovito odločiti, rešiti Hano in sebe. Držal je v roki ustaški nož, porival Hano proti robu reke, zamahnil pred njenim grlom, vendar se ga ni dotaknil, grlo je ostalo nepoškodovano, sunil jo je v reko, Hana je razprla roki, plosko padla v vodo, začela zamahovati, plavati kot naučena žaba. Izginila je v valovih in megli. Ko se je obrnil, ga je čakal ustaš. »Misliš, da sem neumen?! Nisi ji zvezal rok!« Peter je ugotovil, da ga je ustaš stalno nadzoroval, moral se je braniti: »Sem.« Ustaš se je razburil: »Kurac si. Nisi ji prerezal vratu! Pokaži nož!« Nož ni bil krvav, to je Črni Peter vedel. Tu bi bila laž odveč, dokaz je držal v rokah in ta ga je izdajal. Peter se mu je približal, ustaš se je pripravil na prepir, toda Peter je z nožem skočil vanj, mu ga porinil v prsi, se obrnil, skok, dva in bil je v reki. Ustaš se je presenečen prestopil, zbral, segel po pištoli, jo izvlekel, streljal v megleno jutro; streljati so začeli tudi drugi vojaki, saj niso vedeli, ali je streljal ustaš, njihov poveljnik, ali kdo z nasprotne strani Save. Ženske so si naglo snele črne preveze, kriče skakale v naraslo reko. Ustaši so streljali za njimi. Ženske v belih haljah so padale v naraslo reko kot angeli brez kril, streli so jih ubijali, strah utišal, groza, šum, preklinjanje, klici na pomoč, vse je izginilo v megli, vse je odnesla voda. Reka Sava.

Razen nas, sedmih duhovnikov in od vseh strani prignanih nesrečnežev, ki so nosili zasoljeno grozo v očeh, skupaj z nami niso verjeli, da je to mogoče: nočno streljanje, tekanje okrog barak, žensko kričanje na pomoč, psovanje moških, vmes pa tanko, predivasto cviljenje otrok, vse skupaj namočeno v grozo, zavito v temne meglene plahte: onstran življenja so bili ljudje brez obrazov, svetopisemski pasjeglavci, ustaši. Anton iz Sv. Tomaža se je dvignil, izvlekel, odmotal, vzel izpod kute majhen lesen križ in ga obesil na naključen zarjavel žebelj nad našimi glavami. Na drugi strani barake se je oglasil hripav moški glas: »Ne bo vam pomagal. Tukaj so molitve brez haska!«

Založba ZRC

14 €

<http://zalozba.zrc-sazu.si>